نووری قورئان

کورتە باسێکە لەبارەی
قورئانو نووسینەوەیو
کۆ کردنەوەو قورڕاو
تەجویدی قورئانەوە

دادراوی

مەلا عبدالکریمی مدرس

١٩٨٥ ی زایینی
١٤٠٥ ی کۆچی

نووری قورئان

« کورتە باسێکە لەبارەی قورئان و نووسینەوەی و
کۆکردنەوەو قورڕاو تەجویدی قورئانەوە »

دادراوی

مەلا عبدالکریمی مدرس

١٤٠٥ ی کۆچی
١٩٨٥ ی زایینی

بسم الله الرحمن الرحيم

به ناوی بەرزی خالیقی عەللام
کە قورئانی کرد بە یاسای ئیسلام

ناوی پیرۆزی ئەو خوداوەندە
دەرگای گوشادە بۆ تەوبەی بەندە

هەر بووەو ئەبێ‌و نەبوونی نی‌یە
ذاتی لە بوون وێنە بەری‌یە

پاکەو بێ‌نیاز لە سۆی کائینات
بێ‌باکەو تاکە بە ذات‌و صیفات

زیندووەو زاناو صاحێب ئیرادە
تەوانا لە سەر هەرچی مورادە

ئەبینێ‌و ئەبیێ زەرەو خشەی پێ
پێی مێروولەی ورد لە هەر شوێنێ بێ

خاوەن وتارە لە گەڵ رەهبەران
هەم فەرمانداره لەسەر سەروەران

پەروەردگارەو (واجب الوجود)
هەر ئەو مەعبوودەو ئەشێ بۆ سجوود

بوون هەر بۆ ئەوە بەمەعنای لایق
بە مەیلی ئەوە بوونی حەقایق

لەسەر خواستی خۆی خالیقی زانا
لە نەبوونەوە جیهانی دانا

رازاندیەوە جیهان بە پرتەو
بە ڕۆژو مانگو ئەستێرەی بە دەو

مەوسیمی ساڵی کرد بە خزمەتکار
عەرزی ڕەنگین کرد بە گوڵو گوڵزار

لە مشتێ خاکی پاکی سەر زەمین
(ئادەم) ی هێناو کردی بە ئەمین

(حەوا) یشی بۆ کرد بە یارو هاوسەر
بوون بە سەردەفتەر بۆ هەموو بەشەر

پاش بوون لە بەهەشت هێنایە سەر عەرز
بۆ عیلمو زانست بۆ ڕەوشتی بەرز

وەچەو نەتەوەی لە سەر بساتا
بڵاو بوونەوە بە ڕووی وڵاتا

کردی بە ڕەهبەر لە ڕووی جیهانا
دەستووری ژین و دینی بۆ دانا

جا بۆ تەعلیمی ڕێی بەختیاری
لێی هەڵبژاردن پیاوی دیاری

لە هەر چەرخێکا ئەم سەر تا ئەو سەر
ڕابەرانی نارد بۆ تەمێی بەشەر

بە جوبرەئیلا فریشتەی ئەمین
یاسای ڕاستی نارد لە بۆ سەرزەمین

دە بۆ سەر (ئادەم) پەنجا لە بۆ (شیث)
سی صەحیفە هات بۆ دینی (ئیدریس)

دە بۆ ئیبراهیم (خلیل الرحمن)
بابەی ڕەهبەران تا ئاخر زەمان

گشت بە صەحیفە ناویان براوە
صەحیفە ماددەی لێ نووسراوە

ماددەکەی چەرمە یا بەردە یا دار
وەزعی نووسینی بە پێی ڕۆژگار

حەواڵەی علیمی زاتی خودایە
عەقل ڕێنومای دڵی ئاگایە

تەورات بۆ (مووسا) ڕەهبەری جەلیل
بۆ ئەو فیرعەونی خستە ئاوی نیل

زەبوور بۆ (داوود) مەردی پاڵەوان
بە بەردەقانی (جالووت) ی فەوتان

کە ئەیخوێندەوە ئایاتی زەبوور
دەوروبەری خۆی پڕ ئەکرد لە نوور

کێوو پەلەوەر بە نەغمەی (داوود)
تەسبیحیان ئەکرد بۆ خودای مەعبوود

ئینجیل کتێبی (عیسا) ی بن (مەریەم)
بەندەی خالیصی خالیقی ئەکرەم

یەهوود بە جەفا کەوتنە سەودا
بیکوژن بەڵام ڕەحمەتی خودا

بەرزی کردەوە بۆ قەلای ئەمان
هەڵی گرت لە عەرز هەتا ئاسمان

داینا بە وێنەی فریشتەی قودسی
لە ماوای حورمەت باشتر لە کورسی

(عیسا) بە بێ باب بێتە ڕووی جیهان
بێتە سەر بەیان بۆ ڕازی پەنهان

هەر بە مندالْی بە بێ مەلالەت
بلێ ڕەسوولم خاوەن ڕیسالەت

بە ئەمری خودا گڵ بکا بە تەیر
کوێری مادەرزاد بینا کا بۆ سەیر

بە ئیزنی خودای (أعراض) و (أعيان)
زیندووکاتەوە مردووی بێ‌گیان

سفرە ڕاکێشێ لە ڕووی ئاسمان
بۆ ئیطمێئنانی حەواری‌یەکان

چۆن دائەمێنێ بۆ ڕێگەو بۆ جێ
لەباتیی زەوی با عاسمان بێ

پاش ڕەفعی عیسا سەرزەوی یەکسەر
پڕ بوو لە ئاشووب بە کردەوەی شەڕ

ژینی ئادەمی بوو بە ژاری مار
مردن چاتر بوو لە ژین و ژیوار

تا خودای جیهان بە میهرەبانی
(موحەممەد) ی نارد بۆ نیگابانی

بۆ ئاوەدانیی ڕووی جیهان بە ژین
بە یاسای ڕەحمەت بۆ ژین و بۆ دین

له قه‌ومی قوره‌یش نه‌ته‌وه‌ی قه‌یدار
کوڕي (ئیسماعیل) ڕه‌هبه‌ری نازدار

کوڕی (ئیبراهیم) دۆستی خوداوه‌ند
دژمنی (نه‌مروود) خاوه‌ن دارو به‌ند

له پاش ڕزگاری له ئاگری سوور
ده‌رچوو له عێراق بۆ وڵاتی دوور

له گه‌ڵ کۆمه‌ڵێ له دۆست و خزمان
هیجره‌تی فه‌رموو بۆ خاکی که‌نعان

له پاش ماوه‌یێ به ئه‌مری جه‌لیل
چوو بۆ خاکی میصر خاوه‌ن ئاوی نیل

له‌وێ پادشا له عه‌ینی جێدا
(هاجه‌ره) ناوێ جاریه‌ی پێ دا

کاتێ هاته‌وه له‌و (هاجه‌ر) ناوه
خوا (ئیسماعیل) ی به‌رزی پێ داوه

له پاش ماوه‌یێ (ئیسحاق) په‌یدا بوو
له (سارا) خاتوون که ئامۆزای بوو

جا به فه‌رمانی خودای سه‌به‌ب ساز
(هاجه‌ره) و ڕۆڵه‌ی بردن بۆ حیجاز

(ئیسماعیل) له گەڵ دایەی بێ لەککە
داینان لەو شوێنا کە بووە مەککە

لە کاتی ویداع (هاجەر) ی غەمبار
لە گەڵ (خەلیل) دا هاتە سەر وتار :

لەم شوێنە چۆڵە بێدەست و بێکەس
چۆن دەوام ئەکەین بە بێ فەریادرەس

وەڵامی داوە حەزرەتی (خەلیل) :
مەئموورى ئەمرم بۆ خودای جەلیل

(هاجەر) بەم واتە دڵی ئارام بوو
چاوەڕێی لوطفی خودای عەللام بوو

کە بە جێی هێشتن لە بەر بێ ئاوی
(ئیسماعیل) ئەسرین ئەهات لە چاوی

لەو کاتا تەیرێ داهات لە بەرزا
چەن جار دەنووکی دا بە سەر عەرزا

ئاو دەرچوو لەویا بە زۆری نەك کەم
بو بە سەرچاوەی مەشهوور بە زەمزەم

ئەونەی پێ نەچوو قەبیلەی جورهوم
قەحطانی نەسەب هاتنە سەر زەمزەم

لە سەر ڕیعایەی حوقووقی بەشەر
ئیجازەیان خواست لە دایە (هاجەر)

ئەویش بە عەهدی وەفا بە ئەدەب
ئیجازەی فەرموو بە (شیخ العرب)

لەویا مانەوە بە شەرم و حەیا
وەکو خزمەتکار لە دەشت و چیا

(ئیسماعیل) لەوان ژنێکی هێنا
ئەمجا (ئیبراهیم) هات لە بۆ بینا

لە گەڵ (ئیسماعیل) کەعبەی کردەوە
بە ناوی خودای تەنیای فەردەوە

تا لە نەتەوەی پاکی (ئیسماعیل)
پەیدا بوو حەزرەت ڕەهبەری جەلیل

کاتێ پەیدا بوو هەتاوی ڕووی ئەو
جیهان ڕووناك بوو بە نوورێکی نەو

لە چل ساڵیدا ڕەهبەری نازدار
بوو بە چلچرای چەرخی ڕۆزگار

بە سروشتی پاك بە خوڵکی شیرین
ناردی بە ڕەحمەت لە بۆ عالەمین

بوو بە ڕەهنومای گەلی بەهەشتی
بوو بە پێشەوای زانستی گشتی

خوا بۆی نارد قورئان بۆ بەختیاری
بۆ ڕێی پیرۆزی و سەعادەتکاری

جیهان ڕازاوە بە پیرۆزی ئەو
بە یاسای ڕەساو بە دڵسۆزی ئەو

* * * *

پەروەردگارا تۆ بە حەق خودای
شایانی حەمدو سوپاس و ئەنای

ئەنای پڕ صەفا هەر لە بۆ تۆیە
سوپاس بۆ عەطای بارەگای تۆیە

لە سەر ئەو نوورە ناردت بە کەرەم
بە فەیضی ڕەحمەت بۆ هەموو ئومەم

ئەونە کافی بێ بۆ بارەی ذاتت
لە بۆ بارەگای پڕ کەراماتت

* * *

دروودی بێ حەد نەك لە من لە تۆ
بۆ ئەو ڕەهبەرە کە ناردت لە نۆ

یانی (موحەممەد) خۆشەویستی تۆ
بەندەی موخلیصی حەقپەرستی تۆ

بوو بە ئاوێنە بۆ تەجەللای تۆ
بوو بە نوێنەر بۆ تەوەللای تۆ

کە بوو بە مەنبەع بۆ ئیحسانی تۆ
کە بوو بە مەلەع بۆ قورئانی تۆ

هەم لە سەر ئالی خانەدانی تۆ
لە سەر یارانی یاوەرانی تۆ

لە سەر پەیرەوان لە بۆ دینی تۆ
کە بوون بە بلوور بۆ ئایینی تۆ

لە سەر قاریئان بۆ قورئانی تۆ
کە بەڕاستی بوون بە قوربانی تۆ

هەم موحەددیثان بۆ حەدیثی تۆ
بۆ ڕەسم و ڕێگەی زۆر نەفیسی تۆ

بۆ موجتەهیدان لە بەر دینی تۆ
ئارەزوومەندان بۆ تەمکینی تۆ

له بۆ ئەولیای خاوەن وەفای تۆ
له سەر ئەصفیای خاوەن صەفای تۆ

یانی : مەردانی دڵ پڕ له ئەنوار
که بوون به شیفای جەفای دەردەدار

بۆ ئیمەیش بەڵکو بەرقێ بێ له نوور
ڕێی پێ دەربکەین بۆ لیقای حضوور

ئەوەڵ تا ئاخر بۆ نزیك و دوور
حوضووری تۆیه مەقصوود له حضوور

* * *

(وبعد) له بەر نارەسایی دڵ
به وەفای ئەدەب به یاسای کامڵ

دڵ دوور کەوتەوە له نوورو پرتەو
ڕۆژی ڕووناکی لەلا بوو به شەو

له بەر تاریکی دڵی داماوم
به عەلاوەی دڵ ڕەش بوو بەرچاوم

بەم وەزعە تاڵه زۆر ترسام له خۆم
چاری خۆم نەکەم به جارێ ئەڕۆم

جا دڵ به هیوای وه‌سیله سازی
که‌وته هاتوچۆ بۆ دڵنه‌وازی

زۆر پاڕامه‌وه له خوای میهره‌بان
نووری بنێری بۆ صه‌فای دڵان

به ئیخلاصی دڵ زۆر پاڕامه‌وه
له دوعاکردن نه‌گه‌ڕامه‌وه

به هیوای نووری بینێری بۆ دڵ
تا ڕێگه ده‌رکاو بگاته مه‌نزڵ

ڕۆحی ڕه‌هبه‌رم کرد به وه‌سیله
بۆ نه‌یلی نوورو فه‌وزی فه‌ضیله

(الحمد لله) به فه‌یضی ڕه‌هبه‌ر
موژده‌ی قوبووڵم له‌بۆ که‌وته‌ده‌ر

وه‌ها حاڵی بووم که نووری دڵان
وا له خزمه‌تی ئایاتی قورئان

ئاوی پرته‌وێ له نووری قورئان
ئه‌بێ به چرای کاره‌بای دڵان

هه‌تا هه‌تایه ناکوژێته‌وه
له به‌هه‌شتیشا ئه‌دره‌وشێته‌وه

شەونمی فەیضی دەریای هیممەتە
ئاوی حەیاتی بەقای ئوممەتە

ئەبێ بە زەیتی دەروونی ئینسان
شەوق ئەداتەوە ئەنواری ئیحسان

نورُهم یَسعیٰ بَینَ أیَدیهِمْ
لِهداتِهِم ومهتدیهم

* * *

ئەنواری قورئان بە فەیضی سەرمەد
سەری وا لەناو سینەی (موحەممەد)

واتە ئەو جیلوە کاتێ نازڵ بوو
واریدی سینەی مەولای کامڵ بوو

لە سینەی ئەووە وەکو کارەبا
بە سینەی صافی موسوڵمانێ ئەگا

وایەر پەیوەندە بە مەعنا ئیمان
بەو نەهجە ئەنوار دێ بۆ موسوڵمان

بەم موژدە دڵم بوو بە پەڕەی گوڵ
ڕووم کردە قورئان بە ئیخلاصی دڵ

چەن دەرزم نووسی بۆ موسوڵمانان
عینوانم دانا بە (نووری قورئان)

لە دەرزی مێژووی قورئانی ئەنوەر
چلۆن هاتە خوار بۆ لای پێغەمبەر ؟

چۆن نووسرایەوە کێ بوو نووسەری
لە گەلی یاران کێ کردیە بەری ؟

تەعریفی چی یەو ئەحواڵی چەندە ؟
کە هۆی پیرۆزین بۆ دڵی بەندە

مەککی و مەدەنی و حەضەری و سەفەر
لەیلی و نەهاری و فیراشی ئەنوەر

صەیفی و شیتائی بە شێوەی ئەکمەل
(أوَّلُ مانَزَل آخرُ مانَزَل)

چەن ئەحواڵی تر پێویستن بۆمان
زانینیان خێرە بۆ حاڵی خۆمان

پاش فەوتی رەهبەر چۆن بوو تەرتیبی
جەمعی دووجارەو خەطو تەهذیبی

چۆنیان خوێندەوە قاریئانی پاك
قیرائەی سەبعە بەشێوەي رووناك

حوکمی چلۆنە تەجویدی قورئان
چۆن بوو ئادابی گەلی قاریئان

(الحمد للّه) بە فەیضی رەسوول
خامە هاتە سەر نووسینی مەئموول

ئەمەیە غایەی بە مایەی (نامی)
بە نووری قورئان باش بێ ئەنجامی

ئێوەیش بە دوعای دەوامی تەوفیق
لەم تێکۆشانا ببن بە رەفیق

هیوام وەهایە لە هەردوو جیهان
بگەین بە بەهرە بە نووری قورئان

نووریێ وەربگرین بۆ رووناکی دڵ
هەر بەو نوورەوە بگەین بە مەنزڵ

دەرزی یەکەم

دەرزی یەکەمین دەرزی طلووعە
طلووعی ڕۆژی تکا مەسمووعە

دەرزی تیژگی نووری بەمایە
نووری هەتاوی هەتا هەتایە

بەرەبەیانی هاتنی ڕەهبەر
ڕەهبەری ڕێگای پیرۆزی بەشەر

وتمان پاش (عیسا) تاریك بوو جیهان
تاریك بوو صەفحەی ئەرزو ئاسمان

چەرخێ بوو نەبوو وەحیی ئاسمان
دەورێ بوو نەما ئیمان و پەیمان

کە ئیمان نەما پەیمان نامێنێ
نەمانی پەیمان ستەم ئەڕوێنێ

جا ذاتی باری بە میهرەبانی
جیلوەی خستە سەر نەوعی ئینسانی

ساڵی پینج صەدو حەفتاویەك نەچوو
تەجەللای ئەنوار کەوتە هاتوچوو

بەرەبەیانی دووشەممەی پیرۆز
هاتە دونیاوە ڕەهبەری دڵسۆز

لە شەوی دوازدەی ڕەبیعی یەکەم
بیستی نیسانی ڕۆمی موقەددەم

بە وێنەی گوڵی گوڵباغی بەهەشت
جیهان بێن خۆش بوو هەردەو کێوو دەشت

دونیا ڕازاوە زیاتر لە عادەت
بوو بە سەمەری صوبحی سەعادەت

ئەم ذاتە بەرزە کاتێ پەیدابوو
چەن مانگێ پێشتر باوکی فەوتابوو

بۆیە باپیرەی بەشان و عەرزی
بوو بە مورەببی ڕۆڵەی سەربەرزی

بە هیوای ئەنای سیمای تا ئەبەد
ناوی خۆشناوی کرد بە (موحەممەد)

واقیعەن وابوو چەن ئەنای بۆ هات
لە لای خوداوە بە گەلێ ئایات

ئیستەیش بە دەوام هەر ئەنای بۆ دێ
هەتا هەتایە ئاخری نایێ

پاش چەندێ رابورد لە ویلادەتی
لە نەشئونومای پڕ سەعادەتی

دایە (حەلیمە) ی سەعدییە نەسەب
هات بردی لەبۆ بادییەی عەرەب

تا بە هەوای پاك لەگەڵ صەفای دڵ
پێ بگا بێغەش وێنەی پەڕەی گوڵ

لە پاش ماوەی شیر هێنایەوە شار
بەڵام بردیەوە بۆ خۆشی ژیوار

لە چوارساڵیدا جبریلی ئەمین
(شقّ الصدر) ی کرد بۆ نووری یەقین

جا هێنایەوە دایەی بێلەککە
بۆماڵی باپیر لە شاری مەککە

ئەمجارە دایکی ئەو نەورەسیدە
بەخێوی ئەکرد وەك نووری دیدە

لە ساڵی شەشدا ئەو پرتەمکینە
لەگەڵ دایکیا چوو بۆ مەدینە

کە گەڕانەوە بۆ مەککەی ئاوا
دایکی نەخۆش کەوت لە خاکی (ئەبوا)

هەر لە ئەبوادا موتەوەففا بوو
حەزرەت بەو مەرگە دڵ پڕجەفا بوو

جا (أمّ أيمن) خادیمەی ژیری
زوو هێنایەوە بۆ لای باپیری

باپیری بەرزی بە صیدق و صەفا
خزمەتی ئەکرد بێ جەورو جەفا

هەشتەمین ساڵی شای شیرین لیقا
باپیری ڕۆیی بۆ (دار البقا)

لە نەخۆشیدا (عبدالمطلب)
وەصییەتی کرد بۆ (أبو طالب)

خزمەتی بکا بە یاسای ڕەحمەت
ئەویش وەفای کرد بەحەققی خزمەت

لەپێش بلووغا سەییدی ئەنام
لەگەڵ ئەم ذاتا ڕۆیی لەبۆ شام

کە چوونە (بوصرا) بە ئەمری ڕاهیب
مەنعی سەفەر بوو لە (أبوطالب)

زوو گەڕانەوە بۆ شاری مەککە
لە ترسی یەهود دڵ پڕ لە لەککە

له بیست و پێنجا زۆر بەدەستوبرد
عەقدی نیکاحی (خەدیجە) ی بۆ کرد

له سی و پێنجا بوو کە قورەیش بە جەم
چوون بۆ تەعمیری کەعبەی معظمْ

له سەر دانانی حەجەرولئەسوەد
ئیختیلافیان کرد بێ سامان و حەد

هەموو حەزرەتیان دانا بە حەکەم
ئەویش ئەمری کرد بۆ دەفعی ئەلەم

حەجەریان هێنا بە قەدرو کەماڵ
دایاننا لەناو جلێ وەك بەرماڵ

قەومەکان هاتن هەموو بە یەکجار
بەرزیان کردەوە ئەو نایە دیوار

خیلاف لەبەینی ئەوان زائیل بوو
خۆیشی بە فەیضی نەصبی نائیل بوو

لەو تەئریخەوە بەدڵ ئەو ذاتە
کەوتە تەفەککور لەم کائیناتە

چۆن ئەبێ عالەم بێ سەرو سامان
بێ پەروەردگار بێ دین و ئیمان

چۆن ئەبێ ئینسان لەبۆ بەردو دار
بیێ بە بەندەی عیبادەت گوزار

وا ئەم فیکرەیە شعووری داگرت
لە هەموو بەشەر بە دڵ دووری کرد

هەر ساڵێ مانگێ ئەڕۆیشتە غار
ناو غاری حیرا لە صەفحەی کۆسار

بە فکری عالی نوورانی ئەبوو
ڕۆژ بەڕۆژ نەفسی ڕۆحانی ئەبوو

هەتا تەمەنی گەیشتە چل ساڵ
عەقڵی گەیشتە مەرتەبەی کەماڵ

●
●
●

دەرزی یەکەم بە پەخشان

زانـاکانی سیـرەتی حەزرەتی پێغـەمبەر (ﷺ) نـووسیویـانە کـە : حەزرەتی موحەممەدی عـەرەبی (د . خ) کوڕی (عـەبدوڵـلا) ی کوڕی (عەبدولموطەلیب) ی کـوڕی (هاشم) ی کـوڕی (عەبـدولمەنـاف) ی کوڕی (قوصـەی) ی کوڕی (کیـلاب) ە . دایکیشی ناوی (ئـامینە) ی کچی (وەهەب) ی کوڕی (عەبدولمەناف) ی کوڕی (زەهرە) ی کوڕی (کیلاب) ە . لەم ذاتەدا ڕشتەی نـەسەبی بـاوك و دایکی ئەگـەنەوە بـە یەك .

ئەمانە لە هۆزی (قورەیش) وە لە ئەولادی (عەدنان) و لە نەتەوەی (قەیدار) ی کوڕی (ئیسماعیل) ی کوڕی (ئیبراهیم) ی خەلیلن دروودی خودایان لەسەر بێ .

باسی ئیبراهیم لە مێژووی دینا دیارە . کـورتە کـەی ئەمـەیە : ئیبراهیم کوری (ئازەر) ە و لە عێراقا لە دایك بووە . شوێنی لە دایك بوونی شاری (کوتا) بووە لە ولاتی (بابل) یا (شەرقات) لە بەینی (تکـریت) و (مـوصل)دا ، یـا (شوش) لـە نزیکی شـاری (عەقـرە) دا لە شیمـالی مووصڵەوە .

پاش ئەوە خودا کردی بە پێغەمبەری خۆی و (نەمرود) بە مەنجەنیق فرەیدایە ناو ئاگرەوەو بە سەلامەتی رزگار بوو ، بە زۆری (نەمرود) لـە عێراق کۆچی کرد بۆ ولاتی (کەنعان) لە فەلەستین و لەوێ دانیشت . جا سەفەری کرد بۆ (میصر) بۆ لای پاشای (میصر) . پاشای (میصر) زۆری حورمەت گرت و جاریەیەکی (هاجەر) ناوی پێ دا . پاشان (ئیبراهیم) گەڕایەوە بۆ کەنعان ؛ پاش ماوەیێ لە (هاجەر) کـوڕێکی بوو نـاوی نا (ئیسمـاعیـل) . لـە (سـارا) ی ئـامـوزایشی کـوڕێکی بـوو نـاوی نـا (ئیسحاق) .

جا بە فەرمانی خودای تەعالا (هاجەر) و (ئیسماعیل) ی کوری لە
کەنعانەوە برد بۆ (مەککە) کە لەو کاتەدا چۆڵ بوو . بە هاجەریشی
فەرموو کە لەوێدا بمێنێتەوە . هاجەر وتی : لەم شوێنەدا بێکەس چۆن
ئەژین ؟ ئیبراهیم فەرمووی : خودا فەرمانی وایەو خودا زایەتان ناکا .
ئیبراهیم گەرایەوە . لەو ساتەدا (ئیسماعیل) داوای ئاوی کرد ، (هاجەر)
نەیزانی ئاو لە کوێدا هەیە . لە ناکاو پەلەوەرێ لە حەواوە نیشتەوە ،
دەستی کرد بە دەنووك‌دان بە عەرزا ، لە شوێنی دەنووکەکەیدا ئاو ئەهاتە
دەرەوە . هاجەر رۆیشت ئەو شوێنەی هەڵدایەوەو ئاوی لێ هاتەدەرەوەو
بوو بە کانیو هەمیشە ئاوی لێ دەرئەچوو ، کە ئێستە بەو کانییە ئەڵێن :
(زەمزەم) . لەم سەردەمەدا خێڵێکی عەرەبی بە قەحطانی مەشهوور بە
(جورهوم) لەو شوێنەدا دابەزینو شێخەکەیان هات ئیزنی خواست لە
هاجەر لەو کانیو ئاوە ئاو وەربگرن ، ئەویش لە سەر عەهدو پەیمانی ئەو
رۆژە پەیمانی بەست لەگەڵیاندا کە : ئاوەکەی داگیر نەکەنو موعامەلەیان
خۆش بێت . بەم قەرارە ئەو هۆزی جورهومە لەوێدا دامەزرانو خزمەتی
هاجەرو ئیسماعیلیان ئەکرد . ئیسماعیل لە ناو ئەواندا فێری زمانی
عەرەبیی قەحطانی بوو ، کە زمانی ئێستەی قورئانە .

ئیبراهیم جاربەجار ئەهات بۆ لایان جا کاتێ کە ئیسماعیل گەورە
بوو ، حەزرەتی ئیبراهیم هاتەوە لەگەڵ ئیسماعیلدا خانەی خودا
(کەعبە)ی پیرۆزیان دروست کرد کە بوو بە عیبادەتخانەی دینی حەزرەتی
ئیبراهیمو شوێنی تەوحیدو خودای تاقو تەنیا پەرستن . دینی ئیبراهیم لەو
وڵاتەدا بڵاو بووەوە . پاش ماوەیێ ئیسماعیل لەو هۆزی جورهومە ژنی
هێناو دوازدە کوری بوو . گەورەکەیان کە ناوی قەیدار بووە باپیرە
گەورەی عەدنانە کە باپیرە گەورەی هۆزی قورەیشەو حەزرەت (ﷺ) لە
نەتەوەی ئەوە .

حەزرەتی موحەممەد (ﷺ) کوری عەبدوڵلا ، کوری
عەبدولموططەلیب ، کوری هاشیم ، کوری عەبدولمەناف . دایکیشی

ئـامینەی کچی وەهـەبی کوڕی عـەبدولـمەنافی کـوڕی زەهرەی کـوڕی کیلابە .

لە بەرەبەیانی شـەوی دووشەممـەی دوازدەهەمی رەبیعـولئەووەل ڕێکەوتی بیستی مانگی نیسانی ڕۆمی شەرقی لە دایك بووە . لەبەرئەوە کە عـەبدوڵـڵای باوکی بـە چەنـد مانگێ پێش تـەوەللودی حـەزرەت لـە سەفەرێکی تیجارەتا وەفاتی کرد بوو ، عەبدولموطەلیبی باپیرەی خاوەن عائیلەکە بوو ناوی‌نـا (موحـەممەد) دروودی خـوای لێ بێ . بە یـاسای ئەشرافی قورەیش کە منداڵیان لە بادیەی عەرەبدا بەخێو ئەکرا ، دایان بە حەلیمەی سەعدییە بردی بۆ بادیـە شیری پێ بـدا . پاش تـەواو بوونی مـاوەی شیرپێـدانی ، حەلیمـە هێنایـەوە بۆ خـزمەتی (عبـدالمـطلب) ی باپیری ، لە شاری مەککە ، بەڵام لەبەر ئەوە کە پیرۆزی خۆیانی لەوەوە ئەزانی ، بە ڕجا ڕجای لێ‌کرد پێ یاندایەوە بردیەوە بۆ بادیەی عەرەب .

لە تەمەنی چوار ساڵیدا ڕۆژێ لەگەڵ برا هاوشیرەکەیـدا بوو لـە دەرەوە ، لەناکاو براکەی چاوی کەوت بە پیاوێکی جل سپی هـات ، موحەممەدی گرت و سنگی لەت کردو ئەوەندەی پێ نەچوو لە بەرچاوی ون بوو . موحەممەد لە شوێنی خۆیا ڕەنگی گۆڕا ، کاتێ برا هاوشیرەکەی ئەمەی چاوپێکەوت ڕۆیشت بۆ لای حەلیمەی دایکی ، ئەم ڕووداوەی بۆ گێرایەوە . حەلیمە کە ئەمەی بیست ڕای کرد موحەممەدی هێنایەوە بۆ ماڵەوەو بە مێردەکەی وت : ترسم هەیە موحەممەد لە لای ئێمە گیرۆدەی نەخۆشی یەك ببێ ، با بیبەینەوە بـۆ لای باپیـری . بردیـانەوە بـۆ لای (عبدالمطلب) و ئـەو وەزعەیـان بۆ گێـرایەوە . ئـەویش ووتی : یەعنی ترساون لەوە ئەم کوڕە تووشی دەردێکی خراب ببێ ؟ حاشا ئەم کوڕە تووش نابێ‌و پایەیەکی زۆر بەرزی ئەبێ .

حەزرەت (د . خ) لە ماڵی باپیریا مایەوە تا گەیشتە تەمەنی شەش سـاڵە . لـەو تەمـەنەدا لـە خزمـەتی (ئامینـە) ی دایکی و (أمّ أیمن) ی کارەکەریان لە مەککەوە چـوون بۆ مـەدینە بـۆ زیارەتی مـاڵی خزمـان و

برایانیان . ماوەیێ لە مەدینە مانەوە ، پاش گەڕانەوە بۆ مەککە کاتێ گەیشتن بە ئەبواء کە شوێنێکە لە بەینی مەککەو مەدینەدا ، دایکی نەخۆش کەوت و وەفاتی کرد جا حەزرەت لەگەڵ (أمّ ایمن) دا هاتەوە بۆ مەککە بۆ ماڵی باپیری لەوێ بە ئاسایش ئەژیا .

لە تەمەنی هەشت ساڵیدا بوو کە باپیری وەفاتی کرد . باپیری وەصییەتی کردبوو بۆ (أبوطالب) ی کوڕی کە خزمەتی موحەممەدی برازای بکا ، ئەویش لەسەر ئەو وەصییەتە خزمەتی ئەکرد .

لە تەمەنی دوازدە ساڵیدا (أبوطالب) ڕۆیشت بۆ شام و موحەممەدی لەگەڵ خۆی برد . کاتێ گەیشتنە شاری بوصرا لە سنووری شام (بحیرا) ناوی ڕاهیب نەصیحەتی (أبوطالب) ی کرد کە نەیبا بۆ شام نەکا جوولەکە زیانی پێ بگەیەنن . (أبوطالب) هێنایەوە بۆ مەککە .

لە تەمەنی حەڤدە ساڵیدا لەگەڵ (زبیر) ی مامیدا سەفەری یەمەنی کردو بە سەلامەتی گەڕانەوە بۆ مەککە .

لە دەوری عومری بیست و چواردا بوو بە عامیل بۆ (خەدیجە) ی کچی (خویلد) کە ژنێکی دەوڵەمەند بوو ، وە لەگەڵ (میسرە) ناوی غولامی (خەدیجە) دا هاتوچۆیان ئەکرد لەبەر ئەوە کە بە کوڕێکی شەریف و خاوەن قەدر هاتە پێش چاوی خەدیجە ، ویستی شووی پێ بکا . (أبو طالب) کە ئاگادار بوو لە مەوضوعەکە ڕۆیشت خوازبێنی یەکی بەحورمەتی خەدیجەی کردو مارەی کرد لە حەزرەت (د . خ) کە لە تەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا بوو . (خەدیجە) یش چل ساڵان بوو .

پاش ئەمە حەزرەت (ﷺ) لە خانەدانی خۆیدا بە ئاسایش و سەربەرزی و هێمنی و خێرۆمەندی خەریکی تیجارەت بوو هەتا عومری گەیشتە سی و پێنج ساڵ لەو ساڵەدا هۆزی قورەیش تەعمیری ماڵی خودا کەعبە ی پیرۆزیان کردەوە ، بەلام لەسەر دانانی (حجر الأسود) لە شوێنی خۆیدا بشێوە کەوتە ناویان . لە ئەنجامدا حەزرەتیان کرد بە حەکەم بۆ

چـاری ئەو بشێـوەیە . ئـەویش فەرمـانی دا بەرمـاڵێکی پاکیـان هێنـاو بەردەکەیان خستە ناوی . جا فەرمووی : لە هەر طائیفەیەك یەکێکیان بنەوێ لە گۆشەی ئەو بەرماڵەو بەهەموویان هەڵی بگرن . کاتێ بەرزیان کردەوە حەزرەت (د.خ) خۆی بەردەکەی لە بەرماڵەکە هەڵگرت و لـە شوێنی خۆیا لە دیواری کەعبەدا دانا . بەوە چاری ئاشووبەکەی کردو خۆیشی شەرەفی دانانی (حجر الأسود) ی وەرگرت .

لەم کاتە بەولاوە حەزرەت (ﷺ) حاڵی گۆرا ، کەوتە بیرکردنەوە لە جیهان بە تایبەتی لە خەرافاتی خەڵکی مەککە ، کە خۆیان بەرد ئەتاشن و ئـەیکەن بـە مەعبـوودو ئـەیپەرستن . هـەروا بیـری ئـەکـردەوە لـە پەروەردگاری جیهـان : ئایـا ئەم عـەرزە جوانـەو ئەم ئـاسمانـەو ئەم ئەستێرانەو مانگ و رۆژ کە لەسەر یاسایەکی رێك هاتوچۆ ئەکەن و شەوو رۆژ و مانگ و ساڵ پەیدا ئەبێ چۆن مومکین ئەبێ پەروەردگارێکی زاناو توانای نەبێ و ، بۆچی کەسێ نی یە بیربکاتەوە لە خۆی کە : کێ دروستی کردووە و بۆچی دروست کراوەو ئەنجامی چی یە ؟ خۆ نابێ ئادەمیزاد وەکو گیان لەبەرە بێ عەقڵەکان بژین و بمرن و پرسیارێ نەبێ لە کردەوەیـان . لەبەرچی رشتەی خزمایەتی و رەحم و میهرەبانی بچراوە ؟

بۆ ئیختیاری شوێنێکی خاڵی و تەنهایی هەموو ساڵێ ماوەی مانگێ ئەرۆیشتە ئەشکەوتی (حراء) لە کێوێ لە کێوەکانی ئەطرافی مەککەدا رای ئەبوارد . هەروا لەسەر ئەم یاسایە دەوامی کرد هەتا تەمەنی گەیشتە چل ساڵە . لـەو ئەشکـەوتەدا فـریشتەی خـودا هـاتـە سـەری و خـەڵاتی پێغەمبەرێتی بۆ هێنا .

o
o

دەرزی دووەم : سەرەتای وەحی

له سالّی چل‌دا شەش مانگی تەواو
ڕوئیای صادیقەی لە بۆ هاتە ناو

واتە هەر خەوێ ئەیبینی بە شەو
بۆی ئەهاتەدی بە وێنەی پرتەو

بەم وەزعە دڵی زۆر نوورانی بوو
خوڵکی نەفسانی بە ڕۆحانی بوو

جا هەر لەم سالاّ مانگی رەمەزان
جبریل هاتە خوار بۆی هێنا قورئان

هاتە لای بۆ غار ئەشکەوتی (حیرا)
حیرای بۆ گۆڕا بە قەصرو سەرا

غار بە کارەبای وەحي پر نوور بوو
قەلبی بە نووری ڕەحمەت مەسروور بوو

جبریل هاتە لای باوەشی پیا کرد
بەنووری ڕەحمەت دلێ ئاوا کرد

بە ئەدەب فەرمووی : ئەی شەخصی عەظیم
بخوێنە ، فەرمووی : من خوێندەوار نیم

دیسان وشاردیو ئێشی پێ گەیاند
بە نووری قودسی دڵی پێ گەیاند

دووبارە فەرمووی : ئەی سیرەت سەلیم
بخوێنە . فەرمووی : من خوێندەوار نیم

ئەمجارەش جبریل بە هێزی قودسی
وشاردیو ئێشی گەیاند بە شەخصی

ئەمری کردەوە بخوێنێ حەزرەت
ئەویش وەك جاران کردی مەعزەرەت

جا خوێندیەوە جبرەئیل بە حەق
ئایاتی پێشووی سوورەتی (عَلَق)

جا کە جیبرەئیل غائیب بوو لە غار
حەزرەتیش لە غار هاتەوە بۆ شار

ئەو کارەساتەی گێراوە بە چین
لە بۆ خەدیجە (أمّ المؤمنین)

ئەویش بە خۆشی دڵخۆشی داوە
فەرمووی : مژدەبێ لە ڕووی دونیاوە

هەرگیز گیرۆدەی ناباری نابی
تووشی حاڵەتی بێزاری نابی

چون ئینسانێکی عالی سروشتی
ئەمین و پاك و شیرین ڕەوشتی

لە بۆ خزمان و بێگانە یەکجار
وینەی دەرمانی بۆ دەردو ئازار

فەرموو با بڕۆین بۆ لای (وەرەقە)
ذاتێکی زاناو خزمێ موشفیقە

زۆر ئاگادارە لە ئەوزاعی دین
شەرحی حاڵی تۆ ئەکا بە یەقین

جا هەردوو هەستان لە بۆ ئیستیفسار
ڕۆیشتن بۆ لای وەرەقەی هوشیار

کە حەزرەت باسی حاڵی خۆی بۆ کرد
وەرەقە جوابی داوە دەستوبرد :

ئەو شەخصە لە غار هاتوە بۆ لات
فریشتەی حەقە وا لە سەماوات

سەفیری خاصە بۆ خودای عالەم
بۆ لای ڕەهبەران ئادەم تا خاتەم

وا هاتە لای تۆیش بە خەڵاتەوە
بە فەیضی قودسی و بە ئایاتەوە

هەر ئەو شەخصەیە هاتووە ئەوسا
بۆ لای ڕەهبەران تا مووساو عیسا

تۆیش بووی بە ڕهبەر لە کائیناتا
بووی بە هۆی ڕەحمەت لەسەر بساتا

ئاخ لەو زەمانە کە گەلی خزمان
ئازارت ئەدەن بێ سەروسامان

گەنجێ بوومایە بەهێزو قووەت
یارمەتیم ئەدای بە بازووی هیممەت

فەرمووی : چۆن خزمان ئازارم ئەدەن
گیرۆدەی جەفای نابارم ئەکەن ؟

وەرەقە فەرمووی : بەڵێ وەهایە
لەسەر بساتا ئەمە یاسایە

قەت نەبوە کەسێ بووبێ بە ڕەهبەر
بێ ئازار مابێ لە شەڕی بەشبەر

لە پاش ئەم کاتە تاماوەی سێ ساڵ
وەحی قەطع بوو لە شای پڕ کەماڵ

بەڵام جوبرەئیل بۆ صەبووریی ئەو
خۆی نیشان ئەدا جار بەجار لە نەو

حەزرەتیش وەکو ساڵانی پێشوو
بۆ غاری (حراء) ئەیکرد هاتوچوو

ڕۆژێ لە ڕۆژان لە غار گەڕاوە
جبریل بە هەیبەت خۆی نیشان داوە

بەڵام هەیئەتی پڕ بوو لە هیممەت
ئافاقی پڕ کرد لە نووری ڕەحمەت

بەم نیشان دانە سەییدی سەروەر
ڕژا بە سەریا ئەنواری ئەکبەر

شەپۆلی نووری دەرونی ئەنوەر
بوو بە شەپۆلی سەر دەریای ئەحمەر

بە هەر حاڵێ بوو هاتەوە بۆ ماڵ
فەرمووی : دام پۆشن بۆ ئارامی حاڵ

لەم داپۆشینا جبریلی ناصر
نازڵ بوو لەگەڵ سوورەی (مُدَّثِّر)

فەرمانی هێنا بە دەعوە بۆ دین
یەعنی تەوحیدی خودای عالەمین

لە بۆ ئەخلاق و ئادابی بەشەر
بۆ دینی موبین ببێ بە ڕەهبەر

لە بۆ صیلەی رەحم بۆ میهرەبانی
لە بۆ رەوشتی بەرزی ئینسانی

بۆ سەخاو کەرەم بۆ شەرم و شکۆ
لە بۆ دڵگەرمی بە وێنەی پشکۆ

بۆ پەیمان داری بە یاسای وەفا
بۆ ئیستیقامەت ، بۆ صیدق و صەفا

جا ئەهلی مەککەو بادیەی ئەطراف
ئەوەی بەشداربوو لە خوڵکی ئینصاف

یەك یەك و دوودوو ئەهاتن بۆ لای
موسوڵمان ئەبوون ئەبوون بە فیدای

٥
٥

دەرزی دووەم بە پەخشان

کاتێ تەمەنی حەزرەت (ﷺ) گەیشتە چل سالٚی شەش مانگ پێش
ـەتی جوبرەئیل ڕۆحی موبارەکی ئەوەندە نوورانی بووبوو هەر خەوێکی
ـبینی بە ساغی ئەهاتەدی ، تا ڕۆحی بەم خەوە ڕاستانەوە ئولفەتی گرت و
ـەئـە بوو بۆ ئەوە کە وەحی نازلٚ ببێتە سەری .

جا لەسەر عادەتی خۆی لە مانگی ڕەمەزاندا لە ئەشکەوتی حیرادا
ـبو کە حەزرەتی جوبرەئیلٚ نازلٚ بوو بۆ غاری حیراو ، حەزرەتی وشارد بە
خۆیەوەو پێی وت : بخوێنە ، حەزرەت فەرمووی : خوێنـدوار نیم ،
دووبـارە باوەشی پیـا کردەوەو وتی : بخـوێنە ، دووبـارە فەرمـووی :
خوێندەوار نیم .

تا جاری سێ یەم وشاردی‌یەوە بە خۆیەوەو ئەمری کرد : بخوێنە .
ئەویش عوزری هێنـایەوە بـەوە کە نـەی‌خـوێنـدووە . جـا بـەری‌داو
فەرمووی :

بسم الله الرحمن الرحيم . اِقْرَأْ باسمِ ربّـكَ الذّي خَلقَ . خَلقَ
الإنسـانَ مِنْ عَلَقٍ . اِقْرأْ وربّـك الأكرَمُ . الـذّي عَلَّم بـالقَلمِ . عَلَّم
الإنسـانَ مالم يَعلَمْ .

ئەم ڕووداوە لە حەڤدە یا بیست و یەکی ڕەمەزاندا بوو . پاش ئەمە
حەزرەت (د . خ) گەڕایەوە بۆ شاری مەککەو ئەم ڕووداوەی گێرایەوە بۆ
خەدیجەی) حەرەمی (رضي الله عنها) و فەرمووی : دڵم زۆر ئەترسێ
بەم حالٚە ، نازانم ئەنجامی چۆن ئەبێ ؟

خەدیجە دلٚخۆشیی داوەو فەرمووی : ترست نەبێ ، تۆ ئینسانێکی
سروشت پاك و سیرەت چاکی و ، خزمەتی خزم و بێگانە ئەکەی ، خودای
تەعالا ئینسانی وەکو تۆ گێرودەی ئازارو دەردی ناهەموار ناکا .

جا (أمّ المؤمنين خەدیجە) عەرزی کرد : با بەیەکەوە بڕۆین بۆ لای
وەرەقە) ی کوڕی (نەوفەل) کە خزمی خۆی بوو ، وە ئینسانێکی پیرو

ژیرو هوشیار بوو ، له دینی حه‌زره‌تی عیسایش خه‌به‌ردار بوو .
رویشتن بۆ لای ، حه‌زره‌ت رووداوه‌که‌ی ئه‌شکه‌وتی (حراء) ی بۆ گێرایه‌وه‌ ، جا وه‌ره‌قه له وه‌لاما عه‌رزی کرد : ئه‌وه‌ی هاتووه‌ته لای تۆ له غاری (حراء) دا هه‌ر ئه‌و فریشته پیرۆزه بووه که هاتووه‌ته لای پێغه‌مبه‌رانی له‌مه‌وپێش ، وه‌کو : عیساو مووساو غه‌یری ئه‌وانیش ، موژده‌ت پێت که خودای ته‌عالا تۆی کردووه به پێغه‌مبه‌رو ره‌هبه‌ر له‌ته‌ره‌ف خۆیه‌وه‌و پایه‌یه‌کی به‌رزت ده‌ست که‌وتووه ، به‌لام زۆر به‌داخه‌وه که من پیرم و ئه‌مرم ، ئه‌گه‌ر زیندوو بومایه له‌و کاته‌دا که خزمانی تۆ له‌سه‌ر ئه‌م وه‌زعه ئازاری دڵت ئه‌ده‌ن وئه‌یانه‌وێ ده‌رت بکه‌ن له مه‌ککه ، هه‌تا یارمه‌تی‌یه‌کی پیاوانه‌ی باشم بدایتایه .
حه‌زره‌ت (ﷺ) فه‌رمووی : بۆچی خزمه‌کانم ئازارم ئه‌ده‌ن و ئه‌یانه‌وێ دوورم بخه‌نه‌وه له مه‌ککه ؟ فه‌رمووی : به‌ڵێ ، هه‌رکه‌سێ وه‌کو تۆ پایه‌یه‌کی به‌رزی ره‌هبه‌ریی ده‌ست‌که‌وتبێ گه‌لێ ئازار دراوه .
پاش ئه‌مه ئیتر جوبره‌ئیل تا ماوه‌ی سێ ساڵ ، وه‌حیی نه‌هێنا بۆ لای حه‌زره‌ت و به‌م هۆوه حه‌زره‌ت زۆر دڵی په‌رێشان ئه‌بوو . به‌ڵێ جوبره‌ئیل جار به‌جار خۆی پێ نیشان ئه‌داو دڵی حه‌زره‌ت (د . خ) به‌وه ئارامی ئه‌گرت . پاش سێ ساڵه ، رۆژێ حه‌زره‌ت له غاری (حرا) وه هاته خواره‌وه بۆ مه‌ککه له رێگه‌دا بوو که جوبره‌ئیل به صوره‌تێکی زۆر به‌هه‌یبه‌ت خۆی پێ نیشان‌داو ، حه‌زره‌ت (د . خ) به‌م چاوپێکه‌وتنه زۆر ئه‌حواڵی گۆڕاو ، به‌هه‌ر چونێك بوو خۆی گه‌یانده ماڵه‌وه ، فه‌رمووی : دام‌پۆشن . له‌م کاتی داپۆشینه‌یا ، حه‌زره‌تی جوبره‌ئیل نازڵ بوو و چه‌ند ئایه‌تێکی له ئه‌وه‌ڵی سووره‌تی (المُدَّثِّر) ه‌وه خوێنده‌وه به سه‌ریا ، که مه‌عنایان وایه حه‌زره‌تی موحه‌ممه‌د خه‌لاتی پێغه‌مبه‌رایه‌تی بۆ هاتووه‌و فه‌رمانی پێ دراوه که هه‌ستێ عالەم بانگ بکا بۆ خودا په‌رستی و بۆ

خودا به یه‌ك ناسین و بۆ یاسای دینی ئیسلام که هۆی پیرۆزی هه‌رچی هوشیاره له جیهاندا . پاش ئه‌وه حه‌زره‌ت ده‌ستی کرد به گه‌یاندنی

ڕیسالەت و بانگی ئەهلی مەککەو ئەطرافی مەککەی کرد بیێ موسوڵمان
بن ، ئەوانیش یەکە یەکەو دوو دوو ئەهاتن موسوڵمان ئەبوون .

* * *

دەرزی سێیەم

بەر لە هەموو کەس خەدیجەی حەرەم
ئیمانی هێنا بە شاهی ئەکرەم

ئەمجار حەزرەتی بووبەکری صیددیق
ئەمجارە زەیدی خادمی عەتیق

حەزرەتی عەلی حەیدەری کەرار
هەرچەند منداڵ بوو بەساڵ نەك ڕەفتار

بیلال ، (أمّ الفضل) حەرەمی عەبباس
جا (أسماء ذات النطاقين) ی ڕاس

عوثمان و زوبەیر ، هەم (عبدالرحمن)
جا سەعدو طەلحە شاد بوون بە ئیمان

ئەبووعوبەیدە وەلەدی جەڕاح
ئەبو سەلەمەی پڕ خێرو صەلاح

کورانی مەظعوون هەرسێ بە سەر جەم
عوثمان ، عەبدوڵلا ، قوددامەی ئەکرەم

(سعيد ابن زيد) لەگەڵ عەیالی
فاطیمەی خوشکی عومەری عالی

لە چڵ و شەشدا میر حەمزەی هومام
چوو موشەرەف بوو بە دینی ئیسلام

ئەمجار عومەری وەلەدی خەططاب
بوو بە هێزی دڵ بۆ هەموو ئەصحاب

بۆ ئەو هات دوعای سید الكونين :
(أعزّ الاسلام بأحدِ العمرَين)

هەموو ئازاد بوون بە دینی ئیسلام
شادبوون بە پایەی ئیحسان و ئیکرام

خودا بە ئیحسان ڕازی بێ لێیان
فیردەوسی ئەعلا ببەخشێ پێیان

تا ئیستە ئیسلام شێوەی خەفی بوو
شەخصی موسوڵمان هەر نهێنی بوو

لە پاش ئیسلامی ئەمانە هەموو
نازڵ بوو : (فَاصدَعْ بِما تُؤمَرُ)

جا حەزرەت دەرچوو بۆ دەعوەتی عام
بێ پەردەو پەنا بۆ دینی ئیسلام

ئەمجار کافرەکان کەوتنە تەکان
بۆ ئازاردانی موسوڵمانەکان

جا حەزەت فەرمووی : موسوڵمانەکان
کۆچ بکەن بکەن بڕۆن بۆ حەبەشستان

چوون و هاتنەوەو دیسانەوە چوون
هەمووی لە ترسی کافرانی دوون

حەزرەتی رەهبەر لەگەڵ خزمانی
بە جەبری کوففار بە پەرێشانی

دەرچوون لە مەککە لەگەڵ بووطالیب
چوون لەبۆ شیعبی (بني المطلب)

پاش ماوەی دوو ساڵ هاتنەوە مەککە
هەرچەن هەر پڕ بوو لە غەدرو لەککە

لە ساڵی پەنجای تەمەنی رەهبەر
ئەبووطالیب مرد بە قەزاو قەدەر

هەروا لەم ساڵا خەدیجەی عولیا
وەفاتی فەرموو دەرچوو لە دونیا

حەزرەتی رەهبەر لەم ساڵی پەنجا
بەم ڕووداوانە زۆر دڵی رەنجا

خەدیجەو مامەی موتەوەفا بوون
ئەو ئەهلە هەموو دڵ پڕ جەفا بوون

لە پەنجاو یەکدا شاهی خاوەن تاج
بۆی هات خەڵاتی (إسراء) هەم (معراج)

لە مەککەوە تا (مسجد الأقصى)
ناوی ئیسرایە بە لەفظی ڕەسا

لە قودسەوە تا (مافوق السّما)
ناوی میعراجە (عندالعلما)

لە پەنجاو یەکا تا سێ بێ حەرەج
زۆر موسوڵمان بوو لە (أوس) و (خزرج)

بە هەرحاڵ هەتا ماوەی سیازدە ساڵ
لە مەککەدا بوو شای خاوەن ئیقباڵ

ساڵی پەنجاو سێ کاتێ تەواو بوو
کۆچی لە مەککە ئەمری خودا بوو

بە پەنامەکی ویستیان بیکوژن
خوێنی هەیکەلی ئیسلام بڕێژن

بە وەحیی خودا بۆ دەرچوون لە جەور
لەگەڵ صیدیقا چوون بۆ غاری ثەور

ئەوەی هات بۆ غار گەڕاوە مەبهووت
بە هێلکەی کۆترو نەسجی عەنکەبووت

لە پاش سێ شەوان ئەو دڵ ئەمینە
لەگەل صیددیقا چوون بۆ مەدینە

خۆزگا ئەو گڵەی ئەو پێی نایە سەر
من ئەم کرد بە کل بۆ نووری بەصەر

هات بە دوایانا (سراقه) بە تاو
کە پێیان گەیشت ڕۆچوو لە ناکاو

سێ جار وای پێهات ئەمجا تۆبەی کرد
بە دینی ئیسلام ئیمانی هاورد

موژدەیشی پێدا شای هەردوو سەرا
بە تاج و ڕەختی پادشای کیسرا

جا گەڕایەوە دڵ پڕ لە ئەنوار
بۆ موشریکەکان کردی ئیعتیذار

دەرزی سێیەم بە پەخشان

پاش ئەوەی کە حەزرەتی جوبرەئیل هات بۆ خزمەتی حەزرەت (ﷺ) لە غاری (حراء) داو ئەووەڵی سوورەتی (عَلَق) ی بەسەرا خوێندەوە ، ئیتر ماتڵ بوو لە وەحی هێنان ماوەی سێ ساڵو ، بەم هۆوە حەزرەت گەلێ دڵی پەرێشان ئەبوو ، بەڵام لەم کاتی پەرێشانییەدا جوبرەئیل خۆی نیشان ئەداو ، دڵی حەزرەت ئارامی بۆ ئەهات ، هەروا بەم حاڵە تا سێ ساڵ حەزرەتیش ئاموشۆی غاری (حراء) ی ئەکرد ، هەتا جارێ لە غار دەرچوو ئەهاتەوە بۆ مەککەی موکەرەمە ، لە رێگەدا جوبرەئیل خۆی نیشاندا بە شێوەیەکی زۆر سامناكو عەجیب کە لە بەرچاویا ئەو هەوایەی پر کردبوو ، بەم نەوعە چاو پێکەوتنە زۆر دڵی سامی لێ نیشت ، هەروا هاتەوە بۆ ماڵەوە . کە گەیشتەوە ماڵ فەرمووی : دامپۆشن ، دایان پۆشی . جا لەم داپۆشینەدا جوبرەئیل نازڵ بوو ئەوەڵی سورەتی (مدّثر) ی بە سەرا خوێندەوە :

بسم الله الرّحمن الرّحیم

يا أيُّها المُدَّثر . قُمْ فأنْذِرْ . وَربَّكَ فكَبِّرْ . وثِيابَكَ فَطَهِّرْ . والرُّجزَ فاهْجُرْ . وَلاتَمْنُنْ تَسْتَكثِر .

واتە : ئەی کەسێ کە خۆت داپۆشیوە بە نوێن ، هەستە ، هۆشیارەکان بترسێنە لە عەذابی خوداو ، خودای خۆت بە گەورە بگرەو ، پۆشاکی خۆت خاوێن بکەرەوە ، دوور بکەوەرەوە لە بتەکانو لە هەر شتێ کە پیسەو ، شت مەدە بە موستەحەققانو بە زۆری بزانی . واتە : هەر ئەندازە یارمەتی یەکی داماو بدەی بە کەمی بزانەو بە زۆری مەزانە .

پاش ئەمە حەزرەت (ﷺ) دەستی کرد بە بانگکردنی خەڵك بۆ دینی ئیسلامو ، بۆ ئەوە کە خودا بە تاکو تەنیا بزانن و هەر خودا

په‌رستن ، به‌لاّم له‌م کاته‌دا هه‌ر به‌ په‌نامه‌کی خه‌ڵکی بانگ ئه‌کرد .
یه‌که‌م که‌سێ ئیمانی هێنا له‌ پیاوانی ئازادا ئه‌بووبه‌کری صیددیق بوو ، له‌ ژناندا (أمّ المؤمنين خديجة) ی کچی (خويلد) ی ئه‌سه‌دی بوو ، له‌ منداڵاندا عه‌لی کوڕی ئه‌بو طالیب بوو که‌ له‌و کاته‌دا حه‌وت ساڵان بوو ، هه‌ندێ‌که‌سیش ئه‌ڵێن ده‌ ساڵان بوو . له‌ به‌نده‌ ئازادکراوه‌کانیش زه‌یدی کوڕی حاریثه‌و له‌ به‌نده‌ ئازاد نه‌کراوه‌کان بیلالی حه‌به‌شی بوو .
پاش ئه‌مانه‌ (عثمان ابن عفان) و (زبير بن عوام) و (عبدالرحمن بن عوف) و (سعد بن أبي وقاص) و (طلحه) ی کوڕی (عبيد الله) ئه‌مانه‌ له‌ سه‌ر بانگ کردن‌و یارمه‌تی ئه‌بووبه‌کری صیددیق هاتن ئیمانیان هێنا .
پاش ئه‌مان (ابو عبيده) عامیری کوڕی عه‌بدوڵلای کوڕی جه‌ڕاح و (أبو سلمه) و (أرقم) ی کوڕی (أبو أرقم) ی مه‌خزومی و عوثمانی کوڕی مه‌ظعون له‌گه‌ڵ دوو برای (قدّامه) و (عبدالله) و (عبيده) کوڕی حاریث کوڕی موطه‌لیب‌و ، سه‌عید کوڕی زه‌یدو ژنه‌که‌ی که‌ فاطیمه‌ی خوشکی (عمر) بوو ئیمانیان هێنا .
یه‌که‌م ژن له‌ پاش (ام المؤمنين خديجه) که‌ ئیمانی هێنا (أم الفضل) حه‌ره‌می عه‌بباس مامی پێغه‌مه‌ر (ﷺ) بوو له‌گه‌ڵ ئه‌سمای کچی ئه‌بووبه‌بکری صیددیق که‌ مه‌شهووره‌ به‌ (ذات النطاقين) .
ئیتر نازڵ بوونی وه‌حی گه‌رم بوو ، خه‌ڵکی ژن‌و پیاو به‌ زۆری ئه‌هاتن ئیمانیان ئه‌هێناو ، تائیسته‌ هه‌ر به‌ په‌نامه‌کی خه‌ڵك بانگ ئه‌کران بۆ ئیمان هێنان به‌ دینی ئیسلام . پاش ئه‌مانه‌ ئایه‌تی (فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ المشركين) هاته‌ خواره‌وه‌ ، واته‌ : جامی دڵی کافره‌کان بشکێنه‌ به‌ گه‌یاندنی ئه‌و ئایه‌تانه‌ی ئه‌مرت پێ کراوه‌ بیان‌گه‌یێنی به‌ هۆشیاران . یا ، واته‌ : ئه‌وه‌ ده‌ربره‌ که‌ ئه‌مرت پێ‌کراوه‌ بیخوێنیته‌وه‌ .
له‌مه‌ولا حه‌زره‌ت (ﷺ) به‌ ئاشکرا خه‌ڵکی بانگ ئه‌کرد بۆ دینی ئیسلام له‌م کاته‌دا که‌ ساڵی چل‌و شه‌ش بوو له‌ ته‌مه‌نی حه‌زره‌ت حه‌مزه‌ی مامی پێغه‌مبه‌ر ئیمانی هێنا . سێ ڕۆژ پاش ئه‌ویش (عمر بن الخطاب)

ئیمانی هێنا بە هۆی دوعای حەزرەتەوە (ﷺ) کە فەرمووی : (اللّهم أعِزّ الاسلامَ بأحَدِ العمرین) واتە : خودایا عیززەت و هێز بدە بە دینی ئیسلام بە هۆی یەکێ لەو دوو عومەر ناوانە ، یەکەم عومەر ئەبولحەکەم بوو کە مەشهوورە بە ئەبوجەهل . دووەم عومەری کوڕی خەططاب بوو . ئەم عومەرەیان موسوڵمان بوو .

موشریکەکان شڵەژان و ئاگادار بوونەوەو دەستیان کرد بە ئازاردانی موسوڵمانەکان . جا حەزرەت (ﷺ) ئیجازەی فەرموو بەوانە کە تاقەتی ئازارو عەزابیان نی یە لە مەککە دەربچن و کۆچ بکەن بۆ حەبەشستان . کۆمەڵێ لە مەککەوە کۆچیان کرد . (عثمان ابن عفان) لەگەڵ حەرەمی (رقیّة) ی کچی حەزرەت (ﷺ) و زوبەیری کوڕی عەووام و عەبدولرەحمان کوڕی عەوف لەم موهاجیرانە بوون ، پاشای حەبەش زۆر ئیکرامی گرتن و دای مەزراندن . پاش موددەتێ موهاجیرەکان بیستیان کە کافرەکانی مەککە قورئانیان بیستوەو لە خوێندنەوەی سورەتی (والنَجم) دا سوجدەیان بردوە بۆ خوداو ، دونیا گۆڕاوە ، هاتنەوە بۆ مەککە ، کاتێ کە دەرکەوت کافرەکان هەر لە سەر یاسای قەدیمیانن ، دووبارە کۆچیان کردەوە بۆ حەبەشستان و لەوێ مانەوە تا حەزرەت لە مەککەوە هیجرەتی فەرموو بۆ مەدینە ، جا بە یەکجاری لە حەبەشستانەوە هاتنەوە بۆ مەدینەو لە مەدینەی منەووەرەدا لێی گردبوونەوە .

لەم لایشەوە مەککەیی یەکان لە ناو خۆیاندا بڕیاری پەیمانیان دا لەسەر دوورخستنەوەی حەزرەت (ﷺ) و طائیفەی (عبدالمطلب) کە یارمەتی ئەو ئەدەن و مەجبووریان کردن لە مەککە دەرچن بۆ شوێنێ کە مەشهوور بوو بە (شعب أبي طالب) و دوو ساڵ لەوێدا مانەوە ، بە زەحمەت لەوێدا رایان ئەبوارد هەتا چەند کەسێ لە خاوەن ویژدانەکان کەوتنە نێوانیان و حەزرەت و خزمەکانی یان هێنایەوە بۆ شاری مەککەو دایانمەزراندنەوە . هەر چۆنێ بێ بە زەحمەت رایان بوارد تا تەمەنی حەزرەت گەیشت بە پەنجا ساڵ . لەو ساڵا بە قەزاو قەدەری خوا

ئەبووطالیبی مامی پیغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) موتەوەفا بوو هەروا (ام المؤمنین خدیجه) ی حەرەمی ئەویش وەفاتی کرد . بەم رووداوانە حەزرەت گەلیٚ دلّی نارەحەت بوو ، چونکی خەدیجە ئاسایشی ناو خیٚزان و منداڵەکانی بوو ، ئەبووطالیبی مامیشی پیاویٚکی بەشان و شکۆ بوو ، یارمەتی حەزرەتی ئەدا ، بە هەرحاڵ لەم ساڵا حەزرەت (ﷺ) ڕۆیشت بۆ شاری طائیف بۆ بانگکردنی خەڵك بۆ دینی ئیسلام و ، ماوەی مانگیٚ مایەوە موبالاتیان پیٚ نەکرد ، بەڵکو زۆر ئازاری دڵیان‌دا ، جا گەرایەوە بۆ مەککەو ڕۆیشتە ماڵی (مطعم بن عدي) بۆ ئەوە کە یارمەتی بداو دەفعی بیٚحەیایی کافرەکان بکا ، ئەویش بەراستی عەهدی بۆ کرد کە ڕۆحی لەگەڵ ڕۆحیایەتی و بە هەموو جۆریٚ یارمەتی ئەدا بەو جۆرە حەزرەت مایەوە . لە ساڵی پەنجاو یەکا شەویٚ لە حەرەمی کەعبەدا بوو جوبرەئیل بە بوراقەوە هات بۆ لای و سەلامی خودای پیٚ گەیاندو دەعوەتی کرد برۆن بۆ (بیت المقدس) . لەویا خوای تەعالا گەلیٚ لە پیٚغەمبەرەکانی بە جیٚسمی بەرزەخی حاضرکرد پیٚشوازی‌یان لیٚکرد . تەشریفی لە (بیت المقدس) دابەزی و دوو رکات نویٚژی بۆ کردن بە ئیمامەت ، پاش ئەوە خوا حافیظی لیٚ‌کردن و بە سواریی بۆراق لەگەڵ جوبرەئیل سەر کەوت هەتا حەوت ئاسمانەکان و گەیی بە مەقامیٚ کە بە بیٚواسیطەی فریشتە کەلامی خودای ئەبیست و چەند گفتوگۆی لەگەلا کردو ، پیٚنج فەرزەی نویٚژی بریاردا لە سەر خۆی و لە سەر هەموو ئومەتیٚکی ئەوو گەرایەوە بۆ مەککە . لە عەینی شەوا هاتەوە شویٚنی خۆی و سبەینیٚ ئەم مەسئەلەی ئیسراو میعراجەی گیٚرایەوە بۆ ئەهلی مەککە . ئەبوبەکری صیددیق و ئەصحابەکان باوەریان پیٚ‌کردو ، کافرەکان زۆر گاڵتەیان پیٚکرد لەگەڵ ئەوەش کە پرسیاری ئەحواڵی قافڵەکەی مەککەیان لیٚکرد کە ڕۆیشتبوو بۆ (قدس) و ئەویش باسی بۆ کردن و فەرمووی : لە فلان ڕۆژا ئەگەنەوە مەککەو ، وەهایش دەرچوو .

به هەرحاڵ حەزرەت (صلى الله عليه وسلم) بە حاڵی خۆی مایەوە خەڵكی بانگ ئەكرد بۆ ئیسلامییەت . لە ساڵی پەنجاو یەكو پەنجاو دوو پەنجاو سێدا هەموو ساڵی لە مەوسیمی حەجدا كۆمەڵێ لە ئەهلی مەدینە لەوانە كە ئەهاتن بۆ حەج ئەیبینین و بانگی ئەكردن بۆ موسوڵمان بوونو[1]. گەلێ لەوانە موسوڵمان بوونو پەیمانیان بەست ئەگەر بروا بۆ مەدینەی منەووەرە بەگیانو ماڵ یارمەتی بدەن. كافرەكانی مەككە كە ئەمەیان بیست ترسیان پەیدا كرد كە حەزرەت بروا بۆ مەدینەو دینەكەی لەوێ بڵاو بكاتەوەو لە ئەنجاما مەككەیش موسوڵمان بكا. لە (دار الندوة) گردبوونەوەو بریاریان دا لە هەر تیرەیێ یەكێ حازر ببێ و، بەهەموویان موحەممەد بكوژن، هەتا خوێنەكەی بەسەر گەلێ تیرەدا بڵاوبێتەوەو بەنی هاشم زاڵ نەبن بە سەریاندا. حەزرەتی جوبرەئیل بە ئەمری خودا وەحیی بۆ هێنا كە لە ماڵی خۆی دەرچێ.ئەویش شەو بە پەنامەكی لە ماڵی خۆی دەرچوو، ئەمریشی كرد بە (علي بن أبي طالب)ی ئامۆزای لە جێگەكەیا بنوێ و خۆی رۆیشتە دەرەوەو رۆیشت بۆ ماڵی ئەبوو بەكری صیددیق و بەیەكەوە

لە مەككە دەرچوونو لە غاری (ثور) خۆیان پەنا دا . كاتێ كافرەكان چوونە سەری و دەستیان نەكەوت كەوتنە هاتوچۆ بە شوێنیاو گەران بە ئەشكەوتەكانا ، هەتا چوون بۆ ئەشكەوتی (ثور) كە حەزرەت لەگەڵ ئەبوبەكر لەوێدا بوون . كە نزیك بوونەوە ئەبووبەكر زۆر دڵگران بوو

---

(١) لە ساڵی پەنجاو یەكدا شەش كەس لە قەبیلەی خەزرەج موسوڵمان بوون . لە ساڵی پەنجاو دوویشدا دوازدە كەس موسوڵمان بوون ، شەشیان ئەوسی و شەشی خەزرەجی و حەزرەت مەصعەبی كوری عومەیری لە گەڵا ناردن بۆ ئەوە قورئانیان نیشان بدا . لە ساڵی پەنجاو سێدا لە مەوسیمی حەجدا حەفتاو سێ لە پیاوانی ئەوسی و خەزرەجی و دوو ژن ئیمانیان هێنا و پەیمانیان بەست لە گەڵیا بۆ ئەوە تابتوانن یارمەتی بدەنو دینی ئیسلام بڵاوكەنەوەو داوایان كرد حەزرەت (ﷺ) تەشریف ببا بۆ مەدینەی مونەووەرە .

لەوە کە کافرەکان بیان گرن و بیان کوژن ، حەزرەت پێی فەرموو : زویر مەبە ، تۆ چی ئەڵێیت سەبارەت بە دووکەس کە خودای تەعالا سێ هەمیان بێت ، وەکو لە ئایەتا وارید بووە (إذ يَقولُ لصاحِبهِ لاتَحزَنْ إنَّ اللهَ مَعَنا) .

کاتێ کافرەکان تەماشایان کرد چاویان کەوت بە کۆترێ لە بەردەمی ئەشکەوتەکەدا هێلانەی کردبوو . پەردەی تەنراوی جۆلاّیی کەرەیشیان لە دەرگای ئەشکەوتەکەدا دی لە بەر ئەمە بریاریان دا کەس نەهاتووە بەم شوێنەداو ئەشکەوتەکە چۆڵەو ، بە جێیان هێشت و ، ئەمانیش رزگار بوون .

جا حەزرەت و ئەبوبەکر لە ئەشکەوتەکە دەرچوون و رێگەی قەراخی دەریایان گرتەبەرو ، بەرەو مەدینەی مونەووەرە رۆیشتن . کافرەکانیش بریاریان دا کە رێگەی مەدینەیان گرتووەو رۆیشتوون ، لە بەر ئەوە پارەیەکی زۆریان بریاردا بۆ (سراقە) ی کوری زەنیمی کەنانی بروا بە دوایاناو بیان گرێت . (سراقە) یش کەوتە دوایان و لە رێگەدا لێیان نزیك بووەوە . لە وکاتەدا دووبارە ئەبووبەکری صیددیق زۆر دڵگران بوو بە ترسی ئەوە کە (سراقە) زیان بگەیەنێ بە حەزرەت . حەزرەت لای کردەوە لە (سراقە) بە خۆی و ولاّغەکەیەوە بەعەرزا رۆیشتە خوارو هاواری کرد لە حەزرەت بۆ رزگار بوون و رزگاربوو ، دووبارە کەوتەوە شوێنیان ، دووبارە حەزرەت لای کردەوە لێي و جارێکی تر رۆیشتەوە خوار بەعەرزا هەتا سێ جار ، تا بە راستی (سراقە) حاڵی بوو کە ئەم زاتە رەهبەرەو خۆشەویستی خودایەو ئیمانی پێ هێنا ، حەزرەتیش موژدەی پێدا کە ئەصحابەی ئەو وولاّتی کیسرای عەجەم ئەگرن و تاج و رەختی پاشا

ئەبێ بدرێ بە تۆ ، ئیتر (سراقە) بە راستی گۆراو گەرایەوە بۆ شاری مەککەو گەلێ عوزری هێنایەوە بۆ ئەهلی مەککەو وتی پێیان نەگەیشتم .

بەم جورە دەرچوونی حەزرەت (ﷺ) و ئەبوبەكری صیـددیق لە شاری مەككە تەواوبوو . حەزرەت (ﷺ) لەگەڵ ئەبووبەكری ڕەفیقیا ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە قەصەبەی (قوبا) لە نزیكی مەدینـەی منەووەرە لەوێ دابەزین بۆ ئیسراحەت .

* * *

دەرزی چوارەم بە هۆنراوەیی

مەنزڵ بە مەنزڵ بە یاری تەوفیق
گەیین بە مەقصەد ڕەهبەرو صیددیق

لە پێش مەدینە مەولای نوجەبا
دابەزی لەناو عەشرەتی (قوبا)

بیستو دوو ڕۆژی تەواو لەوێ بوو
جا ڕۆژی جومعە تەشریفی دەرچوو

كاتێ گەیشتە قەومی بەنی عەوف
لەوێ دابەزی هێمن بە بێ خەوف

صەد كەس حازر بوون بۆ نوێژی جومعە
بەهـ بەهـ لەو جەمعە بەهـ بەهـ لەو شەمعە

جومعەی بۆ کردن سەییدی ئەبرار
ئەباری لەسەر بارانی ئەنوار

پاش نوێژی جومعە ئەو صاحێب دینە
سواری مەرکەب بوو بەرەو مەدینە

ئەهلی مەدینە کۆمەڵی ئەنصار
برژێتە سەریان لە خواوە ئەنوار

بە دڵو بەرۆح هاتنە پێشوازی
بۆ یارمەتی دین هاتنە گیان بازی

ئەوەی مومکین بوو بکرێ بۆ نەصرەت
بە جێیان هێنا بۆ دینی حەزرەت

جا مەنزڵی گرت لای ئەبو ئەییووب
لە لای خودادا موختارو مەحبووب

لە پاش ماوەیێ ئەرزێکی کڕی
خەتی بناغەی مزگەوتی بڕی

مزگەوتێکی وای کردەوە سەر بەرز
بوو بە پیرۆزی بۆ هەموو سەر ئەرز

لەویا دەس کرا بە تەبلیغی دین
بە عیبادەتی (ربّ العالمین)

بوو به مەدرەسەی کیتاب و سوننەت
بوو به بارەگای ئەنواری ڕەحمەت

له پاش چەن جیهاد به ماوەی ده ساڵ
ئیسلام گەیشته سەربەرزی و کەماڵ

ئیسلام بوو به نوور نووری عالەمی
لەبۆ فریشتەو جین و ئادەمی

لێرەدا دەرکەوت بۆ شەخصی وریا
دین ڕووناکی کرد سەراسەر دونیا

وَمَا أرْسَلناكَ أيّها الأمين
إلّا رَحمةً ، أي : للعالمين

به حوکمی قورئان لەبۆ هیدایەت
به عەزمی حەزرەت لەسەر ڕیعایەت

به نازڵبوونی ئایەتی قورئان
به تەفسیری ئەو بۆ کەشف و بەیان

کیتاب وسوننەت بوون به ڕەهنوما
باڵێ له عەرزاو باڵێ له سەما

به نەصری بەدرو به فەتحی مەککه
حیجاز پاکۆ بوو له گەردو لەککه

پاش ئەوه کاتی (حجة الوَداع)
دامەزرا دین و نیظام و ئەوضاع

لە عەرەفاتا نازڵ بوو (اليَوم
أكملتَ لكمْ دينَكم) ياقَوْم

کە ئەم ئایەتە بە حەق هاتە خوار
موژدەی ئیکمالی دا بە شای ئەبرار

نۆی مانگی قوربان ساڵی دەی هیجری
ڕۆژی جومعە بوو عالی بێت قەدری

عومری حەزرەتیش شەستوسێ ساڵ بوو
بۆ لیقای خودا خاوەن ئیقباڵ بوو

ئاخرِ ئایەتیشِ بۆ وەعظو تەنبیە
(واتّقوا يَوماً تَرجَعونَ فيهِ)

ئەم شەممە وتمان لە سیرەت ئەلئان
موقەددیمە بوو بۆ (نووری قورئان)

ئەوەی ئەیەوێ سیرەت تێبگا
مُوتالآی فیقهی سیرەتی بکا

(فقه السيرة) ی سەعید بۆتانی
موتالآی خێرە بۆ موسوڵمانی

من بەسمە ئیسمی ئەو شیرین شێوە
بڵێم بە ئێوە بەم دەم و لێوە

دروودی خوداو سەلامی بێ حەد
برژێ بە سەریا تا ڕۆژی ئەبەد

هەم لە سەر هەموو ئالو یارانی
هەم پەیرەوان و فیداکارانی

* * *

پاش ئەوە کە لە (سراقە) جیابوونەوەو (سراقە) موسوڵمان بوو و گەڕایەوە بۆ مەککە ، حەزرەت لەگەڵ ئەبوبەکری صیددیق و عەبدوڵڵای کوڕی (أریقط) کە بە کرێ هێنابویان لەگەڵ خۆیان بەرەورووی مەدینە هاتن هەتا گەیشتنە خێمەی (أم معبد) ، داوای شیریان لێکرد ، وتی : حەیوانی خاوەن شیرم لا نی یە ، مەگەر ئەو مەرە پیرە بێشیرە کە لەبەر لاوازی لە ماڵەوە بەجێ ماوە ، حەزرەت فەرمووی : ئیزنت هەیە بیدۆشم ، وتی : بەڵێ . کاتێ حەزرەت دەستی هێنا بە گوانی ئەو مەرەدا گوانەکانی پڕ بوون لە شیر ، ئەوەندە کە ئەوان تێریان لێ خواردەوەو هەندێکیشی لێ مایەوە بۆ خاوەن ماڵەکەو ئەوانیش خواردیانەوە . پاش ئەوە هەتا ئەو مەرە مابوو هەموو ڕۆژێ ئەیاندۆشی و هەمیشە شیری تیابوو .

کاتێ حەزرەت نزیك بووەوە لە مەدینەو دەنگی سەفەرەکەی گەیشتە مەدینە ، ئەهلی مەدینە هەموو ڕۆژێ ئەڕۆیشتن بۆ پێشوازی . ڕۆژێ لەو ڕۆژانە کاتێ گەڕانەوە بۆ ماڵ یەکێ لە جوولەکەکانی مەدینە لە سەر بەزرێیەکەوە چاوی لە دوورەوە بە حەزرەت و جەماعەتەکەی کەوت و حاڵی بوو کە ئەوانن ، بانگی کرد لە ئەهلی مەدینەو وتی : ئەو کەسەی ئێوە ئەتانەوێ وا هات و گەیشتە بەرەوە ، خەڵکەکە هەموو ڕۆیشتن بە پێشوازییەوە هەتا بە خزمەتی گەیشتن و بەحورمەت و عیززەت لە (قوبا) لە ناو تاقمی بەنی عەمری بەنی عەوفا دابەزیو زۆر خزمەتیان کردو بیست و دوو ڕۆژ لەوێ مایەوە ، جا ڕۆژی جومعە لەوێ دەرچوو هات بۆ ناو بەنی سالیمی بەنی عەوف لەوێ نوێژی جومعەی کردو صەد کەس لە خزمەتیا نوێژ یان کرد ، ئەمجار پاش نوێژی جومعە

بەرەو شاری مەدینەی مونەووەرە کەوتەرێ ، خەڵکی مەدینە هاتن بە ئیستیقبالیەوەو گەلێ لەوان داوای ئەوەیان لێ کرد کە لە ماڵی ئەوانا دابەزێ ، حەزرەت فەرمووی : لێ گەرێن ، وشترەکە خۆی لە هەر شوێنێ نووست ئەوە مەنزڵی منە ، وشترەکەی لە بەر دەرگای ماڵی ئەبوو ئەییووبی ئەنصاریدا نووست ، جا حەزرەت ماڵی ئەبووئەییووبي کرد بە مەنزڵی موبارەکی خۆی .

پاش ماوەیێ ئەرزی جێگەی مزگەوتی ئیستەی کڕی و مزگەوتی پیرۆزی خۆی کردەوە کە بوو بە عیبادەتخانەی تەوحیدی پەروەردگارو مەدرەسەی کیتاب و سوننەت و حیکمەت بۆ رۆزگارو بە بارەگای فەرمانی وەحیی ئاسمانی و ئەمری رەببانی بۆ موسوڵمانان ، پێغەمبەر (ﷺ) لەوێوە دەستی کرد بە بانگ کردنی عالەم بۆ دینی ئیسلام و موهاجیرەکانی حەبەشستانیش هاتنەوە بۆ مەدینەو موسوڵمانەکانی مەککە کۆچیان کرد بۆ مەدینەو ئیسلام هێزی گرت .

موهیمترین حەوادیث جەنگی بەدر بوو رووی‌داو دینی ئیسلام زۆر بەهێز بوو . هەرچەند لە واقیعەی جەنگی (أحد) دا موسوڵمانان زیانیان کرد بەڵام بوو بە هۆی سەرکەوتنی ئەدەبی و خۆ گردکردنەوە بۆ بەرابەری کردنی دژمنەکان ، پاش ئەوە حادیثەی خەندەق و فەتحی خەیبەر رووی‌دا . لە رەمەزانی ساڵی هەشتیشدا فەتحی مەککەی کردو جەنگی هەوازین و حونەین رووی‌داو ئەنجامی هەموو سەربەرزی ئیسلام بوو .

لە ساڵی دەی هیجریدا حەزرەت رۆیشت بۆ حەج . ئەو حەججە مەشهوورە بە (حجة الوداع) .

رۆژی جومعە کاتێ لە عەرەفاتا راوەستابوو ئایەتی : (اليومَ أكملت لَكُمْ دينَكم) نازڵ بوو ، ئیشارە بە وەفاتی حەزرەت - ﷺ . پاش گەرانەوەی بۆ مەدینەی مونەووەرە لە بیست و حەوتی مانگی صەفەردا نەخۆش کەوت و لە رۆژی دووشەممەی نۆهەمی (ربيع الأول) دا موتەوەففا بوو . رۆژی چوار شەممە[1] لە حوجرەی (أمّ المؤمنين) حەزرەتی

عائیشەدا دەفن کرا (ﷺ) . ئەمە شەممەیەك و نموونەیێ بوو لە سیـرەتی حەزرەت (ﷺ) کردم بە سەرەتا بۆ ریسالەی (نووری قورئان) کە لەمەولا دەستی پێ ئەکەین - إن شاء الله تعالی .

---

(١) لە شەرحی زەرقانی لە سەر (المواهب اللدنيـة) دا نووسـراوە مەشهـوور وایە ناساغی حەزرەت (ﷺ) لە رۆژی چوار شەممەی بیست و حەوتی صەفەردا دەستی پێ کردووە ، وە لە دوو شەممەی نۆی (ربيع الأول) دا موتەوەففابووە .

نووری قورئان

دەرزی پێنجەم

کەلامی خودا چەند مەعنای هەیەو مەعنای نازڵ بوونی چیە ؟

بزانن ذاتی (واجب الوجود)
حەوت صیفەتی هەن بەنصی مشهود

(حیاة) و (علم) و (إرادە) ی تەمام
(قدرة) و (سمع) و (بصر) و (کلام)

ئەم صیفەتانە هەموو قەدیمن
لازمی زاتی خودای عەظیمن

کەلام بەم مەعنا حەرف و صەوت نی یە
صیفەتی ذاتی خودای قودسی یە

جا وەکو ئەمە وەصفی خودایە
کەلامی لەفظیش (کلام الله) یە

لەفظیش بە وێنەی صیفەتی نەفسی
کەلامی حەقەو پیرۆزەو قودسی

کەلام مەوضووعە بۆ ئەم دوو مەعنا
بۆ نەفسی و لەفظی (کما سمعنا)

لە بۆ لەفظی یە ئینزال و تەنزیل
مەکتووب و مەخطووط قیرائەو تەرتیل

کەلامی حەقە (خالق الفَلك)
دوورە لە جین و بەشەر و مەلەك

بۆ ئەم لەفظی یە بەحوکمی ئوصوول
قەرار داروە چەن وەجهی نزوول

یەکەمین نزوول وەها مەحووظە
بە خەت نوسراوی (لوح المحفوظ) ە

دووەمین نزوول بۆ بەرزی جیهان
هاتە خوارەوە مانگی ڕەمەزان

بیست و یەك یاخود هەژدەی ڕەمەزان
فریشتە هێنای لە بۆ ئاسمان

لە (بیت العزة) ی یەکەم ئاسمان
مایەوە هەمووی بە طوولی زەمان

سێیەمین نزوول وابوو جوبرەئیل
ئەی هێنا لە بۆ ڕەسوولی جەلیل

به بیست و سێ ساڵ به یاسای حاجه‌ت
قورئانی هێنا بۆ ذاتی حه‌زره‌ت

جارێ نیو ئایه‌ت جارێ یه‌ك ئایه‌ت
یا زیاتر له‌وه له‌سه‌ر ڕیعایه‌ت

پێنج ئایه‌ت یا ده یا هه‌موو سووره‌ت
وێنه‌ی (كوثر) و (اخلاص) و (تبّت)

تا نیهایه‌تی ئایاتی قورئان
هات بۆ حضووری (حبیب الرحمن)

ئه‌ووه‌ڵ نازلی قورئانی ئه‌كره‌م
(اقْرَأْ باسْمِ) بوو تا (مالم یَعلَمْ)

ئاخیریش ئایه‌ی (واتّقوا یَوماً
تُرجَعونَ فیه) لای گه‌وره‌ی قه‌وما

ئه‌م فیكره لایان گه‌لێ مه‌برووكه
باقی بیره‌كان كزو مه‌ترووكه

o
o

دەرزی پێنجەم بە پەخشان

ذاتی پەروەردگاری (واجب الوجود) بەزمانی عەرەبی (الله) و بە کوردی (خودا) ذاتێکی ئەزەلی و قەدیمەو باقی یە ، هەر بووەو هەر ئەبێ ، قائیمی (بالذات) ەو پێویستی بە هیچ شتێ نی یە و لە هەموو شتێ بێ نیازەو تاق و تەنیایەو هاو وێنەی نی یە نە لە ذاتدا ، نە لە صیفاتدا ، نە لە کردەوەدا . ئەم ذاتە حەوت صیفەتی هەیە کە بریتین لە حەیات و عیلم و ئیرادەو قودرەت و سەمع و بەصەرو کەلام ، واتە : ئەو ذاتە زیندووەو زانایەو خاوەن خواستە هەرچی بیەوێ بیکا ئەیکاو هەرچی نەوێ نایکا . تەوانایە بەسەر هەرچی مومکیناتدا ، ئەتوانێ لە چاو تروکاندنێکا جیهان وێران بکا . شنەوایە بۆ هەموو دەنگێ . بینندەیە بۆ هەموو خاوەن رەنگ و بێ رەنگێ . کەلام و وتاری بووە لەگەڵ ئەو پێغەمبەرانە کە رەوانەی کردوون بۆ تەمێ کردن و ئامۆژگاریی ئادەمیزاد .

ئەم صیفەتانە وەکو ذاتی (واجب الوجود) هەر بوون و هەر ئەبن و نەبوونیان بە سەرا نایێ و مانیع نی یە بۆ ئەم صیفەتانە .

لەفظی کەلام وەکو ناوە بۆ ئەو صیفەتی ذاتی خودایە کە عیبارەتە لەوە ئافەت و مانیعێ نی یە لە بەیانی مەقصوودی خۆی ، هەروا بە کار ئەهێنرێ بۆ ئەو کەلامانەیش کە هاتوون بۆ پێغەمبەرەکان لە حەزرەتی ئادەمەوە تا حەزرەتی موحەممەدی خاتەم ، واتە لەفظی کەلام موشتەرەکی لەفظی یەو لە عورفی ئەهلی ئوصوولی دینا دانراوە بۆ ئەو صیفەتە نەفسی یە کە قائیمە بە ذاتی خوداوەو بۆ ئەم لەفظانەیش کە بە هۆی جوبرەئیلەوە نازڵی کردوون بۆ پێغەمبەران . نووسینەوەو خوێندنەوە بە پەلە یا بە شێنەیی و ، ئینزال و تەنزیل بۆ ئەم کەلامە لەفظی یە دەست ئەدا ئەنا کەلامی نەفسی لە ذاتی خوا جیا نابێتەوە . جا ئەم کەلامە لەفظی یە هەرچی هاتوە بۆ پێغەمبەران هەمووی بە فەرمانی خودا لە (لوح المحفوظ) دا مەرقوومن و بە خەتی قودرەتی نووسراون . ئەو کتێبەیش کە

کتێبی فەخری عالەم (محمد المصطفى) یە (ﷺ) ئەویش بە نەصی ئایەت بە قودرەتی خودا لە (لوح المحفوظ) دا نووسراوە .

(بناء علیه) عالمانی ئوصوولی دین فەرموویانە : ئەم کەلامی خۆدایە کە ناوی قورئانە سێ نزوولی بووە ، واتە سێ هاتنەخوارەوەی بووە بە ئەمری خودای گەورە .

یەکەم نزوول ئەمەیە : کە بە خەتی قودرەت لە (لوح المحفوظ) دا نووسراوە . خوا خۆی فەرموویەتی : (بَل هُوَ قرآنٌ مجيدٌ في لَوْحٍ مَحفوظٍ) واتە : ئەم کەلامە قورئان و خوێندراوەکەی پیرۆزو بەپایەیەو لە وحا پارێزراوەو ئەو نووسینەوە بۆ قورئانی ئیسلام یا بۆ باقی کتێبانی ئاسمانی وا لە عیلمی ذاتی خوداداو ئێمە نازانین بە چ شێوەیێ بووە .

نزوولی دووەم ئەمەیە : وەکو چۆن هەمووی لە (لوح المحفوظ) دا نووسراوەتەوە ، هەموویشی بە یەك جار لە (لوح المحفوظ) ەوە وەرگیراوەو ، جوبرەئیل بە پۆلێ لە فریشتەکانەوە هێناویەتی لە ئاسمانی یەکەمدا لە شوێنێکدا کە ناوی (بیت العزة) یە دایناوەو ئامادە کراوە بۆ نازڵ کردن بۆ سەر ئەرز بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) واتە : لە ئاسمانی یەکەمیشدا نوسخەیەکی تەواوی هەیە ، وەکو لە (لوح المحفوظ) دا . دەلیلی ئەمەیش ئایەتی خودایە : (شَهرُ رَمَضانَ الذّي أُنزِلَ فيهِ القرآنُ . هدىً للنّاسِ وبَيّناتٍ مِن الهُدىٰ والفُرقانِ) واتە : مانگی رەمەزان مانگێکی پیرۆزی وەهایە کە قورئانی تێدا نێرراوەتە خوارەوە بۆ ئەوە ببێ بە چرای رووناك و رێنومای پاك و حەق نیشاندەر بە هەموو ئادەمیزادو جیاکەرەوەی حەق لە بەتاڵ و حەرام لە حەلاڵ و راست لە لار .

هەروەها فەرموویەتی : (إنا أنزَلناهُ في لَيلةٍ مُبارَكةٍ إنّا كُنّا مُنذِرينَ) . بەراستی ئێمە قورئانمان بەجارێ ناردووەتە خوار بۆ ئاسمانی یەکەم لە شەوێکی پیرۆزداو بەراستی ئێمە ئێستەیش و لەمەوبەریش وەکو مژدەی جەزای کردەوەی باشمان داوە بە کردەوە چاکان هەروەها ئەوانەیش کە بیروباوەریان نابارەو کردەوەیان ناهەموارە ، بە ئایاتی خۆمان

له ئازارو سزای رۆژی پاشەرۆژ ترساندوومانن .
هەروەها فەرموویەتی : (إنّا أنْزلناهُ في لَيْلةِ القَدرِ) واته : بەراستی ئێمە قورئانمان بەجارێ ناردووەتە خـوارەوە لە شـەوێکی خاوەن پـایەو خاوەن حورمەت‌و بەرێزو پیرۆزدا کە خوا پەرستی لەو شـەوەدا خێری زۆرترە لە خواپەرستی لە هەزار مانگدا .
نزوولی سێیەم : ئەمەیە کە لە ماوەی بیست‌و سێ ساڵدا بـەپێی پێویست بە فـەرمانی خـودای تەعـالا ئەو ئـەندازەیـە ئەمـری پێ کراوە جبرەئیل لە ئاسمانی یەکەمەوە هێناویەتە خوار بۆلای حەزرەتی (محمـد المصطفي - (ﷺ) وەکو خودا فەرموویەتی :
(تبارَكَ الذّي نَزّلَ الفُرقانَ على عَبدِهِ لِيَكونَ لِلعالمينَ نَذيراً) واتە : گەورەیی بۆ ئەو خودایە یە کە ئەو قورئانەی وا حەق جیائەکاتەوە لە ناحەق بەمۆڵەت جوملە جوملە ناردوویەتە خوارەوە بۆسەر عەبـدی خۆی کـە موحەممەدە هەتا ببێتە ترسێن بـۆ هۆشیـارانی جیهان هـەموو لـە پەری‌و ئادەمیزاد .
هەروەها فەرموویەتی : (إنّا نحنُ نَزَّلنا ألذّكرَ وإنّا لَهُ لَحـافِظونَ) واتە : ئێمە بەراستی ئەم قورئانە کە پێویستە بە زمان بخوێنرێتەوەو بە دڵ بیری لێ بکرێتەوە بە جوملە جوملە ناردوومانەتە خوارەوە . ئێمە پارێزگارو نیگابانین بۆ ئەوە لە ئیلقای شەیتانەکان‌و لە کوژاندنەوەی بێدینەکان‌و لە ئیفسادی موفسیدەکان بیپارێزین .
ئەو زانایانە کە بیروڕایان لەسەر ئەوەیە کە ئایاتی پێشوو باسی هاتنە خوارەوەی قورئان ئەکەن بۆ سەر ئەرز ، فەرموویانە : مەبەست ئەوەیە کە دەستمان کردوە بە ناردنی قورئان بۆ سەر ئەرز لە مانگی رەمەزانداو لە شەوی بەرێزی پیرۆزداو لە شەوی قەدردا ، ئیتر لازم ناکا بۆئەوە بەجارێ هەمووی هاتبێتە خوارەوە .
لە ئایاتی (إنّا نحنُ نَزَّلنا الذكرَ) ەوە دەر ئەکەوێ هەرکەسێ بڵێت : سوورەتێ یا ئایەتێ لە قورئان نەماوە ، ئەوە درۆ ئەکا ، بەڵکو لەوانەیە بەو

گومانەو بەو وتارە کافر ببێ ، چونکە خودای تەعالا ئیعلانی کردووە کە ئێمە نیگابانی قورئانین و ئەیپارێزین .

کەلامێ خودا نیگابانی بێ
خەلاتی بەندەی میهرەبانی بێ

دەستی خائینی باش لێ ئەبرێ
سەگ لە دوورەوە با هەر بوەرێ

لە چواردە قەرنا حەرفێکی تەنیا
نەفەوتاوە لێی لە هەموو دنیا

هەروا ئەمێنێ بە پایەو مایە
ساغ و سەلامەت هەتا هەتایە

ئەم قورئانە پیرۆزە کە هاتوەتەخوار لەسەر پێویستی حەزرەت بووە بۆ وەلامی پرسیارو ، بۆ ئیرشادی هۆشیارو ، بۆ ئەحکامی دینی دیندارو ، بۆ رەهنومایی حەزرەت (ﷺ)و یارانی و ئوممەتەکەی بۆ دنیاو بۆ دین ، هەتا بە نەصصی عیبارەت یا بە ئیستینباط و ئیشارەت رەفتاری پێ بکەن . وا رێکەوتووە نیوە ئایەتێ یان یەك ئایەت یا پێنج ئایەت ، وا بووە دە ئایەت ، وا بووە سوورەتێ لە سوورەتەکان هاتووەتە خوارەوەو ، هەڵکەوتووە چەند لەفظێ هاتووەتە خوار بۆ تەواو کردنی مەوزووعێ کە لە پێشیا نازڵ بووە ، وەکو : (غیر أولي الضرر) لە ناو ئایەتی (لايستوي القاعِدونَ مِن المؤمنينَ غيرُ أولي الضَرَرِ والمجاهدِونَ في سبيل الله بأمْوالِهِمْ وأنْفُسِهِمْ) ئەوە لەپێشا نەبوو بەلام هەر لەعەینی ئەو شوێنەدا کە ئایەتەکە نازڵ بوو ئەم چەند لەفظەیشە هاتە خوارەوە بۆ ئەوە هەرکەسێ کە عوزرێکی هەبێ بۆ نەچوون بۆ جیهاد یا ماڵ صەرف نەکردن ئەجری کەم نەبێتەوە .

له تەرتیبی نازڵبوونی قورئاندا ڕاستی‌یەکەی ئەوەیە لەپێشا ئەووەڵی سوورەتی (عَلَق) نازڵ بوو :

بسم الله الرحمن الرحيم
(اقرأ باسم ربِّكَ الذي خَلَق ، خَلَق الانسانَ مِنْ عَلَق ، اقرأ وَربُّكَ الأكرمُ ، الذّي عَلَّم بالقلم عَلَّمَ الانسانَ مالَمْ يَعلَمْ) .
دوا ئایەتیش کە نازڵ بووە ئایەتی : (وَاتَّقوا يَوماً تُرجَعُونَ فيهِ إلى الله ثُمَّ تُوَفّىٰ كُلُّ نفسٍ ما كَسَبتْ وَهُمْ لا يُظلَمونَ)ە لە سوورەتی بەقەرەدا کە ئایەتی دووصەدو هەشتاو یەکە .

❢ ❢ ❢

دەرزی شەشەم
هاتنەخوارەوەی جوبرەئیل

بە دوو شێوە بوو هاتنی جوبرەئیل
عەرزو قەبوڵی ڕەهبەری جەلیل

جار جار ئاوازێ بە وێنەی جەرەس
ئەیدا لە سەمعی ڕەهبەری ئەقدەس

وەکو کارەبا ئینسانێ بگرێ
حەزرەتی ئەگرت تۆ ئەتوت ئەمرێ

هێزی کارەبای وەحیی حەق وابوو
ئارەق لە لەشی ڕەهبەر دەرئەچوو

لەم حاڵەتەدا جبریلی ئەمین
بۆی ئەخوێندەوە قورئانی موبین

فامی ئەم حاڵە شعوری ئەوێ
دڵێکی پاکی پڕ نووری ئەوێ

جاربەجارێکیش بەشێوەی ئینسان
وەکو پیاوێکی بە سیمای جوان

بە شێوەی (دحیە) خۆی ئەخستە دەر
قورئانی ئەخوێند بۆ ذاتی ڕەهبەر

(علی کلّ حال) پاش ئیلقای جیبریل
حەزرەت وەکو ئەو ئەیخویندۆ تەنزیل

بەسەر کۆمەڵێ لە موسوڵمانان
یارانی بەرزی پڕ هۆش و ئیمان

ئەوانیش بە خەت بە کردنە بەر
باش وەریان ئەگرت قورئانی ئەنوەر

دەرزی شەشەم بە پەخشان

هێنانی وەحی لە لایەنی جوبرەئیلەوە لەسەر دوو شێوە بووە : یەکەم وابووە کە وەحی ئەهات بـۆ لای حەزرەت (ﷺ) لـەپێش ئەوەدا شتێ بخـوێنێتەوە ئـاوازەیەکی وەکـو ئاوازەی جـەرەس ئەهـاتە گـوێچکەی حەزرەتەوە (ﷺ)و بەشوێنی ئەوا هێزێکی غـەیبی دڵی حەزرەتی (ﷺ) داگیر ئەکرد بەجۆرێ کە ئارەق لە ناوچاوانی موبارەکیەوە دەرئەچوو . لەم حاڵەدا جوبرەئیل هەر ئەندازەیێ لە قورئانی پێ بووە خـوێندوویـەتەوە بەسەر حەزرەتاو ئەویش بە موافیقی ئەو وەری گرتووەو ، لەپاش ئەوە کە ئەم وەزعە بەری داوە ئەو میقدارەی لە قورئان بەسەر ئەصحابەکاندا خوێندوەتەوە .

دووەم شێوە وابووە کە جوبرەئیل لە شێوەو سیمای (دحیە)دا کە ئینسانێکی جوان بووە دەرئەکەوت لەپێش چاوی حەزرەتا (ﷺ)و ، ئەو ئەندازە ئایەتە کە پێی بووە خوێندوویەتەوە بەسەر حەزرەتا (ﷺ) ئەویش بەتەواوی وەری گرتووەو ، پـاش ئەو حـاڵە خـوێندوویـەتیەوە بـەسەر ئەصحابەکانداو ، ئەوانیش نووسیویانەتەوەو کردوویانەتەبەرو لەوانەوە گەیشتووە بە باقی حوففاظی قورئانی پیرۆزو ، هەروا بڵاوبووەتـەوە لە عالەمی ئیسلامدا .

○
○

دەرزی حەوتەم

بۆچی قورئان بە بەش بەش هاتوەتە خوارەوە ؟

حیکمەتی زۆر بوو تەنجیمی قورئان
کە بەش بەش ئەهات بۆ شاهی عەدنان

یەکەم تەنویری دەروونی ڕەهبەر
لەسەر عادەتی خوێندنی بەشەر

دووەم بۆ دەفعی شەڕی کافران
هەر جارێ جۆرێ پێی ئەبوون حەیران

سێیەم وەڵامی پرسیارەکان
بەپێی پرسیار ئەهاتە مەیدان

چوارەم یارمەتی حافیظی قورئان
کەمکەم ئاسانەو بە جوملە گران

پێنجەم بۆ فامی غایەی بەمایە
کە ئەم قورئانە لەلای خودایە

ئەگەر کەلامی خودا نەبوایە
ئیختیلافی زۆر ئەبوو ببوایە

عەلاوە ئەگەر بە تاقە جارێ
قورئان سەراسەر ئەهاتە خوارێ

نە ئەنووسراوەو نە ئەکرایەبەر
مەخسووس بۆ قەومی بێعیلم و خەبەر

ناساغی زۆرە بۆ نەفسی نەخۆش
هەرکەس بەجۆرێ دڵی دێتە جۆش

بە موناسەبەی ئەو نەخۆشینە
وەڵامی ئینسان گەلێ شیرینە

زۆر خۆشە نەخۆش دڵی چی ئەوێ
لەسەر دڵخوازی دەوای دەس کەوێ

لەسەر کتێبێ یەك جار بێتەخوار
تۆهمەتی کوففار زۆرەو بێشومار

بەراستی ئەڵێم کەلامی خودا
ئەبێ وەهابێ بۆ نەشری هودا

دەرزی حەوتەم بە پەخشان

هۆی ئەوە کە قورئانی پیرۆز بە بەش بەش هاتوەتە خوارەوە زۆرە :
یەکەم : دامەزراندنی دڵی حەزرەت بووە (ﷺ) چونکی لە تازەبوونەوەی وەحی دا و نازڵ بوونی ئایاتی قورئان بە هەموو موناسەبەیێ و هاتنی جوبرەئیل بۆ لای حەزرەت (ﷺ) لە هەر موناسەبەیەکا نووری دڵی حەزرەت (ﷺ) زیاتر ئەبوو وە خاطری جەم ئەبوو وە باوەڕی بە ئوصوولی یاسای خۆی بە هێزتر ئەبوو . لە واقیعدا لە هەر جارێکدا موعجیزەیەکی سەر بەخۆو هێزێکی تازەو نوێی بۆ پەیدا ئەبوو ، وەکو خودای تەعالا فەرموویەتی : (كذلكَ لِنُثبِّتَ بِه فؤادَكَ) واتە : وەها بەش بەش قورئانمان بۆ نازڵ کردی هەتا دڵی تۆ بەو وەزعە دابمەزرێنین .
دووەم : ئایاتی قورئانی پیرۆز هەمیشە لە بەرانبەری شوبهەی کافرەکاندا بووەو هەر رەخنەیەکو هەر عەیبێك ئەوان دەری ببرن موناسب وایە لەو کاتەدا لە موقابیلی ئەو شوبهەوە ئایەتێ بێتە خوارەوە تا رەددەکەی باش دەربکەوێ ، وەکو خودا فەرموویەتی : (وَلا يأتونَكَ بِمَثَلٍ إلّا جئْناكَ بالحَقِ وأحسَنَ تَفسيراً) واتە : نایەنە لای تۆ بەهیچ سوئاڵێکی گەورەوە لە گومانی ئەواندا ، ئیللا ئێمە جوابێکی راستی جوانترو ڕووناکتر لە باسەکەی ئەوانمان هێناوە بۆ تۆ بۆ جوابدانەوەی ئەوانو رەددی رەخنەکەیان .
سێیەم : وەلامدانەوەی رەخنەی کافرەکان ، لە گەلێ جاردا یەك لە دوای یەك وەکو ئەوە وەهایە کە دژمن گەلێ جار بێتە سەرتو لە هەموو جارێکدا بدەی بە قەپۆزیاو بە نائومێدی بیگێریتە داوە بە نەوعێ کە رسواو سەر شۆری بکەی لە جیهانداو ، هێز لە دڵو دەروونیدا نەهێڵیتو بە

جارێ ئەژنۆی بشکێنێ . جا قازانج و سوودی یاسای وەها لـە هەمـوو هۆشیارێکەوە دیارە .

چوارەم : پێگەیاندنی ئوممەت بە پلەپلەو مۆڵەت و تێگەیاندنیان لە یاسای دین و ژین و ، ئاسانی نووسینەوەی پارچە پارچەکانی ئایاتی قورئانی پیرۆزو حیفظ کردنیان . ئەمە حیکمەتێکی گەورەی تێدایـە ، چونکی لەبەرکردنی کتێبی گەورە یاخود نووسینەوەی گەلێ زەحمەتـەو لە تـاقەتی گەلێ کەس دوورە بە تایبەتی بۆ ئوممەتێ کە نەخوێندەوارو بێ عیلم بن .

پینجەم : ئەوەیە کە هەموو هۆشیارێ تێبگا لەوە کە ئەم کەلامە کەلامی خودایە ، چونکی ئینسانی ژیر کە تەماشای قورئان بکا و بزانێ ئەو ئەندازەیەی کە لە ئەوەڵەوە هاتوەتە خوارو ئەوەی لە ناوەراستدا هاتوەو ئەوەی کە لە ئاخردا نازڵ بووە هەموو لە غایەو مایەدا یەك شێوەن و روویان لە یەك نیشانەیەو هەموو پارچەکانی هاو ئوسلووب و هاو سیمان ، بە دڵ باوەڕ ئەکا بەوە کە ئەم کەلامە کەلامی خودایە ؛ چونکی ئینسانی عادەتی کە قسەی کرد گەلێ خیلاف لە ئەووەڵ و ئاخری قسەکەیدا دەرئەکەوێ و مادام موخالەفە لە قورئاندا نییە دیارە کە حەقە .

جا ئەم حیکمەتانەو گەلێ حیکمەتی تری مەعقوول هەن ئەبن بە دەلیل لەسەر ئەوە کە نازڵبوونی قورئانی پیرۆز بە بەش بەش گەلێ باشترە لەوە کە بەجارێ ئەو کتێبە نازڵ ببێتە سەر حەزرەت (ﷺ) .

لەبەر حاڵی بوون لەم مەبەستانە زۆر باشە ئینسان ئەسباب و هۆی نازڵبوونی هەر پارچە ئایەتێ لە ئایەتەکانی قورئان بزانێ هەتـا باش لـە ئامانجەکانی قورئان حاڵی ببێ .

o

o

دەرزی هەشتەم

قورئان بە گوێرەی هاتنە خواری
بۆ شاهی ڕوسول لای ذاتی باری

ئەوەی پێش هیجرەت هاتبێتە خوار
پێی ئەڵێن مەککی لەسەر ئیعتیبار

ئەوەی پاش هیجرەت هاتوە بۆ رەسوول
مەدەنی ناوە بە گوێرەی ئوصووڵ

سوورەی مەدەنی قورئانی کەریم
بە ئیتتیفاقی ئەصحابی تەعلیم

بیستن (بقرة) هەم (آل عمران)
(نسا) و (مائدە) واتە : سفرەی خوان

(أنفال) و (توبە) هەم (نور) و (أحزاب)
(محمد) و (فتح) بەشارەی نایاب

(حجرات) و (حدید) هەم (مجادلە)
(ممتحنە) و (حشر) (جمعە) ی فاضیلە

(منافقین) و (طلاق) و (تحریم)
جا سوورەتی (نصر) بۆ فەوزو تەکریم

ئەو سوورەتانەیش کە موختەلەفن
(فاتحە) و (رعد) و (رحمان) و (صف) ن

سوورەی (تغابن) هەم سوورەی (تطفیف)
(قدر) و (لم یکن) (زلزلە) ی شەریف

(إخلاص) و (فَلَق) جا سوورەتی (ناس)
بمان پارێزە خودا لە وەسواس

ئەلباقی مەککین بێ شوبهەو خیلاف
خیلافی مەروی لە ئەهلی ئینصاف

مەککی یا هەمووی تەواو مەککی یە
یا هەندێ ئایەی لە مەدەنی یە

هەروا مەدەنی بە عەینی شێوە
ساغەو تێکەڵە بیزانن ئێوە

فەرقیان زۆرە ئەم دوو بەشانە
بۆ هەر بەشێکیان هەیە نیشانە

ئایاتی مەککی باسی تەوحیدە
دەلیلی بوونی خودای مەجیدە

زۆری هەرەشەو تاوێ تەهدیدە
باسی ئاثاری قەهری شەدیدە

باسی عەذابە لە قیامەتا
باسی حیسابە لە گەڵ ئوممەتا

باسی ئوممەتی پێشووی فەوتاوە
چونکی ئازاری ڕەهبەریان داوە

بەڵام مەدەنی بە غەیری ئوسلووب
عالەم بانگ ئەکا بەرەو ڕووی مەطلووب

بە نەزاکەت و بە شێوەی نەرمی
مەگەر ناچار بێ بۆ شێوەی گەرمێ

باسی تەشریعی ئەحکامی دینە
باسی عەذابێ بۆ موجریمینە

باسی جیهادەو ئەحکامی جیهاد
تەقسیمی فەیئەو غەنیمەی زیاد

ئیعدادی هێزە بەگوێرەی ئەییام
تەرغیبە لەسەر وەحدەو ئیعتیصام

باسی حورمەتە لە بۆ ئەهلی دین
چ لە ئەنصار بێ چ موهاجیرین

ئەمرە بە نوێژ و زەکات و صیام
ئەمرە بە حەججی (بیت الله) ی حەرام

پایەو مەرتەبە لە بۆ صادقان
قارو عەذابە بۆ مونافیقان

هەروا بەم یاسا لە بۆ شەخسی ژیر
فەرقیان زۆرە نایێتە تەحریر

ئەو سوورەتانە سوجدەیان تیایە
هەموویان مەککین ئایە بە ئایە

هەروا سوورەتێ (کلّا) ی تیایە
مەککی یەو زەجری ئەهلی غەوغایە

حاڵی قورئانە ئەی برای ئەنوەر
نزوول لە حەضەر یاخود لە سەفەر

یەکەمیان زۆرە ، وێنە بۆ دووەم
سوورەتی فەتحەو ئایەی (تیمم)

هەروا نزوولی نەهاریو لەیلە
وەك نزوولی فەتح بۆ ئەو پڕمەیلە

هەروا نزوولی صەیفی و شیتایی
یەکەم ئایەتی کەلالەی دوایی

دووەم دە ئایەت لە نووری موبین
لەسەر بەرائەی (أمّ المؤمنین)

حاڵی ئیسنادی قورای سەرفەراز
موتەواتەر بێ یا ئاحادو شاذ

یا حاڵێ راجیع ئەبێ بۆ ئەلفاظ
وێنەی غەریبو حەقیقەو مەجاز

یا حاڵێ راجیع لە بۆ مەعانی
وەکو (عامّ) و (خاص علی الاتقان)

یا حاڵێ راجیع لە بۆ مەعانی
مەربووط بە ئەلفاظ (عند البیان)

وەکو فەصڵو وەصڵ ئیجازو ئیطناب
یا ئەحواڵی قەصر (بالوجه الصواب)

ئەسماو ئەلقابو ئەلفاظی موبهەم
وەربگرە وێنە لە برای ئەکرەم

یا باسی راسی (أسباب النزول)
ئەلحەق کلیلە بۆ گەلێ حولوول

نووسەری قورئان حافظانی ئەو
جەمعی صیددیقو عوثمانیش لە نەو

تەرتیبی قورئان کە زۆر بە نەفعە
هەروا تەحقیقی قیرائەی سەبعە

حاڵی تەجویدە وەقفو ئیبتیدا
گەلێ نافیعن لە بۆ ئیقتیدا

هەموو ئەمانە بە تەرتیبی خاص
بەیانیان ئەکەم بە صیدقو ئیخلاص

هەندێ بەکورتی هەندێ بە تەفصیل
وەها نافیع بێ بۆخاوەن تەحصیل

دەرزی هەشتەم بە پەخشان

بزانن قورئان عیبارەتە لەو ئەلفاظانە کە هاتوونەتە خوارەوە بە جوبرەئیلی ئەمیندا بۆ سەر موحەممەد (ﷺ) بۆ ئەوە ببێ بە بورهانو دەلیل لەسەر راستی حەزرەتی موحەممەد (ﷺ) لەوەدا کە فەرموویەتی : پێغەمبەری خودام .

بە هۆی ئەوەوە کە کەلامێکی موعجیزەو کەس نەیتوانیوەو ناتوانێ وێنەی هەموو ئەو قورئانە یا دە سوورەت لە سوورەتەکانی یا تاقە سوورەتێ لەوانە دابنێو بیخوێنێتەوە ، وە ئەو کەلامە کە موعجیزە بۆ جینو ئادەمیزاد تەنیا بۆ ئەو ئیعجازە نازڵ نەبووە ، بەڵکو نازڵ بووە بۆ بەیانو نیشاندانی عەقیدەو بیروباوەری ئیسلامو ئەحکامی دین لە حەڵاڵو حەرامو سوننەتو واجبو مەکرووهو موباح ، وە بۆ تەنویری دڵی تابیعانی ئەو قورئانەو ئیطاعەو فەرمانبەرداری خودای گەورەی بێنیاز .

سوورەت بریتی‌یە لە کۆمەڵێ لەو قورئانە لای کەمی سێ ئایەتە ، ئایەتیش پارچەیێکە لە کەلامی خودا جیاکراوەتەوە لە بەرو دوای خۆی ، قورئان گەلێ ئایەتی پایە بەرزی تیا هەیە وەکو ئەو ئایەتانەی باسی ذاتو

صیفاتی خودا ئەکەن ، وەکو ئایەتی کورسی لـە سوورەتی بـەقەرەداو ، سوورەتی ئیخلاص‌و ، ئایەتی پایە نزمیشی تیدا هەیە وەکو کەلامی خودا کە باسی غەیری ذات‌و صیفات بکا ، وەکو سوورەتی فیـل‌و سوورەتی قورەیش ، ئەم قورئانە خوێندنەوەی عیبادەتەو ، لە سەر هەر حەرفێکی دە خێـرو ئیحسان هـەیەو دروست نی‌یـە بـە زمـانی غـەیـری عـەرەبی بخوێنرێتەوە .

قورئان گەلێ ئەحوالێ هەیە . هەندێ لەو ئەحوالانە ئەگەڕێنەوە بۆ نزوول . ئەمە لە سەر دوازدە بەشـە ، وەکو نـزوولی لە مـەککە یـا لە مەدینەو ، نازڵ بوونی لە ئیقامەتا یا لە سەفەراو لە ڕۆژا یا لە شەواو ، لە هاویندا یا لە زستانداو ، لە کاتێکدا کە حەزرەت لە ناو جێگەدا بووە کە وەحی نزوولی کردووەو ، ئـەسبابی نـزوول‌و ئەوەی کـە لە پێشـدا نازڵ بووەو ، ئەوەی لە ئاخردا نازڵ بووەو ، باسی قیرائەتی موتەواتەرو ئاحاد چ مەشهوور چ غەیرە مەشهوورو قیرائاتی شاذە .

هەندێکیش لە ئەحواڵەکانی ئەگەڕێنەوە بۆ سەر ئەدای قورئان لە تەلەففوظدا ، وەکو : وەقف‌و ئیبتیداو ، ئیمالەو مەددەو تەخفیف‌دان بە هەمزەو ئیدغام .

هەندێکیش لەوانە ئـەگەڕێنـەوە بۆ سـەر نەفسی لـەفظەکـان ، وەکو : لەفظی غەریب‌و مـەجازو مـوشتەرەك‌و ئیستیعـارەو تەشبیـە . هەندێکی تریش لەو ئەحوالانە ئەگەڕێنەوە بۆ سەر ئـەو مەعنـایانـە کە پێوەندیان بە ئەحکامەوە هەیە ، وەکو : عـامێك کـە لەسـەر عومـووم مابێتەوە و عامێك کە تەخصیص کرابێ یا عامێك کە مەقصەد لەو عامە خاص بێ‌و ، موجمەل‌و موئەووەل‌و ، مەفهوومی موافیق‌و موخالیف‌و ، مـوطڵەق‌و موقـەییەدو ، نـاسیخ و مـەنسووخ . هـەندێکی تـریش لەو ئەحوالانە ئەگەڕێنەوە بۆ ئەغراضێ کە پێوەندیان بە ئـەلفاظـەوە هەیـە وەکو : فەصڵ‌و وەصڵ‌و ، ئیجازو ئیطناب‌و ، موسـاوات‌و قەصـرو ، ئەسماو ئەلقاب‌و موبهەمات .

ئێمه بەکورتی لەم باسانـە نموونـەیێ ئەنـووسین بـۆ ئەوەی لـەو ئەحوالانە ئاگادار بن هەتا کاتی خۆی لە کتێبە گەورەکاندا باش بە تەفصیل وەریان بگرن .

باسی مەککی و مەدەنی

قورئانی پیرۆز هەندێکی مەککی و هەندێکی مەدەنی یە ، لەبارەی مەقصوود بەم دوو نیسبەتەوە گەلێ قسە کراوە . زوربەی زاناکان لەسەر ئەوەن کە مەککی ئەو ئایەتانەن لە پێش کۆچ کردنی حەزرەت لە مەککەوە بۆ مەدینە نازڵ بوون ، خواە لە شاری مەککەدا هاتبنە خوار یا لە ئەطرافی مەککەدا . مەدەنیش ئەوەیە کە لە پاش کۆچ بۆ مەدینە نـازڵ بووبێ ، خواە لە شاری مەدینەدا نازڵ بووبێ یا لە شاری مەککەدا لە مەوسیمی فەتح و ساڵی (حجة الوداع) .

ئەو سوورەتانەی کە مەدینەیین بە ئیتتیفاق ئەمانەن : (بقرة) و (آل عمران) و (نساء) و (مائدة) و (أنفال) و (توبـة) و (نور) و (أحـزاب) و (محمـد) و (فتـح) و (حجـرات) و (حـديـد) و (مجـادلـة) و (حشـر) و (ممتحنة) و (جمعة) و (منافقين) و (طلاق) و (تحريم) و (نصر) .

ئەوانەیش کە ئیختیلافیان تێدا هەیە ، سوورەتی (فاتحة) و (رعد) و (رحمن) و (صفّ) و (تغـابن) و (تـطفيف) و (قــدر) و (لم يكن) و (إذا زلزلت) و (اخلاص) و (معوذتين) ن .

بـاقی لەم سـوورەتانـە هەمـوو . مەککـین . (مـع العلم) ئـەو سوورەتانە کە بە مەککی دانـراون هەنـدێکیان هـەموو ئـایەتـەکانیـان مەککینو ، هەندێکیان گەلێ ئایەتیان مەدەنی یە . هەر ئەو سوورەتانە کە بە مەدەنی دانراون هەندێکیان هەمووی مەدەنی یەو هەندێکیـان چەنـد ئایەتی مەککی یان تێدا هەیە . وێنەی بەشی یەکەم سوورەتی (مدثر) ە کە هـەموو ئـایەتـەکانی مـەککـین . وێنـەی بـەشی دووەمیش سـوورەتی

(أعراف) ە کە هەموو ئایەتەکانی مەککی نین ، چونکی ئایەتی : (واسْأَلْهُمْ عَنِ القَرية الّتي كانَتْ حاضِرةَ البَحرِ) وەکو ریوایەت کراوە لە (قتادە)وە مەدەنی یە بەڵام غەیری (قتادە) چەند ئایەتی تریشیان بە مەدەنی داناوە ، وەکو ئایەتی (وإذ أَخَذَ ربُّك منْ بَني آدَمَ) ئەڵێن ئەمانە هەموو مەدەنین . وێنەی سێیەم سوورەتی (آل عمران) ە کە هەمووی مەدەنی یە . وێنەی چوارەم سوورەتی (حجّ) ە ئەمە سوورەتێکی مەدەنی یە بەڵام چوار ئایەت لەم سوورەتەدا مەککین کە بریتین لە ئایەتی (وَما أرسَلنا منْ قَبلِكَ مِنْ رَسولٍ ولانبيٍ إلاّ إذا تَمنَىّ ألْقى الشّيطانُ في أُمْنيتِهِ) هەتا ئەگاتە (عَذابُ يَوم عَقيم) . تێکرا نیشانەی سوورەتە مەککی یەکان ئەمانەن :

یەکەم هەر سوورەتێ لەفظی (كَلاّ) ی تێدابێ ئەوە مەککي یە . ئەم کەلیمە سی و سێ جار لە پازدە سوورەتا واریدەو هەمووی لە نیوەی ئاخری قورئانی پیرۆزدایە . دووەم هەر سوورەتێ ئەمر بە سوجدەی تێدابێ مەککی یە . سێیەم هەر سوورەتێ ئەوەڵەکەی حروفی هیجائی موقەططەعەی تێدا بێ هەموو مەککین ئیللا سوورەتی (البقرە) و (آل عمران) ئەمانە بە ئیتتیفاق لە سوورەتە مەدەنی یەکانن . چوارەم هەر سوورەتێ باسی سەرگوزەشتەی پێغەمبەرەکانی تێدابێ ئەوە مەککی یە ئیللا سوورەتی (البقرە) . پێنجەم هەر سوورەتێ لە موفەصصەلەکان بێ ئەوە مەککی یە .

نیشانەی سوورەتە مەدەنی یەکانیش ئەمانەن : یەکەم هەر سوورەتێ حودوودی تێدابێ یا ئەحکامی فەرزی تێدا بەیان کرابێ ئەوە مەدەنی یە . دووەم هەر سوورەتێ باسی جیهادو دابەش کردنی دەسکەوتی غەزای تێدا بێ ئەوە مەدەنی یە . سێیەم هەر سوورەتێ باسی مونافیقەکانی تێدا بێ ئەوە مەدەنی یە ئیللا سوورەتی (عنکبوت) ئەوە بەتەحقیق مەککی یە ، ئیللا یازدە ئایەت لە ئەووەلیەوە کە باسی مونافیقانە ئەوە مەدەنی یە .

باسی ئایاتی حەضەري و ئایاتی سەفەري

حەضەری ئەو ئایەتانەن لە کاتی نیشتەجێ ییدا نازڵ بوون ئەمانە زۆرن . سەفەریش ئەو ئایەتانەن کە لە سەفەردا نازڵ بوون ، وەکو ئایەتی : (واتَّخِذُوا مِنْ مَقامِ إبْراهِيم مُصَلّى) ئەمە لە سەفەری فەتحی مەککەدا یا لە سەفەری (حجة الوداع) دا ، نازڵبووە . هەروا ئایەتی : (وَأَتِمّوا الحجَّ والعُمرةَ لله) هەر لەو سەفەرەدا هاتە خوارەوە . هەروا ئایەتی (انَّ الله يأمركم ان تُؤَدّوا الأماناتِ إلى أهلها) هەر لە سەفەری (حجة الوداع) دا نازڵ بوو . ئایەتی (تيّمم) یش لە سوورەتی (نساء) دا کە لە (حمراء الأسد) دا نازڵبوو لە سەفەری غەزاداو ، ئایەتی : (آمنَ الرسولُ) لە فەتحی مەککەدا نازڵبوو . ئایەتی : (وإذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمتَ لَهُمُ الصّلوةَ) یش لە (عسفان) دا نازڵبوو لە بەینی نیوەڕۆو عەصرداو ، ئایەتی : (اليوم أكملت لكم دينكم) لە ڕۆژی جومعەدا لە عەرەفات لە سەفەری (حجة الوداع) دا نازڵبوو . هەروا سوورەتی (مائده) لە (حجة الوداع) دا نازڵبوو لە بەینی مەککەو مەدینەدا بەهۆی ڕووداوی حودەیبییەوە[1] .

ئایاتی نەهارییەو لەیلییە

ئایاتی نەهارییە واتە ئەوانەی بە ڕۆژ نازڵبوون زۆرنو ، ئایاتی لەیلییە واتە ئەوانەی بە شەو نازڵبوون بە گوێرەی تەحقیق چەند ئایەتێکن . لەوانەیە ئایاتی ئاخری سوورەتی ئالی عیمران (إنَّ في خَلقِ السّمواتِ وَالأرض) . هەروا لەوانەیە ئایاتی نازڵ لە شانی ئەوانەدا کە لە سوپای غەزای (تبوك) دوا کەوتن . هەروا لەوانەیە سوورەتی (أنعام) . طەبەراني ئەڵێ : ئەم سوورەتە بە شەو لە مەککەدا نازڵ بوو . گەلێ ئایەتی تریش بە شەو نازڵ بوون ، سیوطی (رحمه الله) لە (الاتقان) دا بەیانی کردوون .

---

(١) بۆ زانینی زیاتر لەم بارەوە تەماشای کتێبی (اسباب النزول) ئەکرێ .

ئایاتی صەیفی و شیتائي

بەعزە ئایەتێ لە ئایەتەکانی کەلالە کە لە ئاخری سوورەتی (نساء) ەوەن : (یَستَفْتُونَكَ قُلِ اللهُ یُفْتیکمْ في الكَلالة) و ئەو ئایەتانەی لە غەزای (تبوك) دا نازڵبوون و ، ئایەتی هاوینەن . ئایاتی غەزای (خندق) یش لە سوورەی (أحزاب) دا ، لە زستانی یەکانن . ئەم باسە لە ئیتقانی سیوطی دا (رحمه الله تعالى) بەدرێژی باسی کراوە . لە جوملەی ئەوئایەتانەیە کە نازڵ بوونەتە سەر حەزرەت (ﷺ) لە کاتێکدا خۆی پێچاوەتەوە بە نوێنی نوستنەوە ، فەرموودەی خودا : (واللهُ یَعْصِمُكَ مِنَ النّاسِ) . ئەمە ثابت بووە کە لە سێیەکی ئاخری شەودا نازڵ بووە . پاش نازڵبوونی ئەم ئایەتە ئیتر حەزرەت پاسەوانی رانەگرتووە .

لە ئایەتە نازڵبووەکانی کاتی نووستنە سوورەتی (کوثر) . ریوایەت کراوە لە ئەنەسەوە خوای لێ رازی بێ وتویەتی : حەزرەت (ﷺ) لەناوماندا چاوی نا بەیەکداو خەوی لێکەوت . لە ناکاودا بە زەردەخەنەوە چاوی کردەوەو فەرمووی : ئیستە لەم نووستنەدا سوورەتی کەوثەرم بۆ هات ، جا خوێندیەوە : (بسم الله الرّحمن الرحيم ، إنّا أعطَيناكَ الكوثر ، فَصَلِّ لِربِّك وَانَحرْ . إنَّ شانِئَكَ هو الأبتَرُ) .

ئەووەڵ ئایەتێ کە نازڵ بووەو ئاخر ئایەتێ کە نازڵ بووە

ئەووەڵ ئایەتی نازڵبوو عیبارەتە لە ئەووەڵی سوورەتی (علق) هەتا ئاخری (عَلَّمَ الانسانَ مالَمْ یَعلَمْ) ، ئاخر ئایەتی نازڵبوویش عیبارەتە لە ئایەتی (واتَّقُوا یَوماً تُرجَعونَ فیهِ إلى الله) کە ئایەتی دوو صەدو هەشتاویەکە لە سوورەتی (البقرة) دا .

قیرائاتی موتەواتەرەو ئاحادو شاذ

شێخی سیوطی لە ئیتقاندا فەرموویەتی جەلالوددینی بەلْقینی ئەڵێ : قیرائەت سێ بەشە : موتەواتەرە ، کە عیبارەتە لە قیرائاتی سەبعەی مەشهوورە . قیرائاتی ئاحاد ، وەکو ئەو سێ قیرائەتە کە زیادن لەو حەوتە . قیرائاتی شاذە ، وەکو قیرائەتی تابیعین ، وەکو (أعمش) و ، (یحیی) و (ابن جبیر) .

بەلاّم سیوطی فەرموویەتی : ئەم بەیانە پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەو باشتر لەمە فەرموودەی (أبو الخیر ابن الجزری) یە کە لە ئەووەڵی کتێبی (النشر) ەوە فەرموویەتی هەر قیرائەتێ موافقی قەواعیدی زمانی عەرەبی بێ هەرچەند موافیقی وەجهێ بێ لە وجووهو موافیق بێ بۆ یەکێ لە موصحەفە عوثمانی‌یەکانو با بە ئیحتیمالیش بێ سەنەدەکەی صەحیح بێت ئەوە لە قیرائەتی صەحیحەیەو درووست نی‌یە ڕەد بکرێتەوەو ڕەوا نی‌یە ئینکار بکرێ ، بەڵکو داخڵی ئەحرووفی سەبعەیە کە قورئانی پێ نازڵ بووەو ، واجبە لەسەر موسوڵمانان قبووڵی بکەن ، خواە مەنقوول بێت لە حەوت ئیمامەکانەوە یا لە سێ کەسە زیادەکان لە ژووری حەوتەوە ، یا لە غەیری ئەوانەوە لەو ئیمامانە کە مەقبووڵن ، هەر کاتێکیش ڕوکنێ لەو ئەرکانانە فەوتا ئەوە ئەو قیرائەتە پێی ئەوترێ : ضەعیف ، یا شاذ ، یا باطڵ ، خواە لە حەوت ئیمامەوە ریوایەت کرابێ یا لە کەسێکەوە کە لەوان گەورە تر بێ . ئەم بیرە فیکرێ صەحیح و ڕاستەو ئیمامانی خاوەن تەحقیقات لە سەلەفو لە خەلەف لەسەر ئەوەن . (صَّرح بذلك الداني ، والمکی ، والمهدوي وأبو شامة ؛ وهو مذهب السلف الذی لایعرف عن أحد منهم خلافه انتهی) .

●

بۆ ئاگاداریی برادەران !

لەم بابەدا قسە زۆرەو راستەکەی ئەمەیە :

قورئان کە بریتی‌یە لە کەلامولّلای نازل بۆ سەر فەخری عالەم (ﷺ) بە هەموو ئەجزایەوە هەمووی موتەواتەرەو ، لە حەزرەتەوە تا ئیستە بە تەواتور ریوایەت کراوە بۆمان‌و شوبهە لە نەفسی ئەو قورئانەدا نی‌یە . بەلاّم قیرائەت‌و خوێندنەوە ئەویش هەرچی ریوایەت کراوە لە قیرائەی سەبعە هەمووی موتەواتەرە . ئەمە بکەن بە عەقیدەو باوەڕتان .

باسی ئەو ئەحوالآنە
کە عاریضي ئەلفاظ ئەبن
وەکو غەریبو مەجازو موشتەرەك :

غەریب ئەو ئەلفاظانەیە کە مەعناکەیان مەشهوور نەبێت ، وەکوو ، (مشکاة) کە تاقێکی وایە دیوەودەر نەبێ ، وەکو : (کفل) بەمەعنا بەش و ، (أوّاه) بە مەعنا خەفەتبارو زویرو ، (سجیل) بەمەعنا دەفتەرو ، (قسطاس) بە مەعنا تەرازوو . ئەمانە هەموو پێویستە بە موارجەعەی لوغەت بۆ تێگەیشتنی مەعناکەیانو ، تەقریبەن ئەگەن بەشەصت کەلیمە .

مەجازیش ئەو لەفظانەیە کە ئیعرابیان گۆراوە بە حەذفی لەفظێ یا زیادەی لەفظێ ، وەکو : (وَاسْأل القَریةَ) یانێ : أهل القریةَ ، یا (وَجاءَ ربُّكَ) أي : أمرُ ربّك ، یاخود لەفظێکە لە ئەصڵی مەعنای خۆی لادرابێ وەکو ئایەتی : (وآتوا الیتامیٰ) أي : الذین کانوا یتامیٰ في الزمان السابق .

موشتەرەکیش لەفظێکە کە دانرابێ بو چەند مەعنا وەکو : (قرء) بۆ مەعنای حەیض و طوهرو ، (مولی) بۆ مەعنای سەییدو بەندە و ، (وراء) بۆ بەرودوا .

مورادیفیش لەفظێکە هاو مەعنا بێ بۆ لەفظێکی تر ، وەکو (بحر) و (یمّ) و (رجز) و (رجس) و (وبال) و (عذاب) .

ئیستیعارەیش لەفظێکە ئیستیعمال بکرێ بۆ مەعنایەکی غەیری مەعنای خۆی لەبەر عەلاقەی موشابەهە لە بەینی ئەو دوو مەعنادا ، وەکو ئایەتی : (أوَمَنْ کانَ مَیتاً فأحیَیْناهُ) أي : ضالاً فهَدَیناه .

تەشبیهـ بە مەعنا ئەوەیە کە شتێ وێنەدار بکا بە موناسیبێکی خۆی ، وەکو : (وَالذیَن کفَروا أعمالُهم کسَرابٍ بقیعةٍ یَحسَبُهُ الظمآنُ ماءً) .

عامیش لەفظێکە بە جارێ هەموو ئەفرادی مەعناکەی بگرێتەوە وەکو : (الانسان) لە ئایەتی (والعَصرِ إنّ الانسانَ لفي خُسرٍ) ، جا ئەو

عامه یا هەر لەسەر عومومی خۆی ئەمێنێتەوە ، وەکو ئایەتە پێشووەکە ، یا تەخصیص ئەکرێ بە بەعزێ ئەفرادەوە ، وەکو ئایەتی (اللهُ خالِقُ كلِّ شَيْءٍ) کە تەخصیص کراوە بە غەیری ذاتی خۆیەوە ، یاخود هەر لە ئەصلا مەقصەد لەو عامە فەردێکی تایبەتی یە ، وەکو ئایەتی : (الَّذينَ قالَ لَهُمُ النّاسُ انَّ الناسَ قدْ جَمعوا لَكمْ فاخْشَوْهم) ئیستە ناسی یەکەم بە مەعنا شەخصێکە ناوی (نعمان) بووە کە زۆر موسوڵمانەکانی ئەترساند .

خاص موقابیلی عـامە وەکـو : ئەسمـای ئەعـلام . موجمـەلیش لەفظێکە مەعنـای چەنـد شت هەڵبگـرێ وەکو ئـایەتی : (واللَّيـلِ إذا عَسْعَسَ) ئیستە (عسْعَسَ) موجمەلە ئیحتیمالی هەیە بە مەعنا (أَقبَلَ) یا بە مەعنا (أدبَرَ) بێ : وەلحاصڵ کەلیماتی موشتەرەکە بە بێ قەرینە هەموو بە موجمەل دائەنرێن و ، لەگەڵ قەرینەدا بە واضیح ئەناسرێن .

موفەسسەر ئەوەیە مەعناکەی دیار بێت ، وە موعەررەف بە لامی عەهدو ئیسمولئیشارە .

مەفهووم مـەعنایـەکە لـە سیاقی ئیستیعمـالی کەلیمـەیەکی تـردا وەربگیرێ ، وەکو غەنەمی مەعلووفە لە موقابیلی کەلیمەی (سائمە) لە حەدیثی : (في الغنم السائمة زكاة) یانی مەعلووفە زەکاتی تێدا نی یە یـا ئایەتی (وَحَلائِلُ أبنائِكم الذينَ مِنْ أصْلابِكمْ) .

مەنسووخ ئایەتێکە لەفظەکەی نەمابێ وەکو : (الشيخُ والشيخةُ إذا زَنَيا فارجموهما البَتَّةَ) ئیستە ئەم ئایەتە لەفظی نەماوە بەڵام حوکمـەکەی ماوە ، یاخود لەفظی مابێ و حوکمی نەمابێ ، وەکو ئایەتی : (لَكُمْ دينكُمْ وَلِيَ دين) کە مەنسووخە بە ئایەتی قیتال ، یا نە لەفظی مابێ و نە حوکمی ، وەکو ئایەتی ئیعتیباری دەجار شیرخواردن بۆ حەرامکردنی نیکاح کە نـە لەفظەکەی ماوەو نە حوکمەکەی ، چـونکی کەس ئیعتیبـاری زیاد لـە پێنج جار ریضاعی نەکردووە .

لە ئەحواڵی ئەلفاظی قورئانە لەپاش تەرکیب عەطفی جوملە لەسەر جوملەی موناسب . ئەمە ناو ئەبرێت بە وەصڵ ، وەکو ئایەتی (إنَّ الأبرارَ

لفي نعيم وإن الفجّارَ لفي جَحيم) . يا تەركی عەطف لەبەر مانیعیٚ لە عەطف ، ئەمە ناوئەبریّت بە فەصلْ ، وەكو ئايەتی سوورەتی (هل أتاك) كە ئەفەرمويّت : (وجوهٌ يَومئِذٍ خاشِعَةٌ) تا ئـاخری جـوملەكان لـەگەلْ ئايەتی (وجوهٌ يومئذ ناعمةٌ) . ئەحكامی فەصلْ و وەصلْ زۆرەو پیٚویستی بە لیٚكدانەوەیە .

لە ئەحوالْی ئاياتی قورئانە ئیجازو ئیطناب و مساوات و قەصر .

ئیجاز ئەمەیە كە لەفظ بە نیسبەتیٚ ئەو مەعنایە ئیفادەی ئەكا كەمتر بیٚ لە میقداری موعتاد ، وەكو ئايەتی (وَلَكم في القِصاصِ حَياةٌ) .

ئیطناب ئەوەیە كە لەفظ زیاتر بیٚ لە عادەت بۆ ئیفادەی مەعنا لەبەر نوكتەییٚ ، وەكو ئايەتی (هيَ عَصايَ أتوكّأ علَيْها وَأهُشُ بها عَلى غَنَمي وَليَ فيها مآرِبُ أخرىٰ) كە ئەم زۆری كەلامـە لەبـەر لەزەتی وەرگـرتنە بـە خیطاب و قسەكردن لەگەلْ خودادا .

مساوات ئەوەیە كە لەفظ بە نیسبەت بۆ مەعنا بە قەدەر عادەت بیٚ وەكو ئايەتی : (ولا يَحيقُ المكرُ السيِّئ إلاّ بأهلِهِ) .

قەسریش عیبارەتە لە حەصری صیفەتیٚ لە مەوصووفیٚكدا یـا بە عەكسەوە بە يەكیٚ لە كەلیماتی حەصر وەكو ئايەتی : (وما محمّدٌ إلاّ رسولٌ قد خَلَت مِنْ قبلهِ الرّسُلُ) .

ئەسماء (یانی ناوەكان) زۆرن لە قورئاندا ، وەكو ناوی پیٚغەمەرەكان كە بیست و پینج ناون ، وەكو : ئـادەم ، ئیدریس ، نـووح ، هوود ، صـالح ، ئیبـراهیم ، لووط ، ئیسمـاعیل ، ئیسحـاق ، يـەعقـوب ، يـووسف ، ئەيـووب ، شـوعـەیب ، مـووسـا ، هـاروون ، داوود ، سولەیمان ، ئیلیاس ، ئەلیەسەع ، زولكیفل ، يـوونس ، ذەكەریـا ، يەحیا ، عیسا ، (محمد المصطفى عليهم الصلاة والسلام) .

لە ناوی مەلائیكەیش چوار ناوی تیٚدایە ، جبرەئیل ، میكائیل ، هارووت ماروووت .

لە ناوی عەبدیشدا ناوی زەیدی تیٚدایە . لە غەیری ئـەمانـەیش

ناوی ئیبلیس ، قاروون ، طالووت ، جالووت ، لوقمان ، تـوبـبەع ، مەریەمی تێدایە .
له ئەلقابدا (ذوالقرنين) و (مَسيح عليه السلام) و فيرعـەون كه لەقەبی وەلیدی پاشای (مصر) بووە لە قورئاندا هەیە .
له ناوی نادیاریدا : (مؤمن من آل فرعون) كه ناوی حزقيل بووه . ئەو ذاتەیش کە بە لەفظی (رجل) ناوی ئەبا لە سوورەتی یاسیندا حەبیبی کوڕی مووسای نەججار بووە ، (فتى مـوسى) یش یووشـەعی کووڕی نوونه . (رجلان) یش له سوورەتی (مائـده) دا یووشـەع و کالبـه . (امّ موسى) یش ناوی یووحانن بووه . (امرأة فرعون) یش ناوی ئاسیه بووه . (عبد) یش له سوورەتی (الكهف) دا ناوی (خضر) بووه . (غلام) یش ناوی حەیدەر بووەو ، (ملك) یش ناوی هودەد بووه .

دەرزی نۆیەم ئەسبابی نزوولی قورئان

نزوولی قورئان له بۆ ئیرشاده
بۆ رەهنموونی زومرەی عیباده

له بۆ ئیمانه به خودای ئەکبەر
به فریشتەی پاك به ذاتی ڕەهبەر

بەو کتێبانه هاتوونەتە خوار
به ڕۆژی دوایی به قەزای جەببار

له بۆ شعووره به مەسئوولییەت
به موحاسەبەی ڕۆژی قیامەت

بۆ نەشری خولْق و رەوشتی بەرزە
لە بۆ ڕاسانْی خەڵکی سەر ئەرزە

کە وابێ نابێ ئایاتی قورئان
بێ مەبەستی بەرز دابێ بۆ جیهان

هاتنەخواری قورئانی کەریم
هەموو حیکمەتە بۆ عەقڵی سەلیم

بەڵام تایبەتی بۆ بەعزێ ئایەت
سەبەبی هەیە لە بۆ ڕیعایەت

یا ڕووداوێکە لە سیرڕێ ئەدوێ
یا بێداربوونە تا بەشەر نەنوێ

یا وەڵامێکە بۆ پرسیارێ
یا بەیانێکە بۆ ئیعتیبارێ

یا بۆ تەعلیمی ئەحکامی عامە
بۆ دامەزرانی دینی ئیسلامە

یا لە بۆ زەجری شەخصی بەدکردار
لە بەدڕەفتاری و کوشتارو ئازار

لە ئیفسادی ئەرز لە بێناموسی
لە زیانی عام یا بە خصووصی

له موسكيرات و قومارو ئه‌لعاب
ئه‌وه‌ی حه‌رامه به‌گوێره‌ی كيتاب

له خيانه‌ت و خواردنی حه‌رام
مه‌خسووس له ماڵی كۆمه‌ڵی ئه‌يتام

يا بۆ ته‌خويفه له قارو عه‌ذاب
يا بۆ ته‌لطيفه بۆ ئه‌جرو ئه‌واب

يا سه‌رگوزه‌شته‌ی گه‌لی به‌دئيشه
كه له‌به‌ر گوناهـ ده‌رچوون له ڕيشه

ئه‌وه‌ی كه بڵێن سه‌به‌بی نی‌يه
مه‌قصه‌د سه‌به‌ب و هۆی تايبه‌تی يه

ئه‌نا (بالعموم) له‌سه‌ر ئه‌ساسه
يانی ته‌وجيهی سلووكی ڕاسه

جا ته‌فه‌ككورو زانستی ئه‌سباب
گه‌لێ موهيممه بۆ (أولو الألباب)

ئه‌مجار گوێ بگره تا به بڵاوی
بۆت به‌يان بكه‌م بێ ناته‌واوی

●

دەرزی نۆیەم بە پەخشان

ئەسبابی نزوول‌و هاتنەخوارەوەی قورئانی کەریم بریتین لەو شتانە کە بوون بە هۆی نازڵ‌بوونی قورئانی کەریم کەم یا زۆر . لە حەقیقەتدا قورئانی عەظیم لەبەرئەوە کە بناغەی دینی ئیسلامە پێویستە بناغەی ئەحکامی ئیسلامی تێدا بێت ، چ‌لە ئیعتیقادو بیرو باوەرداو چ‌لە کردەوەدا ، کردەوەکان ، چ‌لە واجیبات بن‌و چ‌لە سوننەت بن ، هەروا ئەبێ ئایاتی وایش ببن کە مەنعی شتی حەرام‌و مەکرووهـ بکەن . ئەگەر بە وردی بروانین هیچ ئایەتێ نی‌یە لەبەر مەبەستێ نازڵ نەبووبێ ، خواه ئێمە بیزانین یا نەی‌زانین . بەڵام لە عورفدا ئەسبابی نزوول بەو سەبەبە خصووصی یە تایبەتی‌یانە ئەڵێن کە بوون بە هۆی نزوولی ئایاتی قورئان ، وەکو ئەوە : یەکێ یا چەند کەسێ پرسیاربکەن لە شتێ‌و خودا وەڵامیان بداتەوە ، خوای ئەو شتە لە عیبادەت بێ وەکو نوێژ و رۆژوو زەکات‌و حەج‌کردن بۆ (بیت الله) . یا شتی سوننەت بن وەکو : خێرو خێرات‌و چاکەکردن لەگەڵ خەڵکدا ، یاخود لە ئومووری عیلمی بێ ، وەکو پرسیار لە وەزعی مانگ لە ئەووەڵی مانگەوە تا ئاخر ، بۆچی وا شکڵی ئەگۆرێ ؟ یا ئومووری پاشەرۆژ لە قیامەت ، یا لە ئومووری میرات‌و پیتاڵ‌و بەشکردنەوەی بە سەر خاوەن بەشەکاندا .

دووەم ئەوەیە کارەساتێ رووی‌داوەو گەلێ قسەو باسی تێدا کراوە ، جا خودای تەعالا ئەو باسە بەیان ئەکاو ئایەت نازڵ ئەکاو لەو مەوضووعەدا تەنویری موسوڵمانان ئەکا ، وەکو باسی واقیعەی غەزای بەدرو ئوحودو باقی غەزاکانی تر .

سێیەم باسی بەعزە مەوضووعی کارێکی موهیم ، وەکو : مەوضووعی (ذوالقرنين) و ئەمثالی ئەوانە .

بەڵێ لەم بەشانەدا هەرکامیان پێوەندیان بە ئەحکامەوە بێ زۆر پێویستە ئینسان لێیان بکۆڵێتەوەو بروانێ بۆ موناسەباتی ئەو ئەحکامە بۆئەوە

که بتوانیٚ ئەحکامی غەیرە مەنصٚووصە لەو ئایەتە ئیستینباط بکا بە طەریقەی (دلالة الاشارة) یا (ایماء) یا (قیاس) یا غەیری ئەمانە .

ئەو ئایەتانە کە لە باسی سەرگوزەشتەی ئوممەتە پیٚشوەکاندا وارید بوون ئەوە بۆ ئەوەنە ئینسان عیبرەت وەربگریٚ لەوانەوەو خۆی لەو تاوانانە لابدا کە ئەوان کردوویانەو بە هۆیانەوە گورفتار بوون .

وەلحاصلٚ قەت ئایەتیٚك نەبووە کە هۆی نازلٚبوونی نەبیٚت ، بەلاٚم ئیٚمە ئەسبابی نزوولی ئایەتەکانمان کاتیٚ زۆر مەقصوودە کە سەبەبیٚکی خصووصی ببیٚ هەتا فائیدەی لیٚ وەربگرین و ببن بە هۆی چاوکرانەوەمان بۆ ئیستینباط و زیادە ئیستیفادە لەو ئایەتانە .

لە ئەسبابی نزولدا گەلیٚ تەئلیفات کراوە پیٚویستە بۆ ئەوەی بییەویٚ موراجەعەیان بکات .

دەرزی دەیەم
نووسەرانی وەحیی موقەددەس

لەسەر ریوایات هەتا چل و دوو
کاتبی نووسەر بۆ قورئان هەبوو

هەر کەس لەوانە کە حاضر ئەبوو
ئەو وەحیە ئەهات ئەینووسیەوە زوو

لەم کاتبانە چەند کەس مەشهوورن
خاوەن مەقام و پایەی حضوورن

چوار یارانی پاکی پێغەمبەر
بووبەکرو عومەر عوثمان و حەیدەر

عامری کوڕی فوهەیرەی زانا
(أبي بن كعب) قاریئی توانا

(ثابت بن قيس) کاتبی قورئان
هەروا یەزیدی (بن أبی سفيان)

زوبەیری کوڕی عەووامی ڕەشید
سەیفوڵڵای مەسلوول (خالد بن وليد)

عەلای حەضرەمی عەمری ئیبنی عاص
عەبدوڵڵای کوڕی حەضرەمی حەقناس

هەروا ئەرقەمی بن ئەبی ئەرقەم
موحەممەد ئیبنی مەسلەمەی ئەکرەم

خالیدو حیببان هەروەها ئەبان
وەلەدی سەعید کاتبی قورئان

عەبدوڵڵای کوڕی عەبدوڵڵای مەسلوول
وەلەدی ئوبەی وەلەدی سەلوول

موعەیقیب کوڕی ئەبو فاطم بوو
کە لە نووسیندا گەڵێ فاهیم بوو

(ابن حسنه) شۆرەت شەرەحبیل
حەنظەلە کوڕی ڕەبیعی جەلیل

(زید بن ثابت) هەم (معاویە)
کاتبی وەحیی (خیر البریّة)

ئەم دوو کاتبە بۆ وەحیی عەظیم
نووسەری خاص بوون هوشیارو فەهیم

هەروا بۆ باقی نامەو مەکتووبات
حاضر بوون لە لای چرای کائینات

ئەمانە هەموو بە ئەمری حەزرەت
بە دڵ حاضر بوون لەبۆ کیتابەت

لە تەختەی داری خورمای باخەکان
یا لە تەختەی بەرد یا لە ئێسکی شان

تەسلیمیان ئەکرد بە ماڵی حەزرەت
لەوێ ئەماوە بۆ دینی ئوممەت

هەروا ئەمانە بۆ نەفسی خۆیان
ئەیان نووسیەوە بە دڵو بە گیان

بەو نەوعە رابورد زۆر بە ئیحتیرام
ڕاگیریان ئەکرد بۆ چەرخی ئەییام

تەعیینی جێگەی ئایەت لە سوورەت
ئەکرا بە ئەمری موطاعی حەزرەت

هەم بۆ جێی سوورەت لە شوێنێکی خاص
ڕیوایە هەیە لە ئیبنو عەبباس

حەزرەت ئەیفەرموو بە کاتبەکان
شوێنی تایبەتی بۆ سوورەتەکان

کاتێ (بسم الله) ئەهاتەوە خوار
لە خەتمی سوورەت ئەبوو ئاگادار

هەموو بە تەوقیف بە ئەمری خودا
جوبرەئیل ئەهات فەرمانی ئەدا

کاتێ خەبەری ئەدا بە حەزرەت
ئەویش تەبلیغی ئەکرد بە ئوممەت

خاوەن موصحەفیش هەر کەسێ بۆ خۆی
موصحەفەکەی خۆی ڕائەگرت لە بۆی

سێ کەس لەوانە موصحەفیان نووسی
نیشانیان ئەدا بە مەولای قودسی

لە لای حەزرەتدا ئەم سەر تا ئەو سەر
خوێندیانەوە بۆ مەولای ڕەهبەر

(ابن مسعود) و (زيد بن ثابت)
(أبي بن كعب) قاريئى قانيت

مەصاحيفى تر زۆر بوون لە ناوان
چ لە لاى پيران چ لە لاى لاوان

وەكو ئەوانە ئەهاتنە مەيدان
نەخوێنرانەوە بۆ دۆستى يەزدان

خودا رازى بێت لێيان سەراسەر
لە ئێمەيش لەبەر خاترى ڕەهبەر

مەقصەد ئەمەيە قورئانى كەريم
بە حەق نازڵ بوو بۆ تەمێ و تەعليم

سوورەو ئايەت و ژمارەو تەرتيب
هەموو تەوقيفين لاى خوداى موجيب

دەرزی دەیەمین بە پەخشان

حەزرەت (ﷺ) گەلیٚ ئیهتیمامی ئەکرد بە نووسینەوەی ئەو ئایەتانە کە نازڵ ئەبوون ؛ چونکی ئەوەی بکریٚتەبەر لەوانەیە لەبیر بچیتەوە ، بەلاّم ئەوەی بنووسریٚتەوە ئەمیٚنیٚتەوە ، جا هەرچەند لەو چەرخەدا نووسەر کەم بوو لە ولاّتی حیجازدا ، دەوری چل و دوو کەس نووسەر لە موسوڵمانەکان لە ئەصحابەی پیٚغەمبەر (ﷺ) حازرئەبوون بۆ نووسینەوەی قورئان وە کاتیٚ هەر ئەندازەیە لە وەحی نازڵ ئەبوو بۆلای حەزرەت (ﷺ) پاش ضەبطی خۆی ئەیخویٚندەوە بە سەر ئەصحابەکانداو ، ئەوانیش ئەوانەیان نووسەر بوون گورج ئەیان نووسیەوە بۆ حەزرەت و ئەیشیان نووسیەوە بۆ خۆیان .

نووسینەکەی لەسەر تەختەی سافی دار خورماو بەردی ساف و ئیٚسکی باڵەکەشان بوو ، جا ئەوەی بۆ حەزرەت ئەنووسرایەوە تەسلیم ئەکرا بە حەزرەت لە لای خۆی هەڵی ئەگرت و ئەوەیش بۆ خۆیان ئەنووسیەوە لە لای خۆیان ئەمایەوە .

مەشهوور لەناو ئەو نووسەرانە دا ئەم کەسانەن :

ئەبووبەکری صیددیق و عومەری کوڕی خەططاب و ، عوثمانی کوڕی عەففان و عەلی کوڕی ئەبووطالیب و ، ئوبەییی کوڕی کەعب و زەیدی کوڕی ثابیت و ثابیتی کوڕی قەیس و خالیدی کوڕی وەلیدو موعاویەی کوڕی ئەبوو سوفیان و یەزیدی کوڕی ئەبوو سوفیان و عامری کوڕی فەهیرەو زوبەیری کوڕی عەوّام و عەمری کوڕی عاص و عەلای حەضرەمی و عەبدوڵلای کوڕی حەضرەمی و ئەرقەمی کوڕی ئەبوو ئەرقەم و موحەممەدی کوڕی سەمەو عەبدوڵلای کوڕی عەبدوڵلای کوڕی ئوبەیی کوڕی سەلوول و موعەیقبی کوڕی ئەبوو فاطم و شەرەحبیل و حەنظەلەی کوڕی ڕەبیع و ئەبانی کوڕی سەعید خودایان لیٚ ڕازی بیٚت .

لە ناو ئەم شەخصانەدا بەتایبەتی زەیدی کوڕی ثابیت و موعاویەی

کوڕی ئەبوو سوفیان کاتبی تایبەتیی حەزرەت بوون (ﷺ) چ بۆ قورئان چ بۆ نووسینی نامە بۆ ئەطرافی عالەم .

لەمانەدا کە موصحەفی شەریفیان بـۆ خۆیـان نووسیبـووەوە سێ کەسیان موصحەفی خۆیان لە حضووری حەزرەتدا خوێندوەتەوە ئەمانە : زەیـدی کوڕی ثـابیتو ئوبـەیي کوڕی کـەعبو عەبـدوڵـڵای کـوڕی مەسعوودن (رضی الله عنهم) . ئەو شێوە کە ئەوان نووسیویانەتەوە لە لای حەزرەت مەقبووڵ بووە .

دەرزی یازدەیەم
باسی ئەوانەی قورئانیان لەبەر بووە

لە چەرخی بەرزی حەزرەتی رەهبەر
زۆر کەس قورئانیان هەموو کردەبەر

(أُبيّ بن كعب) خاوەن لەهجەی خۆش
(زيد بن ثابت) صافی بیرو هۆش

سێیەم ئەبوو زەید چوارەمین موعاذ
هەموو ئەنصارن بە قەدرو ئیعزاز

حەزرەتی عوثمان شەخصی (ذي النورين)
حەزرەتی عەلی (أبو الحسنين)

عەبدوڵڵای کوڕی عەمری کوڕی عاص
عوبادەی ئیبنو صامیتی حەقناس

عه‌بدوڵڵای کوڕی مه‌سعودی ئه‌کره‌م
ته‌میمی داری شه‌خصی موحته‌ره‌م

ئه‌مانه‌ هه‌موو بۆ هه‌موو قورئان
حافیظ بوون له‌سه‌ر یارمه‌تی یه‌زدان

گه‌لێکی تریش هه‌ر له‌به‌ریان بوو
به‌ڵام ناته‌واو به‌عزێکی که‌م بوو

ئه‌م حافیظانه‌ قورئانیان هێنا
به‌ دڵێکی صاف به‌ وێنه‌ی مینا

قورئانیان هێنا له‌بۆ تابیعین
به‌ ته‌واتوری مووجیب بۆ یه‌قین

هه‌ر وه‌ها چین چین به‌ پایه‌و مایه‌
هه‌رواش ئه‌مێنێ هه‌تا هه‌تایه‌

(نَحنُ نَزَّلنا الذِّكرَ وَإنَّا
لَهُ) أي : للذكر (لحافِظونا)

گه‌ل به‌ گه‌ل وێنه‌ی گوڵباخی باخان
عه‌طری قورئانیان گه‌یانده‌ شاخان

بوون به‌ ڕابه‌ری قورئانی ئه‌نوه‌ر
بۆ گه‌لی دوایی سیلسیله‌ی به‌شه‌ر

هەر موهاجیرێ لەبەر ئەم وێنە
هیجرەتی ئەکرد لە بۆ مەدینە

حەزرەتی رەهبەر لە یارانی خۆی
یەکێکی ئەکرد بە موعەللیم بۆی

هەتا لە شارو لە دەشتو دەردا
لە چەرخی بەرزی ذاتی ڕەهبەردا

وەها بوو بە باو خوێندنی قورئان
دەنگی ئەداوە ماڵو ماوایان

ئەیان کردەبەر کەلامێ خودا
دڵیان پڕ ئەبوو لە نووری هودا

ئەوانیش وەها بە سۆزی جگەر
ئەیان خوێندەوە : (الله أكبر)

دەماخی دڵیان پڕ ئەبوو لە نوور
لە نووری صافی قورئانی مەنصوور

عادەت بوابێ هەڵفرین بۆمان
ئەفڕین بە باڵ لە بۆ ئاسمان

یانی صەحابە ئەفڕین بە باڵ
بە هێزی ئەنوار بە صەفای ئەحواڵ

ویردی زمانیان هەموو قورئان بوو
سکووت بە سەعات کاتی شەوان بوو

کاتێ دەرئەچوو قورئان لە دەمیان
ئەڕۆیی هەموو پەژارەو غەمیان

ئەوان بوون بە حەق لەسەر واتەی ڕاس
(خَيرَ أمَّةٍ أخرِجَتْ للنّاس)

(رضي الله عنهم أجمعين
وَعنّا وعن كلّ التابعين)

دەرزی یازدەیەم بە پەخشان

حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ جوبرەئیلی ئەمین ئەهاتە خوارەوە بۆ لای قورئانی بەسەردا ئەخوێندەوە بەو ئەندازەی کە خودای تەعالا ئەمری پێ کردبوو . شێوەی هێنانی جوبرەئیل بۆ وەحي وەهابووە کە : خودای تەعالا ئەمری پێ کردوە ئەو ئەندازە ئایەتە کە پێویست بووە بێتەخوارەوە وەری بگرێ لە (لوح المحفوظ) یا لە (بیت العزه) لە ئاسمانی یەکەمداو ، بەو جۆرە فەرمانی وەرگرتووە هێناویەتیو خوێندوویەتەوە بە سەر حەزرەتدا ، ئەویش بە فەیضی قودسی ڕەببانی ئەو ئایەتانەی وەرگرتووەو لە دڵیدا دامەزراوەو ، بەو شێوە کە وەری گرتووە ، لە پاش بەرزبوونەوەی جوبرەئیل خوێندوویەتەوە بە سەر ئەصحابەکاندا ئەوانیش هەرکام نەخوێندەوار بوون کردوویانەتەبەرو دەوریان کردووەتەوە بۆ ئەوە کە لەبیریان نەچێتەوە ، ئەوانەیش کە خوێندەوارو نووسەر بوون

نووسیویانه‌ته‌وه دوو جار . جارێك بـۆ حه‌زره‌ت (ﷺ) و جـارێك بـۆ خۆیان‌و له‌سه‌ر نوسخه‌که‌ی خۆیان کردوویانه‌ته‌به‌ر . ئـوبه‌یی کـوڕی که‌عب‌و زه‌یدی کوڕی ثابیت‌و ئه‌بوو زه‌یدو موعاذی کوڕی جه‌به‌ل ئه‌مانه لـه ئه‌نصـاری مه‌دینـه‌ن‌و ، عوثمـانی کوڕی عـه‌ففـان‌و عـه‌لی کـوڕی ئه‌بووطالیب‌و عه‌بدوڵڵای کوڕی عه‌مری کوڕی عاص‌و عوباده‌ی کوڕی صامیت‌و عه‌بدوڵڵای کوڕی مه‌سعوودو ته‌میمی داری له‌م که‌سانه‌ن .

ئه‌مانه هه‌موو قورئانیان له‌به‌ر بوو .

ئوبه‌یی کوڕی که‌عب‌و عه‌بدوڵـڵای کوڕی مـه‌سعوودو زه‌یـدی کوڕی ثابیت ، ئه‌م سێ که‌سه موصحه‌فه‌که‌ی خۆیان نیشانی حه‌زره‌ت (ﷺ) داو بۆیان خوێنده‌وه . گه‌لێ صه‌حابه‌ی تریش قورئـانیان لـه‌به‌ر بووه ، به‌ڵام هه‌موویان نه‌کردبووه‌به‌ر . ئه‌مانه له سه‌ر ئه‌مری حه‌زره‌ت (ﷺ) قورئانیان به موهاجیرین‌و ئه‌نصار فێر ئه‌کردو قورئان‌خوێندن وه‌ها بوو به ویردی زمانیان که ئیعتیقادیان به شتی تر نه‌ئه‌کرد . ژن‌و پیاو ، به تایبه‌تی له به‌یانیدا ، ئه‌وه‌نده قورئان خوێن زۆر بوو ماڵه‌کانی مه‌دینـه‌ی مونه‌ووه‌ره له به‌ر قورئان ده‌نگی ئه‌دایه‌وه .

وه‌ك چۆن ئه‌ووه‌ڵ جار له حه‌زره‌ته‌وه قورئان گه‌یشت به ئه‌صحابه حاضره‌کـان ، هه‌ر وه‌هـا له‌وانیشـه‌وه گه‌یشت بـه ئه‌صحـابه‌کـانی‌ترو لـه‌وانیشه‌وه گـه‌یشت به بـاقی ئـوممـه‌ت . هـه‌روا چـین بـه چـین بـه قه‌ره‌باڵغێکی گه‌وره قورئانیان هێناوه‌و بڵاویان‌کردوه‌تـه‌وه به جیهـانداو قورئان نووسراوه‌ته‌وه بۆ موسوڵمانان .

ئه‌مانه به ڕیز هاتوون ، جوبره‌ئیل به ئه‌مری خودا قورئانی هێنا بۆ پێغـه‌مبه‌ر (ﷺ) و پێغـه‌مبه‌ر بـوو به پێشـه‌واو موعـه‌للیمی قورئـان بـه کۆمه‌ڵێکی گه‌وره له ئه‌صحابه‌کانی . ئه‌و کۆمه‌ڵه‌یش گه‌یاندیان به غه‌یری خۆیان له ئه‌صحابه‌و ئه‌و ئه‌صحابانه‌یش ته‌علیمیان‌کرد به تابیعـین‌و له تابیعینه‌وه هاته خواره‌وه به ته‌واتوری مووجیب بۆ یـه‌قین تـا ئیسته‌و لـه ئیسته‌یشه‌وه تا ڕۆژی قیامه‌ت دایێ .

له وه‌رگرتنی قورئانی پیرۆزدا سیلسیله‌ی ئه‌سانید هه‌یه كه قورئان چۆن وه‌رگیراوه‌و له گوفتارو زمانی كێوه هاتوه‌ته خواره‌وه . راگرتنی قورئان به ژماره‌ی ته‌واتور فه‌رزی كیفایه‌یه له سه‌ر ئومه‌تی ئیسلام‌و ، ئه‌بێ له هه‌موو قه‌رنێكدا چینێ قورئان له‌به‌ر كا .

بۆ به‌قای ئیسناد بۆ دینی ئیسلام　　　فه‌رزه ئیجازه‌ی عوله‌مای ئه‌علام

ده‌رزی دوازده‌یه‌م
جه‌مع كردنه‌وه‌ی صیدیق بۆ قورئان

قورئان له ماوه‌ی ژیانی حه‌زره‌ت
هه‌موو هاته‌خوار ئایه‌ت به ئایه‌ت

سالی ئاخری ره‌هبه‌ری جه‌لیل
دوو جار خوێندیه‌وه له‌بۆ جوبره‌ئیل

مه‌عنای وه‌هابوو كیتابی ئیسلام
هه‌موو ته‌واو بوو به حوكمی عه‌للام

له‌سه‌ر ئه‌م شێوه نصوصی كیتاب
هه‌موو مه‌حفوظ بوون بۆ گه‌لی ئه‌صحاب

ئه‌خوێنرایه‌وه وه‌كو نازل بوو
له قیرائه‌تیا ئه‌نوار حاصل بوو

لە پاش وەفاتی حەزرەتی رەهبەر
صیدديق دامەزرا لە جێگەی سەروەر

هەر بەو ئوسووڵە بە عەینی عادەت
قورئان دائیر بوو سوورەت و ئایەت

تا دوازدەی هیجری لە چەرخی صیدديق
جەنگی (یمامة) ڕووی‌دا بە تاقیق

لەسەر سەرۆکی کەذذابی لەعین
موسەیلەمەی پیس ناپاکی بێ دین

کە ئەبوبەکر مودافەعەی کرد
تا ئەو مەلعوونەی لە ناوا لابرد

لە ئەو جەنگەدا حافیظی قورئان
گەلێ شەهید بوون لە ئەصحابەکان

جا بۆ مانەوەی قورئانی ئەنوەر
کەوتە ئەندێشە حەزرەتی عومەر

وەختی خۆی قورئان هەمووی نووسرابوو
بەڵام تەرتیبی خاصی نەکرابوو

چۆن نووسر بوو لەسەر دەفەی شان
یا تەختەی خورما یا لە بەردی پان

زۆر مەظەننە بوون بۆ فەناو فەوتان
ئەشکێ بەردو دار یا ئێسکی حەیوان

خۆ لەم لایشەوە حوففاظی قورئان
ئەکوژرێن بە گەل لە جەنگی جیهان

پێویستە فەرزە تەدبیرێ بکەین
بۆ حیفظی قورئان حەولێ باش بدەین

عومەر ئەمانەی گەیاندە صیددیق
پاش موناقەشە گەیین بە تەوفیق

ناردی بە دوای (زید بن ثابت)
کاتبی ئەمین حافیظ و قانیت

پاش رەددو بەدەڵ ئەویش کەوتە رێ
تا ئەم موهیممە بۆیان بێتە جێ

جا فەرمانیدا صیددیقی ئەکبەر
(زید بن ثابت) کاتبی رەهبەر

وەك عەصری حەزرەت بە حوسنی صورەت
ئایەت بە ئایەت سوورەت بە سوورەت

بە ئاگاداری یارانی کیبار
لە موهاجیرین لە گەلی ئەنصار

هەر کەس ئایاتی چەندی لەبەر بوو
یا نووسراوێ لە لای حاضر بوو

هەمووی نووسیەوە لە چەند صەفحەی ساغ
لە پێستی پاکی پوختە بە دەباغ

داینا لە بەینی دوو لەوحی شیرین
دایە دەست بووبەکر صیدیقی ئەمین

حەزرەتی عەلی و ماباقی رەفیق
گەلێ مەمنوون بوون لە جەمعی صیدیق

ئەم جەمعە وێنەی (لوح المحفوظ) بوو
مەعنای حیفظی حەق لێرا مەحووظ بوو

ئەم جەمعە کرا بە یاسای ئیثبات
بە شاهیدی ساغ دوور لە خەرافات

ئەوەی (منسوخ التلاوة) نەبوو
لەم موصحەفەدا باش گردەوەبوو

ئیجماعي ئەصحاب دامەزرا لەسەر
ئەم جەمعە بە حەق (الله أکبر)

●

گرد کردنەوەی قورئانی کەریم لە چەرخی ئەبوبەکری صیددیقدا

لە صەحیحی بوخاری شەریفدا ریوایەت کراوە کاتێ کە جەنگی یەمامە رووی‌دا لە بەینی سوپای ئیسلام و کۆمەڵەی موسەیلەمەی کەذذابداێ ، حەفتاوپێنج کەس لە حافیظانی قورئانی عەظیم شەهید کران . بە هۆی ئەم کارەساتەوە حەزرەتی عومەر (رضي الله عنه) کەوتە ترس و ئەندێشەوە ، ئایا ئەگەر لە چەند رووداوی تردا ژمارەیەکی تر لە حافیظانی قورئان شەهید بکرێن ئیتر ئەبێ قورئان لە سینەی کێدا بمێنێتەوەو ئەم تەختە دارو بەردو باڵەکە شانانەیش ئەگەر ونببن یا بشکێن و زایە ببن لە کوێ نوسخەی قورئانی کەریم وەربگرین ؟

جا بەم ئەندێشەوە رۆیشت قصەی کرد لەگەڵ ئەبوبەکری صیددیقدا (رضي الله عنه) و لە پاش موناقەشەیەکی کەم ئەبووبەکر موافەقەی عومەری کرد بۆ جەمعی قورئان و ناردی بە دوای زەیدی کوری ثابیتدا کە کاتبی وەحیی حەزرەت (ﷺ) بوو و خاوەنی موصحەفە باوەرپێکراوەکەی خۆی بوو کە عەرزی حەزرەتی کردبوو ، جا زەید هات و ئەویش حاضرو ئامادە بوو بۆ جەمع و نووسینەوەی قورئان ، ئەوەی لە ناو موصحەفی ئەصحابەدا یا لە سینەیاندا هەیە گردی بکەنەوەو بریاریان‌دا هیچ نووسراوێ وەرنەگرن هەتا دوو شاهید شەهادەت نەدا بەوە کە : ئەونووسراوە لەسەر ئەمری حەزرەت نووسراوەتەوە . جا بەم یاسایە هەر کەسێ هەرچی قورئانی لەلا بوو لە نووسراوو لە مەحفووظ تەقدیمیان کرد بە زەیدی کوری ثابیت ـ رضی الله عنه .

ئەبوو داوود ریوایەت ئەکا ئەڵێ :

ئەبوبەکری صیددیق (رضي الله عنه) ئەمری کرد کە عومەری کوری خەططاب و زەیدی کوری ثابیت لە دەرگای مزگەوتی پێغەمەردا (ﷺ) دانیشن بۆ وەرگرتنی قورئان لە ئەصحابەکان چ نووسراوو چ

ـەبەرکراو .

لەم جەمع و گردکردنەوەدا زەیدی کوڕی ثابیت قەناعەتی نەدەکرد ـە لەبەربوونی بەتەنها هەتا نووسراوی لەگەڵدا پەیدا ئەکرد ، بۆیە زەیدی کوڕی ثابیت ئەڵێ :

ئاخری سوورەتی تەوبە : (لَقَدْ جاءَكم رَسُولٌ) لەگەڵ ئایەتی دواییدا دەستم نەکەوت ئیللا لە لای ئەبو خوذەیمەی ئەنصاری ، واتە غەیری خۆم هەر ئەو لەبەری بوو و نووسیبوویشیەوە ، جا لەسەر ئەم یاسا راستە بە ئاگاداری ئەبوبەکرو عومەرو عوثمان و عەلی و ئەکابیری موهاجیرین و ئەنصار خودایان لێ رازی بێ ، لە ماوەی دوو ساڵدا تەقریبەن ئەم جەمع و نووسینەوەی هەموو قورئانە تەواو بوو ، وە لەسەر چەند پارچە پێستی دەباغ کراو هەموو قورئانیان نووسی یەوەو هەمووی لە بەینی دوو لەوحی جواندا دانراو تەسلیم کرا بە ئەبوبەکری صیددیق (رضی الله عنهم أجمعين) . لە ماوەی ژیانی ئەبوبەکردا لە لای ئەو بوو و پاش وەفاتی ئەو کەوتە لای عومەری کوڕی خەططاب و ، لە پاش شەهادەتی ئەویش لە لای (أمّ المؤمنين حفصه) ی کچی عومەر مایەوە هەتا زەمانی عوثمانی کوڕی عەففان (رضي الله عنه) .

ئەم جەمعی قورئانە لە عەهدی حەزرەتی ئەبوبەکردا زۆر مەعقول و بەجێ بوو ، بەڵکو واجبێکی موهیممی ئیسلامی بوو جێ بەجێ کرا . گەورەکانی موهاجیرین و ئەنصار ـ بە تایبەتی حەزرەتی عەلی (کرم الله وجهه) گەلێ دڵشاد بوون بەم کردەوە پیرۆزەی ئەوانە کە هۆی مانەوەی دەستوری ئیسلام بوو .

مومەییزاتی ئەم جەمعە چەند شتێ بوو :

یەکەم هەوڵێکی وەها درا کە مەجالی قصەی کەس نەما بۆ ئیهمال و فەوتانی بەعزێ لە قورئانی پیرۆز .

دووەم ئەوەی (منسوخ التلاوه) بوو نەیان خستە ناو قورئانەوە هەتا نەبێ بە هۆی ئیختیلاف و موشاغەبە لە ناو موسوڵمانانندا . سێیەم

شەخصییەتی قورئان بوو بە مەوریدی ئیجماعی موسوڵمانان‌و مەیدانی نیزاع نەما لەوەدا فلان ئایەت قورئانە یا قورئان نی‌یە ، ئەگەرچی هەرکەسێ موصحەفی تایبەتی خۆی بوو هەر لە لای مایەوە تا کاتی جەمعی دووەم لە لایەنی عوثمانی کوڕی عەففانەوە .

چوارەم لەم جەمع کردنەوەی قورئانی پیرۆزەدا پایەی ئیخلاص‌و دڵسۆزی ئەصحابی کیرام بە تایبەتی شەیخەین (ئەبوبەکرو عومەر) دەرکەوت ؛ چونکی لەگەڵ ئەوەش کە موصحەفی زەیدی کوڕی ثابیت لە حضووری حەزرەتدا (ﷺ) خوێنرابووەوەو قەطعەن کەم‌و زیادی تێدا نەبوو و لە دواپیشاندانا دوو جار حەزرەت تەقریری کردبوو ، بەڵام ئەگەر ئەم جەمعە نەبوایەو هەیئەتی کیباری ئەصحابی کیرام ئاگادار نەبوونایە قابیل بوو بەعزێ کەس بڵێن : قورئان ناتەواوەو گەلێکی فەرامۆش کراوە ، یا نە نووسراوەتەوە ، یا لە سنگی شەهیدەکانی یەمامە لەگەڵ ئەواندا لە دەست دەرچووە . بەڵام کە ئەم جەمعە جوانە بەم تەحقیقە جێ بەجێ بوو بۆ موسوڵمانی عاقڵ شوبهە نەماوە کە قورئان تەواوە ، چونکە بە عادەت زۆر دوورە ئەم سوپا گەورە لە ئەصحابی کیرام ئاگادار نەبن لە ئایاتێ کە لە عەهدی حەزرەتدا خوێنراوەتەوە ، بە تایبەتی ئەوانە کە ئیشرافی ئەم جەمعەیان کردووە لە زانا گەورەکانی ئەصحاب بوون . مەضموونی ئایەتی : (إنّا نَحنُ نَزَّلنا الذكرَ وإنّا لَهُ لَحافِظونَ) بەم کۆکردنەوە پیرۆزەدا دەرکەوت .

جەمعی عوثمانی کوڕی عەففان بۆ قورئان

لەساڵی سیدا بە ئەمری عوثمان
بوو بە سەر سوپا میر (عبدالرحمن)

سوپایێ گەورە لە گەلی ئەصحاب
بۆ غەزاکردن تا (باب الأبواب)

لەم سوپادا بوو حوذەیفەی یەمان
ئەمینی سیرڕی سەییدی عەدنان

ئیختیلاف ڕووی‌دا لە بەینی یاران
لە خوێندنەوەی چەند جێ لە قورئان

لە بۆ مەدینە زوو گەڕایەوە
چوو بۆ لای عوثمان نەچووە ماڵەوە

تێی گەیاند ئەگەر خیلاف بمێنێ
شان و شکۆهی ئیسلام ئەشکێنێ

چاری ئیختیلاف لەسەر قیرائەت
واجبە لەسەر خەلیفەی ئوممەت

جا عوثمان هەستا زۆر بە ئیهتیمام
بۆ پاراستنی قورئانی ئیسلام

رێکی خست لوجنەی یارانی وەلی
لەسەر ئیشرافی حەزرەتی عەلی

هەرچی موصحەف بوو هێنایانە روو
بۆ ئیستینساخی چەن موصحەفێ زوو

لەگەڵ موصحەفی مەجموعی صیددیق
هەروا موصحەفی زەیدی پڕ تەوفیق

مەعلوومە ئەمەیش بە عەرضی ئەخیر
دوو جار لای حەزرەت گەیی بە تەقریر

جا ئەم موصحەفەو موصحەفی صیددیق
بوون بە سەرمەشقی تەوحیدو تەوفیق

ئەهلی ئەو لوجنە کە دانرابوون
چواریان مەشهوورو هەموو دوازدە بوون

(ابن الزبیر) و (سعید بن عاص)
(عبد الرحمن) ی بن حاریثی خاص

(زید بن ثابت) چوار کەسی پێشوو
قورەیشی ، زەیدیش خۆی مەدەنی بوو

بە ماوەی ساڵێ یا شتێ زیاد
حەوت نوسخە قورئان دەرچوون بۆ ئیرشاد

به یەك صوورەتو به یەك قیرائەت
سوورەت به سوورەت ئایەت به ئایەت

لەسەر تەرتیبی موصحەفەکەی زەید
به بێ تەغییردان بێ حاشیەو قەید

بۆیە پێم وتن تەرتیبی سوورەت
وا لەسەر وەضعی تەقریری حەزرەت

چون موصحەفی زەید دوو جار لای حەزرەت
تەواو خوێنراوە پێی خۆش بوو حەزرەت

هەر بەو تەرتیبەیش حەزرەتی عوثمان
مەصاحیفی خۆی دانا بۆ جیهان

یانێ تەرتیبی ئایاتو سوورەت
وەك موصحەفی زەید هات لەبۆ ئوممەت

کەس حەقی نیە لەم شێوە لادا
ئەنا خۆی ئەدا بە سەر بەلادا

(قُرانٌ مجید في لَوحٍ مَحْفوظ)
یەقین مورەتتەب مەرقوومەو مەحفووظ

کە مورتتەب بێ لەوێ چۆن ئەبێ
له لای رەهبەردا مورەتتەب نەبێ

مەعلووم عەرضی زەید بۆ مەولای بەشیر
بوو بە وەسیلەی تەشریف و تەقریر

(فرضاً ، جدلاً) بە ئیجتیهاد بێ
تەرتیبی سووەر دەستی ئەصحاب بێ

کە بوو بە جێگەی ئیجماعی ئوممەت
مەجال نامێنێ بۆ خاوەن توهمەت

(لا یجتمع أمّتی علی
ضلالٍ) بەسە بۆ ئەهلی وەلا

کە نووسرانەوە ئەم حەوت نوسخانە
کران بە سەرمەشق لە ڕووی زەمانە

ڕەوانە کران طەرەف بە طەرەف
تا وەری بگرن خەلەف لە سەلەف

بۆ یەمەن ، بەحرەین لە بۆ میصرو شام
بۆ کووفەو مەککە بۆ عوثمان ئیمام

بوو بە یەك لەهجە بۆ موسوڵمانان
شێوەی نووسین و خوێندنی قورئان

(اشتری الجنّة ثلاث مرّات
هذه المرّة لجمع الآیات)

بەم کردەوەیە حەیدەری کەڕار
گەلێ مەمنوون بوو لە عوثمانی یار

هەروا ماباقی زانای ئەصحابان
گەلێ مەسروور بوون بە جەمعی عوثمان

هەموو رازی بوون تەوحید بنوێنن
موصحەفی خۆیان زوو بسووتێنن

چونکی هەر خێرێ لە لای ئەوان بوو
لە مەصاحیفی عوثمانا جەم بوو

حەتتا موصحەفی حەیدەری کەڕار
موصحەفی ئیبنو مەسعوودی موختار

بە ئەمری خۆیان زوو شۆرانەوە
بۆ دەفعی خیلاف هیچ نەمانەوە

مەزایای جەمعی حەزرەتی عوثمان
بە چەن دەلیلێ ڕووناکە بۆمان

یەکەم ئەمە بوو هەرچی زانرا
موتەواتەرە ئەوە نووسرا

دووەم (منسوخ التلاوە) ی قورئان
هیچ نەمایەوە لە جەمعی عوثمان

سێیەم تەفسیرو تەقییدی ئەصحاب
هەرچی بوو لاچوون لە ئەصڵی کیتاب

چوارەم تەرتیبی ئایەت و سوورەت
هاتووە بەم شێوە هەیە لای ئوممەت

پێنجەم ئەو جەمعە بە حەق جامیع بوو
لە بۆ قیرائات بە هەر وەجهێ بوو

چۆن نوختەو ئیعراب نەبوو لە ناوا
باش دەستی ئەدا بۆ هەموو قورڕا

بەڵێ بۆ شوێنێ ئیمکانی نەبێ
بە لەفظی واحید ئیکتیفا بکرێ

تەوزیعی ئەکرد بە گوێرەی موصحەف
هەر قیرائەتێ بۆ بەعزێ طەرەف

هەزاران رەحمەت بۆ رۆحی عوثمان
هەم ئال و یاران تا ئاخر زەمان

ئاخ هەر خیلافێ ئەهاتە ولآت
بە وێنەی ئەمە ریشەی دەرئەهات

ئیسلام دوژمنە لە بۆ ئیختیلاف
دۆستە بۆ راستی و یەکێتی و ئینصاف

با (رسم الخط) ی موصحه‌فی عوثمان
بمێنێته‌وه تا ئاخر زه‌مان

ده‌خیل صه‌د ده‌خیل نه‌که‌ونه خه‌یاڵ
بۆ گۆڕینی خه‌ت بکه‌ونه ضه‌لال

ره‌سمی خه‌ط سه‌دده کاتێ که شکا
لافاوی نه‌گبه‌ت عاله‌مێ ئه‌با

با هه‌ر به‌و له‌هجه له‌سه‌ر هاته‌خوار
به‌و شێوه خه‌ططه گرتی ئیستیقرار

بمێنێته‌وه هه‌تا هه‌تایه
مایه‌ی مانه‌وه‌ی دینی خودایه

خودا ته‌وفیقمان بدا بۆ خزمه‌ت
تا بگا پێمان شه‌پۆلی ڕه‌حمه‌ت

له زه‌مانی خه‌لافه‌تی حه‌زره‌تی عوثماندا (رضی الله عنه) فتووحات زۆر بوو و عاله‌مێکی زۆر داخڵی دینی ئیسلام بوون . جا له‌به‌ر ئه‌وه که قورئان ده‌ستووری دینی ئیسلامه قوتابخانه‌ی زۆر کرایه‌وه بۆ خـوێندنی قورئان‌و ، له‌به‌ر ئه‌وه ئه‌صحابه گه‌وره‌کان که (مقرئ) بوون‌و ته‌علیمی موسوڵمانانیان ئه‌کرد هه‌رکام له‌هجه‌و قیرائه‌تی تایبه‌تییان بوو ، ئیختیلاف له ته‌علیمی قورئاندا په‌یدا بوو ، بۆ وێنه ئه‌هلی شام به قیرائه‌تی ئوبه‌ییی کوڕی که‌عب‌و ئه‌هلی کووفه به قیرائه‌تی عه‌بدوڵلای کوڕی مه‌سعـوودو ئه‌هلی به‌صره به قیرائه‌تی ئه‌بـوو موسـای ئه‌شعـه‌ری (رضی الله عنهم)

قورئانیان ئەخوێند ، حەتتا لە نەفسی مەدینەی مونەووەرەدا ئیختیلاف لە تەعلیم و قیرائەتدا پەیدا بوو . کە حەزرەتی عوثمان لەم ئیختیلافە ئاگادار بوو لە خوطبەدا مەنعی موسوڵمانانی کرد لەم ئیختیلافەو فەرمووی : ئەم ئیختیلافە باش نی یەو ئێوە مادام لە بەر چاوی مندا ئیختیلاف بکەن ئەبێ خەڵکی شارە دوورەکان ئیختیلافیان زۆرتر بێ و ئەمەیش ئەبێ بە هۆی تێکچوونی عالەمی ئیسلام و لەم وەزعە زۆر دڵی موتەئەثیرو پەرێشان بوو .

لە لایەکی تریشەوە حوذەیفەی کوڕی یەمان کە لە ناو سوپای جەبهەی شیمالدا بوو و لە مەنطیقەی (باب الأبواب) قەرارگایان کردبوو ، تەماشای کرد ئیختیلافێکی ناباری لە ناو ئەصحابەکاندا بینی ، ئەگەر خودا رەحمی نەکردایە ئەبوو بە فیتنەو ئاشووبێکی نابارو ناهەموار ، کە هاتەوە بۆ مەدینەی مونەووەرە هەر کە گەیشتە بەرەوە نەرۆیشتەماڵی خۆی و لە پێشاندا رۆیشتە خزمەتی حەزرەتی عوثمان و کارەساتی ئیختیلافی ئەصحابەکانی بۆ گێرایەوە هەتا عەرزی کرد : ئەگەر چاری ئەم وەزعە نەکرێ ئەنجامی زۆر خراب ئەبێ و تا مەسەلەکە زۆر گەورە نەبووە پێویستە چار بکرێ .

حەزرەتی عوثمان راوێژی کرد بە پیاوە زاناکانی موهاجیرین و ئەنصارو بریاریان دا هەموو موسوڵمانان گردببنەوە لەسەر یەك شێوە لە خوێندنی قورئانداو ، لەسەر ئەم راوێژە لوجنەیەکی پێکەوەنا لە دوازدە کەس و حەزرەتی عەلی (کرم الله وجهه) ی کرد بە موشریف لەسەر ئەو لوجنەیە ، لەم دوازدە کەسەدا : عەبدوڵلای کوڕی زوبەیرو سەعیدی کوڕی عاص و عەبدولرەحمانی کوڕی حاریثی هیشامی و زەیدی کوڕی ثابیت کاتبی وەحیی مەشهوورن .

پاش ئەمە حەزرەتی عوثمان ناردی بۆ خزمەتی (امّ المؤمنین حفصه) حەرەمی حەزرەت (ﷺ) و کچی عومەری کوڕی خەططاب (رضی الله عنه) ئەو موصحەفە کە وەختی خۆی ئەبووبەکری صیددیق ئەمری کردبوو

جەمعی قورئان كراو نووسی یانەوە ، هێنایان ، هەروا موصحەفی زەیدی كوڕی ثابیت كە دوو جار عەرزی حەزرەت كرابوو و حەزرەت لێی رازی بوو ئەویشیان هێنا ، هەروا مەصاحیفی باقی ئەصحابەكانیش حازر كران . لوجنەكە بڕیاریان‌دا هەرچی بنووسنەوە نیشانی ئەصحابە گەورەكانی بدەن تا شەهادەت بدەن كە حەزرەت (ﷺ) وەهای خوێندووەتەوە ئەو جار بینووسنەوە ، هەروا بڕیاریان‌دا لەسەر ئەمری عوثمان كە لە وجووهی قیرائاتدا ئەوەی بە یەك (رسم الخط) بە بێ نوختەو ئیعراب قابیل بێ بۆ هەموو قیرائەتەكان وەكو : (فَتَبَيَّنوا) لەگەڵ : (فتثبتوا) لە سوورەتی (الحجرات) دا ، ئەوە بە رەسمی خۆی بنووسنەوە ، چونكە بۆ هەردوو قیرائەتەكە دەست ئەدا . ئەوەیش كە قابیلی هەموو قیرائەتەكان نی‌یە لە موصحەفی ئیمامدا كە لەلای حەزرەتی عوثمان لە مەدینە مایەوە لەسەر لەهجەی قورەیش بینووسن‌و لەهجەكەی‌تر لە بەعزێ لە موصحەفەكانی تردا بنووسن ، وەكو لە موصحەفی مەغریبی یەكاندا - ئیستە چەند لەفظێ هەیە لەسەر لەهجەی غەیری قورەیشە بەم شێوە حەوت نوسخە لە موصحەفی شەریف نووسرایەوەو رەوانە كرا بە ئەطرافی عالەمدا ، بۆ مەككەو یەمەن‌و بەحرەین‌و كووفەو شام‌و میصرو یەكێ بۆ مەدینەی مونەووەرە كە پێی ئەڵێن : ئیمام .

جا پاش ئەوە كە ئەو حەوت نوسخە لە موصحەفی شەریف نووسرانەوەو رەوانە كران بۆ وڵاتانی ئیسلام ، حەزرەتی عوثمان ئەمری فەرموو بە خاوەن موصحەفەكان هەر كەسێ موصحەفی خۆی بشۆرێتەوە بە ئاو یاخود بیسووتێنێ بۆ ئەوە كە لە موستەقبەلدا نەبێ بە هۆی ئیختیلاف

لە قورئانی كەریمدا ، حەتتا حەزرەتی عەلی (رضي الله عنه) موصحەفەكەی خۆی شۆردەوە . هەروەها حەزرەتی عائیشە (رضي الله عنها) و ئوبەیی كوڕی كەعب‌و سالمی مەولای حوذەیفەو عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود ، هەركام لەمانە موصحەفی خۆیان شۆردەوە ،

هەرچەند عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود لە ئەووەڵەوە کەمێ موخالەفەی کرد بەڵام لە ئەنجامدا ئەویش هاتە سەر بیری باقی ئەصحابەکان .

بەم کردەوە باشە ناجیحە عالەمی ئیسلامی لە ئاشووب و ئیختیلاف لە قورئاندا دەرچووو ئیجماع لەسەر ئەم وەزعە دامەزرا (والحمد لله على ذلك) .

ڕیوایەت کراوە لە عەمری کوڕی سەعیدەوە ئەڵێ :

حەزرەتی عەلی (كرّم الله وجهه) فەرمووی : لو كنت الوالي وقتَ عثمانَ لفعلتُ في المصاحفِ مثلَ الذى فعلَ عثمانُ ـ رضى الله تعالى عنهما وعن بقيّة اخوانهم أجمعين ـ .

مومەییزاتی ئەم جەمعە کە لە لایەنی عوثمانەوە کرا ئەوەیە : یەکەم تەرتیبی سوورەت و ئایەتەکان ، وەکو ئیستە کە لەناو ئێمەدا هەیە بوو بە ئەمرێکی ئیجماعی بۆ ئەصحابی پێغەمەر (ﷺ) .

دووەم (منسوخ التّلاوة) لە قورئاندا نەما بە قەطعی و هەرچی تەفسیر و تەعلیقات لەسەر موصحەفەکانیان نووسرابوو هەموو لەناوبران و بەس قورئانەکە مایەوە .

سێیەم ئەوەی کە ئەم لوجنە قەراری‌دا ئیجماعی لەسەر دامەزراو مەجالی شوبهەی کەس نەمایەوە .

چوارەم یەکجۆری قیرائەت بۆ قورئانی کەریم لە عالەمی موسوڵمانانداو دامەزرانی موسوڵمانان لەسەر ئەم حاڵە .

ئەم مومەییزانە بوون بە تەفسیری ئایەتی : (إنّا نحنُ نَزَّلنا ألذّكرَ وَإنّا لَه لحافِظونَ) .

دەرزی سیازدەیەم لێکۆڵینەوەیەك

بەعزێ کەس ئەڵێن تەرتیبی سوورەت
بە ئیجتیهاد بوو نەك ئەمری حەزرەت

یەعنی ئەو لوجنە حەزرەتی عوثمان
ئامادەی کردن بۆ جەمعی قورئان

لەسەر ئیشرافی حەزرەتی عەلی
وایان تەرتیبدا بێ نەصصی جەلی

ئەگەر وەهاش بێ دانانی سوورەت
وا لەبۆ ئێمە بوو بە ضەروورەت

لە لایەکەوە ئەمری عوثمانە
کە عەینی حەیاو کەهفی ئیمانە

تەبەعییەتی خەلیفەی راشید
ئەمری رەسوولە رەهبەری ماجید

(سنّتي وسنّة الخلفا)
رێگەی ئیسلامە رێی صیدق و صەفا

لە لایەکی تر بووە بە ئیجماع
ئیجماعی ئەصحاب بێ نوختەی نیزاع

(ولا تجتمع أمّتي على
ضلال) حەققە لای ئەهلی وەلا

هەرچەند بە قەولی ئەصحابی تەحقیق
تەرتیبی سوورەت تەوقیفەو تەوفیق

عەرضی ئاخری قورئان بۆ جوبریل
لە ڕەمەزاندا ساڵێ پێش ڕەحیل

دوو جار بۆ جوبریل هەمووی خوێندەوە
دەوری وەحیەکەی تازە کردەوە

هەروەها زەیدیش ساڵی پێش ڕەحیل
دوو جار خوێندیەوە بە شێوەی تەرتیل

لەبۆ حەزرەتی فەخری کائینات
برژێ بە سەریا نووری صەلاوات

ئەویش ئەو شێوە سوورەت و ئایەت
تەقریری فەرموو لەسەر عینایەت

وا ئەو تەرتیبە لەلای زەیدا بوو
بە یاسای تەقریر بە سوننەت دەرچوو

عوثمان و ئەصحاب بە یاسای سوننەت
ئیتتیفاقیان کرد بە پاکی طینەت

مادام دامەزرا ئیجماع بێ خیلاف
لەسەر تەقریری (أشرف الأشراف)

قەت مەڵێ تەرتیب بە ئیجتیهاد بوو
بەڵکو پەیڕەوی مەولای عیباد بوو

حەزرەت بە شێوەی موصحەفەکەی زەید
دەوری کردەوە بە بێ شەرط و قەید

بۆیە صیددیق و عومەر و عوثمان
زەیدیان هێنا بۆ جەمعی قورئان

ئیتر ئیجماع بێ لەسەر ئیجتیهاد
یاخۆ سوننەتی سەییدی عیباد

مادام بە ئیجماع ئەمیش دامەزرا
موخالیف پەنجەی بە جەفا گەزرا

تکاو رجایەك

دەخیل صەد دەخیل بە دڵ هوشیار بن
بۆ پاراستنی قورئان بێدار بن

ساختەچیەکان بە ساعات و ئان
مەشغووڵن لە بۆ تەشویشی قورئان

لەبەر ئارەزووی هەواو نەفسی خۆی
ئەدا بە شانا چاکی کەوا بۆی

دێنێتە مەیدان ئەوضاعی پێشوو
پێش ئەوە حەزرەت موتەوەفا بوو

فلان موصحەفی وەها وەهای بوو
لەسەر تەرتیبی نزوول نووسرابوو

فلان کەسی تر موصحەفێکی وا
کە وێنەی نەبوو لە چەرخی دونیا

فلان کەس وەها ئایەی خوێندەوە
دینی ئیسلامی تازە کردەوە

لە مەدحی کۆنەو لە قەدحی تازە
بە وێنەی بولبول دەم بە ئاوازە

قەصدی ئەوەیە دڵت تێك بدا
بۆ ڕێگەی نارێك شانت لێ بدا

ئەو ساختەچیە ئیمان ناناسێ
ئارەزووی وایە سەرمان بماسێ

نازانێ هەرچی کیتاب و سونەت
تەقریری بکا ئەوەیە حوججەت

ئەگەر تەرتیبی لەسەر سوننەت بوو
مەعلوومە سوننەت ئەعلا حوججەت بوو

ئەگەر ئیجماع بوو ئەویش بە سوننەت
بووە بە حوججەت بۆ کاری ئوممەت

(ما آتاكم الرّسولُ) بگرن
لەگەڵ ئیجماعا هەتاکو ئەمرن

ئەر ئیجماع نەبوو هەر ئەکثەرییەت
ئەبێ بە سەبەب بۆ مەنصوورییەت

(ليسَ في الدّين أعلى حجّةٍ
بمثل : كنتم خيَر أمّةٍ)

هەرگیز نەخڵەتێن بە درۆو بەتاڵ
لانەدەن لە ڕای ئەصحابی کەماڵ

ثابتە حەزرەت ئەمری ئەفەرموو
فڵانە ئایەت لە کام سوورەت بوو

فڵانە سوورەت لە فڵانە جێ
لای فڵان سوورەت ئەبێ دابنرێ

ئەم تەرتیباتە وەها مەلحووظە
هەمووی بە یاسای لەوحول مەحفووظە

که ئیجماعی عام دایەوە پرتەو
ئیتر بێ سوودە واتەی ئەم وئەو

هەر موصحەفێ زوو هەرچۆن نووسراوە
لە کاتی جەمعا حاضر کراوە

ئەوان فەردێ بوون جەمع ئیجماعە
ئیجماع دەلیلی ڕێی ئیتتیباعە

مادام کە ئیجماع لای‌دا لە فەردی
ڕێگەی دینی گرت بە شێوەی وردی

بە ئەمری خوداو فەرموودەی ڕەهبەر
ئیجماع ڕێگەیە بۆ دینی بەشەر

(خير أمّةٍ أخرجت للنّاس)
بۆ کردەوەی ڕاس بکە بە میقیاس

ئیجماع دامەزرا ئەفراد نامێنێ
شەیتان وەسوەسە بۆ دڵ ئەنوێنێ

قەت مەکەونە دووی واتەی زەیدوعەمر
هەر بۆ خودایە حوکم و حەمدو ئەمر

ڕەسوول ڕەهبەرە یاسای حوججەتە
ئیطاعەی حەزرەت فەرزی ئوممەتە

(ابن مسعود) و (أبيّ) و عه‌لی
هه‌موو تابیع بوون بۆ خه‌یری جه‌لی

سوونه‌تی خوله‌فای راشیدین به حه‌ق
بکه‌ن به ده‌لیل بۆ حه‌قی موطڵه‌ق

ئیجماع مه‌نصووصه ئه‌بێ به ده‌لیل
شه‌خصی بێ ده‌لیل عه‌لیله‌و ذه‌لیل

ئیطاعه‌ی خوداو ره‌هبه‌رو ئه‌میر
به حه‌ق ده‌ستووره بۆ دینی به‌شیر

ره‌هبه‌ریش یاسای خوله‌فای دانا
ئیجماعی دانا له موسوڵمانا

شاهیدی حه‌قه بۆ خودا خواهی
جومله‌ی (حَسبُنا كتاب الله)

قه‌ت نابێ ئێوه له سونه‌ت لاده‌ن
با گومراهه‌کان هه‌ر ملیان باده‌ن

ئه‌ر راست ئه‌وێ زه‌ید ئیبنو ثابیت
زانا بوو به حه‌ق به یاسای سونه‌ت

به‌ڵام که‌وته دووی فه‌رمانی صیدیق
بۆ جه‌معی ئایات به شێوه‌ی ته‌حقیق

مەبەستی وابوو تا بە شەهادەت
قورئان دەرکەوێ ئایەت بە ئایەت

نەك یەکێ بڵێ ئایەتێکی وا
یاخود سوورەتێ لە قورئان نەما

بەس وەکو وتمان تا لەلای عالەم
دەرکەوێ فەضلی ئەصحابی خاتەم

خودا بۆ خاطر ئیخلاصی ئەوان
پەنامان بدا لە شەڕی تاوان

ڕسوامان نەکەی لە دونیاو دینا
خاسیرمان نەکەی لە دین و ژینا

تا بە سەربەرزی حەشرمان بکرێ
دەسمان داوێنی پێغەمەر بگرێ

دروودی خودا بە توولی زەمان
بڕژێ بە سەرتا (یاکهف الأمان)

کەهفی کەرەمت کافیە بۆمان
بۆ حیفظی پەیمان بۆ حیفظی ئیمان

باوەڕم وایە کە تکاکاری
تکا پەسەندی پەروەردگاری

پوختەی ئەم هۆنراوانە ئەمەیە :
ئەو جەمعی قورئانە کە لە لایەنی خەلیفەی سێیەمەوە عوثمان (رضی الله عنه) جێ بەجێ بوو ، کارێکی زۆر بە سوود بوو و لەسەر راوێژکردن بوو بە زانایانی موهاجیرین و ئەنصارو ، ئەو لوجنە کە دانرابوون بۆ ئەم کارە موهیممە ، زاناو تەواناو ئەمین و بە تایبەتی کە موشریف لەسەر ئەوان حەزرەتی عەلی (رضی الله عنه) بوو . لەم جەمعەدا قورئان بە ساقی لە ئایاتی (منسوخ التلاوە) لەسەر لەهجەی قورەیش نووسرایەوە ، ئەگەر لەفظێ لەهجەیەکی وای تێدا بووبێ کە لەگەڵ ئەم لەهجەدا رێك نەکەوتبێ لە موصحەفێکی عەلاحیدەدا نووسراوەو تێکەڵی لەهجەی قورەیش نەکراوەو تەرتیبی ئایات و جێگەیان لە سوورەتەکاندا بە دیاری کردنی پێغەمەر (ﷺ) بووە .
ئەمما بۆ تەرتیبی سوورەتەکان بەعزێ ئەڵێن : هەر لە زەمانی حەزرەتدا بووەو موصحەفی زەید بەو تەرتیبە نووسراوەتەوەو تەقریر کراوە لە لایەنی حەزرەتەوە (ﷺ) . خۆ ئەگەر بە فیکری عوثمان و باقی ئەصحابەکانیش بووبێ ئەوە ئیجماعی لەسەر کراوە .

دەرزی چواردەیەم قیرائاتی سەبعە

حەزرەت فەرموویە : کاتێ جوبرەئیل
ئەهات بە یەك جۆر ئەی هێنا تەنزیل

منیش بۆ سەهلی لای موسوڵمانان
داوای زیادەم کرد بۆ لەهجەی قورئان

کاتێ هاتەوە بە ئەمری خودا
بە حەوت لەهجەی ساغ بەشارەتی دا

نەك بۆ هەموو لەفظ بەڵکو بەعزێ جێ
کە ئیختیلافی تێدا بێتەجێ

ئەو حەوت لەهجانە وەهان بۆ مانا
صافن لە غوبار بە وێنەی مینا

تەئثیریان نی‌یە بۆ مەعنای قورئان
بە نەوعێکی وا بگۆڕێ میزان

بۆ حەللی مەعنای ئەم قیرائاتە
ئەفکار گەلێکن لەم سەر بساتە

فیکرێ مەشهوورە لە دینەوەری
(ابن قتیبە) ی پایە سەروەری

رایەکیش لە لای (ابن الجزری)
فیکرێ لای ڕازی بە موختەصەری

جا بیری ڕازی چون بە تەمکینە
لێرە نووسینی گەلێ شیرینە

وجووهی سەبعە باش بەیان ئەکا
حەق بۆ حەقپەرست باش عەیان ئەکا

یه‌که‌م فرووقی ئه‌سما به ته‌خصیص
به ته‌ثنیه‌و جه‌مع ته‌ذکیرو ته‌ئنیث

دووه‌م ئیختیلاف بۆ صیفه‌ی (أفعال)
ماضی و موضاریع ئه‌مری (ذی الجلال)

سێیه‌م ئیختیلاف له وه‌زعی ئیعراب
چواره‌م زیاده‌و نه‌قصه به حیساب

پینجه‌م ئیختیلاف ته‌قدیم و ته‌ئخیر
شه‌شه‌م به شێوه‌ی ئیبدال و ته‌غییر

حه‌وته‌م ئیختیلاف له له‌هجه‌ی ته‌عبیر
وێنه‌ی صه‌نعه‌تی ئیماله‌ی یه‌سیر

ته‌فخیم و ته‌رقیق ئیظهارو ئیدغام
میثالیان زۆره له نه‌صصی که‌لام

ئه‌و قیرائاته‌یش چۆن وه‌رگیراون
له‌سه‌ر شێوه‌ی زوو تا ئیسته ماون

دەرزی چواردەیەم بە پەخشان

ڕیوایەت کراوە ڕۆژێ حەزرەت (ﷺ) لە مەدینەی مونەووەرەوە تەشریفی ڕۆیشت بۆ ناو قەبیلەی بەنی غیفار ، لەوێ لەسەر گۆلاوی بەنی غیفار وەحیی هاتە سەری و لەو مولاقاتەدا فەرمووی بە جوبرەئیل : من ڕەوانە کراوم بۆ سەر عالەم و فیعلەن وام لە ناو قەومێکی ئۆمیی نەخوێندەوارداو لەناو ئەواندا ئینسانی دوور لە مەعریفەت زۆرەو لەهجەیان لە یەك دوورەو زەحمەتە هەموو بە یەك لەهجە قورئان بخوێننەوە ، تکام لە خودا وایە کە ڕێگەی ئاسانیان بۆ بکاتەوەو ، جوبرەئیل غائیب بوو .

بۆ کاتی دوایی کە گەیشتەوە بە خزمەتی حەزرەت (ﷺ) عەرزی کرد : خودا ئەفەرموێت : ئەمر بکات بە قەومەکەی کە بە لەهجەیەك تا حەوت لەهجە قورئان بخوێننەوەو مانیع نی یە . ڕاوی ئەم حەدیثە ئەبو داوودی فەقێی موحەممەدی کوڕی ئیسماعیلی بوخاری یە (رحمة الله علیهما) .

لە تەفسیری ئەم حەوت لەهجە یا حەوت قیرائاتەدا زاناکانی دین گەلێ قسەیان کردووە ، لەناو ئەواندا چوار کەسیان واتەیان موناسبە کە بریتین لە : ئیبنو قوتەیبەی دینەوەری و ئیبنولجەزەری و قاضی ئەبوطەییب و ئیمامی ڕازی . لەناو ئەم چوارەیشدا بیروڕای ئیمامی ڕازی زۆر پەسەندە ، بەڵکو وتوویانە : فیکری ڕازی لە واقیعدا هەر فیکری ڕەفیقە پێشووەکانیەتی ، بەڵام ئەم پوختەی کردوون و ناوی خۆی بە سەردا داوە . بە هەر حاڵ بیری ئیمامی ڕازی جوانەو بریتی یە لەمەی کە بەیانی ئەکەین ، حەوت قیرائەتیش عیبارەتە لەوە کە لە خوارەوە نووسراوە :

یەکەم : ئیختیلافی ئەسما بە ئیفرادو تەثنیەو جەمع و تەذکیرو تەئنیث ، وەکو ئەوە لە بەعزێ قیرائەتدا ئەخوێنرێتەوە : (والذینَ هُمْ لأماناتهم وَعَهدِهِم راعونَ) لەسەر جەمعیەتی (أماناتِ) و لە بەعزێ

قیراٸەتدا بە ئیفراد ئەفەرموێت : (وَالذينَ هُمْ لأمانتِهِم) کە موفرەدە .

دووەم : ئیختیلاف لە تەصریفی ئەفعالدا بە ماضی و موضاریع و ئەمر ، وەکو ئایەتی : (رَبّنا باعِدْ بَين أسفارنا) بەم شێوە کە (رَبّنا) مونادای موضاف بێت و (باعِد) صیغەی ئەمر بێت لە بابی (مفاعَله) . لە بەعزێ قیراٸەتیشدا (ربُّنا بَعَّدَ بينَ أسفارنا) لەسەر ئەوە کە (ربُّنا) موبتەدا بێت و (بَعَّدَ) بە تەشدیدی عەین لەسەر وەزنی (فَرَّحَ) فیعلی ماضی لە بابی (تفعیل) بێت .

سێیەم : ئیختیلاف لە ئیعرابدا وەکو : (ذو العرش المجيد) کە لەفظی (المجيدُ) مەرفووع بێت و خەبەر بێت بۆ (هو) یاخود مەجروور بێت و صیفەتی (العرش) بێت .

چوارەم : ئیختیلافە بە نوقصان و زیادە وەکو : (وَما خلقَ الذّكرَ والأنثى) لەگەڵ (والذکر والأنثی) کە هەریەکی لەسەر قیراٸەتێکە .

پێنجەم : ئیختیلافە بە تەقدیم و تەئخیر ، وەکو : (وَجاءَتْ سَكرةُ المَوتِ بالحَقّ) لەگەڵ قیراٸەتی (وَجاءَتْ سَكرةُ الحقّ بالَموتِ) .

شەشەم : ئیختیلافە بە ئیبدال و گۆڕینەوەی حەرفێ بە حەرفێ ، وەکو : (نَنشزُها) بە زێی نوختەدار لەگەڵ (ننشرهُا) بە ڕێی بێ نوختە .

حەوتەم : ئیختیلافە بە لەهجە ، واتە : یەکێ لەفظێ ئەخوێنێتەوە لەسەر عادەت و یەکێکی تر ئەیخوێنێتەوە بە ئیمالە وەکو : (وَهَل أتاكَ) بە ئیثباتی ئەلفی (أتا) لەسەر عادەت ، یاخود لەسەر ئیمالە و لارکردنەوەی بۆ شێوەی (یَ) ی کراوە بە دوو نوختە . مەغزی مەعنای ئایەتەکان لە هەموو وجووهی قیراٸەتەکاندا هەر ئەمێنێتەوە .

○

دەرزی پازدەیەم قوڕای سەبعە

قورای خاوەن دین سەبعەی مەشهوورین
دابارێ بۆیان هەزار ئافەرین

نافیع و حەمزە کیسائی و عاصیم
پێنجەم ئەبووعەمر عادڵ و عالیم

ئیبنو کەثیرو ئیبنو عامیرە
لە قیرائەتدا گەلێ فاخیرە
هەموو هەیانە یەکی دوو ڕاوی
بۆ ضەبطی لەهجە باش بە تەواوی

ڕاوی لە عاصیم شوعبەی ئەسەدی
دووەمیان حەفصە ڕاوی موقتەدی

لەسەر لەهجەی حەفص ئوممەتی ئیسلام
قورئان ئەخوێنن خەواص و عەوام

عاصیم لە حەبیب دڵپاکی وەلی
لە زەیدو ئوبەی عوثمان و عەلی

ئەوانیش هەموو لە ذاتی ڕەهبەر
حەزرەتی ڕەسوول شافیعی مەحشەر

درووودی خودا بە ئیحسان و جوود
بێتەسەر خاوەن مەقامی مەحمود

لـه دینی ئیسلامی پیـرۆزدا له خصـووصی خـوێنـدنی قـورئـانو تەعلیمیەوە بـه خەڵـك ئیعتیماد لـەسەر وەرگـرتنی ئەو قـورئانـەیە لـە مامۆستایەکی عادلو عالم ، وە ئەو مامۆستایشە لە مـامۆستـایەکی تـری عادڵو عالم تا ئەگات بە حەزرەت (ﷺ)

بەردەوام لەم ئـوممەتی پێغـەمبەرەدا (ﷺ) گـەلێ زانای پێشـەوای باوەرپێکراو بوون ، کە وەکـو بە ئیسنـاد لە لایـەنی حەزرەتـەوە (ﷺ) قورئانیـان پێ گەیشتـووە وەها ئـەو قورئـانەیـان تەعلیمی مـوسوڵمـانان کردووە ، هەروا چین بە چین تا ئیمرۆو هەتا هەتایە (إن شاء الله تعالى) .
مەشهوورەکانی ئەصحـابی پێغەمبـەر (ﷺ) بۆ تـەعلیمی قورئـان ئەمانەن : عوثمانی کوری عەففان ، عەلی کوری ئەبی طالیب ، زەیدی کوری ثابیت ، عـەبدوڵـلای کوری مـەسعوود ، ئـەبو دەرداء ، ئـەبو مووسای ئەشعەرین . ئەمانە هەموو قورئانیان لە ذاتی حەزرەت (ﷺ) وەرگرتووەو تەعلیمی موسوڵمانیان کردووە .
هەروا ئەو کەسانەیش کە عوثمانی کوری عەففان (رضی الله عنه) موصحەفەکانی پێدا ناردن بۆ شارەکانی ئیسلامو ، مەشهوورەکانی چینی تابیعین (رضی الله عنهم) کە ئەمانەن : سەعیدی کـوری موسـەییبو عوروەو سالمو عومەری کوری عەبدولعەزیزو سولەیمانی کوری یەسارو عـەطائی کـوری یەسـارو زەیدی کـوری ئەسلەمو مـوسلیمی کـوری جوندوبو ئیبنـو شەهـابی زوهریو عـەبدولـرەحمانی کـوری هورمـوزو موعاذی کوری ئەلحاریث .
هەموو ئەمانە لە مەدینەی مونەووەرە بوون .
عـەطاءو مـوجاهیـدو طاووسو عـەکریمـەو ئیبنو ئـەبی مەلیکـەو عوبەیدی کوری عومەیریش لەگەڵ کۆمەڵێتردا لە مەککەی موکەرەمە بوون .
عامیری کوری عەبدولقەیسو ئەبولعالیەو ئەبو رەجاءو نەصری کوری عاصیمو یەحیای کوری یەعمورو جەبباری کوری زەیدو حەسەنی

بەصری و موحەممەدی کوڕی سیرین و قەتادەیش لەگەڵ کۆمەڵێکی تر ، ئەمانەیش لە بەصرە بوون .

عەلقەمەو ئەسوەدو مەسرووق و عوبەیدەو ڕەبیعی کوڕی خەیثەم و خاریثی کوڕی قەیس و عومەری کوڕی شەرەحبیل و عەمری کوڕی مەیموون و ئەبو عەبدولرەحمانی سەلەمی و عوبەیدی کوڕی فەضلەو ئەبو زەرعەی کوڕی عەمرو سەعیدی کوڕی جوبەیرو نەخەعی و شەعبی ، هەموو ئەمانەیش لە شاری کووفە بوون .

موغیرەی کوڕی ئەبی شەهابی مەخزوومی صاحێبی موصحەفی حەزرەتی عوثمانی کوڕی عەففان و ، خولەیدی کوڕی سەعید صاحیبی ئەبو دەرداء و کۆمەڵێکی تر . ئەمانەیش لە شام بوون .

لەپاش ئەمانە لە هەموو لایەکەوە خوێندەوارو قورئان خوێن گەلێ زۆر بوون و قیرائات بڵاو بووەوە لە هەموو وڵاتێکدا . بەڵام لەگەڵ ئەمەیشدا بە خواستی خودا بۆ پاراستنی قورئانی پیرۆز گەلێ لە زانایانی عالەمی ئیسلام خۆیان ئامادەکرد بۆ ضەبطی قیرائات و لەهجەکان لە تەلەففوظ کردن و ئەدای قورئان بە مەضبووطی ، وەك :

لە شاری مەدینەی مونەووەرە (زادت شرفاً) ئەبو جەعفەر یەزیدی کوڕی قەعقاع و شەیبەی کوڕی یەضاح و نافیعی کوڕی ئەبی نەعیم .

لە شاری مەککەی موکەرەمە (زادت شرفا) عەبدوڵلای کوڕی کەثیرو حەمیدی کوڕی قەیسی ئەعرەج و موحەممەدی کوڕی موحەیصین .

لە شاری کووفە یەحیای کوڕی وەثاب و عاصیمی کوڕی ئەبی نوجوودو سولەیمانی ئەعمەش و حەمزە .

لە شاری بەصرە عەبدوڵلای کوڕی ئیسحاق و عیسای کوڕی عەمرو ئەبو عەمری کوڕی عەلاو عاصیمی جەحدەری و یەعقووبی حەضرەمی .

لە شاری شام عەبدوڵلای کوڕی عامیرو عەطیەی کوڕی قەیس و

ئیسماعیلی کوڕی عەبدوڵڵای ئیبنومۆهاجیرو یەحیای کوڕی حاریثی ذەماري و شورەیحی کوڕی یەزیدی حەضرەمی .

بە جوهدو تێکۆشینی ئەمانە کۆمەڵێ لە قورڕاء پەیدا بوون وەکو ئەستێرەی ئاسمان ئەدرەوشانەوە .

لەناو ئەم زانایانەدا چاودێری وجووهی سەبعە ئەکرا کە حەزرەت (ﷺ) یەکە یەکە بە ئەصحابەکانی گەیاندبوو ، بەڵام لەو رۆژەدا بە ناوی قیرائاتی سەبعە مەشهوور نەبوون و لەپاش چەرخی ئەوان ئەو ناوە مەشهوور بوو لە عالەمی ئیسلاماو لە سەری ساڵی دووصەدی هیجری یەوە ناوی قیرائاتی سەبعە مەشهوور بوو لە ئیسلامدا . ئەو حەوت کەسە عیبارەتن لەمانە :

نافیع ، عاصیم ، حەمزە ، عەبدوڵلای کوڕی عامیر ، عەبدوڵڵای کوڕی کەثیر ، ئەبو عەمری ئیبنوعەلا ، عەلی کیسائی .

لە سەری ساڵی دوو صەدی هیجری یەوە کە ئەو ناوە بڵاو بووەوە قیرائەتی ئەبو عەمرو یەعقووب لە بەصرەو قیرائەتی حەمزەو عاصیم لە کووفەو قیرائەتی ئیبنو عامیر لە شاری شام و قیرائەتی ئیبنو کەثیر لە شاری مەککەو قیرائەتی نافیع لە شاری مەدینەی مونەووەرە مەشهوور بوون .

لە سەری سێ صەدی هیجریدا ئیبنو موجاهید ئەحمەدی کوڕی موسای کوڕی عەبباس کتێبێکی بەنرخی لە قیرائەتی سەبعەدا تەئلیف کردو قیرائاتی سەبعە بە تەفصیل کەوتە ناو قورڕای قورئانی کەریمەوەو لەناو کتێبی خۆیاندا نووسی یان ، بەڵام لەم تەئلیفەدا هەر ناوی کیسائی نووسی ئیتر ناوی یەعقووبی رەفیقی نەنووسی .

ئەمەیش کە ئیبنو موجاهید ناوی ئەو حەوتەی نووسیوە مەعنای ئەوە نی یە کە قیرائاتی صەحیحەی قورئانی کەریم حەصر بووە لەوانەدا ، بەڵکو هەر کەسێ کە قیرائەتەکەی جامیعی شرووطی موقەرەرە بێ ئەوە ئەو کەسە بە قاریئی موعتەبەر ناو ئەبرێت و قیرائەتەکەی جێگەی ئیعیتمادو باوەرە لە عالەمی ئیسلام و موسوڵمانانداا .

زیاد لەو حەوت قیرائەتە سێ قیرائەتی مەشهوور بوون کە بریتین لە قیرائەتی جەعفەرو خەلەف و یەعقووب . لەگەڵ حەوتەکەدا بوون بە دە قیرائەت ، وەکو زیاد لەمانەیش چوار قیرائەتی تر هەن کە بریتین لە قیرائاتی : حەسەنی بەصریو ئیبنو موحەیصینو یەحیای یەزیدیو شەنبووذی ، جەمعەن بوون بە چواردە قیرائەت .

لە واقیعدا ئەم قیرائەتانە کە وان لە ژووری حەوت قیرائەتەکەوە خۆیان سەربەخۆ نین بەڵکو لە تەرکیب لە حەوت قیرائەتەکەنو لە زیادو کەمی ئەوان پەیدا بوون .

قیرائاتی سەبعە موتەواتەرن ، هەرکام لەوانە جوبرەئیل (علیه السلام) گەیاندوویە بە حەزرەت (ﷺ) و ئەویش گەیاندوویەتی بە کۆمەڵێ لە ئەصحابەکانی بە شێوەیەك کۆمەڵەی وەها رێك نەکەون لەسەر درۆکردن ، هەروا چین بە چین هاتووەتە خوارەوە بە تەواتور . باوەڕ بەوانە واجبی ئینسانی موسوڵمانە .

(وفقنا الله تعالى على الاعتقاد الجازم بها آمين)

بەیانی وەلادەتو وەفاتی قورای سەبعە

یەکەم : ئیبنو عامر ناوی عەبدوڵڵایەو نیسبەت ئەدرێ لە یەحصوب کە بەشێکە لە وڵاتی یەمەن ، ئەم ذاتە لە تابیعینەو قیرائەتی وەرگرتووە لە موغەیرەی کوری ئەبو شەهابی مەخزوومی ، ئەویش لە عوثمانی ذی‌النورین ، ئەویش لە پێغەمبەر (ﷺ) و لە تەئریخی صەدو هەژدەی هیجریدا لە شاری شام موتەوەفا بووە . ئەم ذاتە دوو راوی هەیە یەکەم هیشام کە لە شام لە دوو صەدو چلو پێنجدا وەفاتی کردووە . دووەم ذەکوان ، کە لە دوو صەدو چلو دوودا وەفاتی کردووە .

دووەم : ئیبنو کەثیر کە ناوی عەبدوڵڵایەو مەشهوورە بە ئیبنو کەثیری داری ، لە تابیعینەو لە ئەصحابەکاندا گەیشتووە بە عەبدوڵڵای

کوڕی زوبەیرو ئەبو ئەیووبی ئەنصاری‌و ئەنەسی کوڕی مالیك ـ خودایان لێ ڕازی بێ‌و ، لە تاریخی صەدو بیستدا لە مەککەی موکەڕەمە موتەوەفا بووە . ئەم ذاتەیش دوو ڕاویی هەیە : بەززی و قونبول .

سێیەم : عاصیم کە کونیەی ئەبو بەکرەو کوڕی ئەبو نەجوودی ئەسەدی‌یە . ئەم ذاتە لە خزمەتی زیری کوڕی حوبەیش‌دا کە ئەویش لە لای عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ئەویش لە حەزرەت (ﷺ) قورئانی وەرگرتووە و ، لە ساڵی صەدو بیست‌و حەوتدا لە کووفە یا لە سەماوە موتەوەفا بووە . ئەم ذاتەیش دوو ڕاویی هەیە : یەکەم شوعبە ، دووەم حەفص ، شوعبە مەشهوورە بە ئیبنو عەییاش‌و لە ساڵی صەدو نەوەدو سێدا لە کووفە موتەوەفا بووە ، دووەم ئەبو عەمر ، (حفص بن سليمان بن المغيره) . ئەم ذاتە ڕەبیبی عاصیم بووەو لە خزمەتی ئەودا تەربیەتی وەرگرتووەو لە ساڵی صەدو هەشتادا موتەوەفا بووە .

چوارەم : ئەبو عەمر ڕەییان کوڕی عەلای کوڕی عەمماری بەصری ، ڕیوایەتی کردووە لە حەسەنی بەصری‌و حەسەن لە حەططان‌و لە ئەبو عالیە . ئەم ذاتە لە ساڵی صەدو پەنجاو چواری هیجریدا موتەوەفا بووە ، ئەم ذاتە دوو ڕاوی هەیە ، یەکێکیان : دوری‌و ، ئەویان : سووسی یە .

پێنجەم : ئەبو عەمارە حەمزەی کوڕی حەبیبی کووفی . ئەم ذاتە لە حەلوان لە ساڵی صەدو پەنجاو شەشدا موتەوەفا بووەو دوو ڕاوی هەیە : خەلەف‌و خەللاد .

شەشەم : نافیعی کوڕی عەبدولڕەحمانی کوڕی ئەبو نەعیمی مەدەنی ، ڕەئیسی موقریئان بووە لە مەدینەی مونەووەرەو لە ساڵی صەدو شەصت‌و نۆدا موتەوەفا بووە . ئەم ذاتە دوو ڕاویی هەیە : قالوون‌و وەرش .

حەوتەم : کیسائی ئەبولحەسەن عەلی کوڕی حەمزەی کیسائیی نەحوی ، مەشهوور بووە بە کیسائی ؛ چونکی لە کاتی ئیحرامی حەجدا

بەرگ و پۆشاکی لەبەرکردووەو لە سالی صەدو هەشتاو نۆدا موتەوەفا بووە . ئەم ذاتە دوو راویي هەیە : ئەبوحاریث لەیثی کوڕی خالیدی مەروزی کە لە ئەصحابی کیسائی بووەو لە سالی دوو صەدو چلدا موتەوەفا بووە . دووری‌یش کە ئەبو عومەر حەفصی کوڕی عومەری دووری‌یە ، خودای تەعالا جەزایان بداتەوە بە لوطف و میهرەبانی خۆی و ئێمەیش لەبەر خاطری ئەوان ببەخشێ .

(الحمد لله) لە فەضلي مەننان
تەواو بوو باسی حەوت عالمەکان

ئەو قورای سەبعەی صاحێب دەرەجات
کە بوون بە میصباح لەبۆ کائینات

هیوام وەهایە باسی ئەمانە
قەلای پاریز بێ لە رووی زەمانە

وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين والتابعين باحسان إلى يوم الدين .

دەرزی شازدەیەم

ئەمجارە کاتی تەجویدەو تەرتیل
تەجوید واجبە بۆ ئەدای تەنزیل

تەجوید بە لوغەت ئەی برای دڵپاك
کردنی کارە بە وەزعێکی چاك

له ئیصطیلاحی قورڕای قورئانا
تەجوید ئەوەیە لەگەڵ ئیمکانا :

حەقی هەر حەرفێ بێ زیادو نوقصان
جێ بەجێ بکەی بۆ فەوزی ئیحسان

حەرەکەو سکوون ، وەصڵ و وەقف و مەد
ئیخفاو ئیظهارو قەلب و دەغم و شەد

تەفخیم و تەرقیق باش ئاگات لێ بێ
جێ بەجێی بکەی بۆ هەر حەرفێ بێ

مەوضووعی تەجوید لەفظی قورئانە
(من حیث الأداء) وا بیستوومانە

غایە تەحسینە لەبۆ تیلاوەت
بۆ نەیلی جەزا بۆ فەوزی ڕەحمەت

حوکمی وجووبە فەرزە لەسەرمان
فەرزی کیفایەی عامەی موسوڵمان

بۆ خوێندنەوە لە فەرزی عەینە
تێی ئەگا ئەوەی کە خاوەن زەینە

یانی فاتیحە کە فەرزی بەینە
تەجویدی بەحەق لە فەرزی عەینە

باقی تیلاوەی ماباقی قورئان
تەجویدی فەرزە پێویستی ئینسان

○

مەخاریجی حرووف

○

حرووفی عیلە ئەلف و واوو یێ
لە هەر کەلیمەو شوێنێکا هەبێ

مادام ساکن بن مەددن ئەوەدەمە
یێ لەپاش کەسرە واو لەپاش ضەمە

ئەلف بەدەوام لە حەرفی مەددە
هەم حەرفی لینەو عیللەی بێڕەددە

بەڵام واوو یێ جاربەجار مەددن
جاربەجار لینی بێمەنع و سەددن

بۆ ئەم حەرفانە لەکاتی ئەدا
مەخرەج ناودەمە لەگەڵ هەوادا

بەڵام بۆ واوێ کە غەیری مەددە
بەینی دوو لێوت جێگەو سەرحەددە

حرووفی حەلق

حرووفی گەروو شەشن هەمزەو هێ
ناوەڕاستەکەی لەبۆ عەین و حێ

ئاخری گەروو مەخرەجە بۆ غەین
لەژوور غەینەوە خێ ئەی نووری عەین

قاف و کاف

قاف جێی لوهاتە بنی زمانە
کاف وا لەملاوە بەرەو لێوانە

ڕێکی مەخرەجیان لە مەڵاشووی دەم
پێویستە بۆیان یەقین خاطرجەم

جیم ، شین ، یێ

جیم و شین و یێ مەخرەجی هەموان
دائەگرێ بە حەق ناوقەدی زمان

لەگەڵ مەلاشووی بەرابەر بەوجێ
باش دەریان بخە ئاگات لە خۆ بێ

بۆ ضاد قەراخی زمانی ئینسان
لەگەڵ خرێدا لە ڕاستو چەپیان

گەلێ گرانە تەکەللوم بە ضاد
پێویستی مەشقە لای بەعزێ ئوستاد

ضاد حەرفی ساغە قەت نەیکەی بە ظێ
نوێژ بەتاڵ ئەکا ئاگات لە خۆ بێ

لام لە قەراخی زمانە جێگەی
لەگەڵ مەلاشوو ئەبێ تێبگەی

گەلێ گوشادە جێگەی حەرفی لام
بۆیە ئاسانە لە ڕیزی کەلام

وا لەژێر لاما جێگەی حەرفی نوون
لەگەل مەلاشوو بە بێ چەندو چوون

ڕێ لەژێر لاما بۆ پشتی زمان
ئەڕوانێ دائیم بە طوولی زەمان

حەرفی زەلاقەن لامو نوونو ڕێ
زمان بەمانە پاش دەرئەپەڕێ

داڵ و تێی بچووك لەگەڵ حەرفی طێ
بە سەری زمان هەموو دێنەجێ

هەم بنی دانی سەرووی پێشەوە
لەبۆ مەلاشوویش بەرزئەبێتەوە

تەفارتێکی زۆریشیان هەیە
مامۆستای زانا وێنەی بابەیە

صادو سین و زێ بە سەری زمان
هەم سەری دانی پێشووی خواروومان

حەرفێ ذال و ثێ لەگەڵ حەرفی ظێ
بەسەری دان و سەرزمان ئەبێ

بە ناوی لێوی خواروو و سەری دان
لەلای سەرەوە فێ بکە بەیان

واوی غەیری مەد لەگەڵ میم و بێ
بە هەردوو لێوی ئینسان دێنەجێ

بەڵام لەبۆ واو باش ئەکرێنەوە
لەبۆ میم و بێ لێك ئەدرێنەوە

غوننە دەنگێکە ناسك و مەربووت
دێتە دەرەوە لە برناخی لووت

دەرزی شازدەیەم بە پەخشان

تەجوید لە زمانی عەرەبیدا ، مەعنای : کاری باشکردن ، لەعورفی قاریئەکا نێشدا ئەوەیە : هەر حەرفێ حەقی خۆی پێ بدەی ، لە ئیظهارو ئیخفاو ئیدغامو قەلبو غونەو غەیری ئەوانە لە صیفاتی حرووف .

مەوضووعی عیلمی تەجوید : ئەلفاظی قورئانی پیرۆزە لەبارەی تەلەففوظ پێ کردنیانەوە بەڕاستی موافیقی واقیعو شەرع .

غایەو فائیدەکەی : پاراستنی زمانە لە غەلەط کردن لە خوێندنەوەی قورئانداو گەیشتنە بە شێوەی خوێندنەوەی حەزرەتی فەخری عالەم (ﷺ) وەها کە گەیاندوویەتی بە ئەصحابەکانی ، ئەوانیش گەیاندوویانە بە چینی دوایی .

حوکمی زانینی عیلمی تەجوید : فەرضییەتو وجووبە ، بەصوورەتی کیفایە ، بۆ پاراستنی قورئانی پیرۆز بە ساغیو ڕاستیو بە صوورەتی فەرزی عەین بۆ ئینسان بۆخۆی لە واجیباتی دیندا ، وەکو : خوێندنەوەی سوورەتی فاتیحە لە نوێژداو ئەو سوورەتانەی کە لەگەڵ فاتیحەدا ئەخوێنرێن ، هەروا لە خوێندنی قورئاندا . ئینسان کە قورئانی خوێند فەرزی عەینە ئەو قورئانە بەتەجویدەوە بخوێنێتەوە ، ئەگەرنا گوناهبار ئەبێ .

مەخاریجی حرووف

خودای تەعالا بە میهرەبانی خۆی بۆ ئەوە کە ئادەمی لە یەك تێبگەنو چاری پێویستی خۆیان بکەن ، وتەو وێژەی پێ داون ، کە لەناو ئەسبابی تەفاهومدا لە ئیشارەکردنو وێنەنووسی ئاسانترە . هۆی ئاسانی یەکەشی ئەوەیە کە ئادەمی گیانلەبەرە ، خاوەن هەناسەیەو

هەمیشە هەوا لەدەرەوە وەرئەگرێ بۆ دەروونیو لەپاش چەند ثانیەیەك ئەو هەوایە گەرم ئەبێتو پێویستە بیکاتە دەرەوەو هەوایەکی تازەی فێنك وەربگرێت . ئەم هەوایە کە دەرو ژوور ئەکا لەلای ژووری گەرووەوە تا سەرلێوەکان ، لە هەر شوێنێ ببرێ دەنگێکی تایبەتی لێ پەیدائەبێ ، کە بە عەرەبی ناوی حەرفەو لە کوردیدا (پیت) ی پێ ئەڵێن .

بۆ زمانی ئادەمیزادی عەرەب بیستو هەشت حەرف هەیەو بیستو هەشت مەخرەجیان پێویستە ، وەکو باسیان ئەکەین . پێش باسی مەخرەجەکان ئەمە بزانە :

هەرکاتێ هەمزەی مەفتوحەت نایە سەر حەرفێ لەو بیستو هەشت حەرفەو لەسەری ڕاوەستای ، مەحەللی ئەو حەرفەت بۆ دەرئەکەوێ بۆ وێنە کە وتت : (أَمْ) ، ئەزانی مەخرەجی میم هەردوو لێوە . کاتێکیش وتت : (أَخْ) ، ئەزانی مەخرەجی خێ گەرووە هەروەها حەرفەکانی تریش ، جا ئەم مەخرەجانە وەربگرن .

١ ـ باسی مەخرەجی حرووفی عیللە ، کە ئەلفو واوو یێیە ، ئەم حەرفانە مادام ساکن بن ، واتە : زەنەیان ببێتو حەرفی پێش واو مەضمووم و پێش یێ مەکسوور بێ ـ وەکو حەرفی پێش ئەلف دائیمە مەفتووحە ـ ئەوە لەمکاتەدا ، وەکو بە حەرفی عیللەو حەرفی لین ناوئەبرێن ، ناویش ئەبرێن بە حرفی مەدد .

خۆ ئەگەر ساکن بنو ماقەبلیان مەفتووح بێ ئەوە بە حەرفی عیللەو حەرفی لین ناوئەبرێن ؛ کەوابێ ئەلف بەدەوام حەرفی مەدو لینە ، بەلام واوو یێ جارێ حەرفی مەدو جارێ حەرفی لین ئەبن . مەخرەجی حرووفی عیللە ، کاتێ کە حەرفی مەد بن ، ناوی دەمە لەگەڵ هەوای دەمدا ، بەلام مەخرەجی واو کە حەرفی لین بێ ناوی لێوەکانە .

٢ ـ مەخرەجی حرووفی حەلق = گەروو ، کە شەشن : هەمزە ، هێ ،

عەین ، حێ ، غەین ، خێ : گەرووە . جا مەخرەجی هەمزە وا لەلای ژووری گەرووەوە . مەخرەجی هێ لەنزیکی ئەودایە بەلای دەمەوە . مەخرەجی عەین ناوەڕاستی گەرووە . هەروا مەخرەجی حێ لەپاڵ ئەودایە بەلای دەمەوە . مەخرەجی غەین لە کەوانەی گەروودایەو مەخرەجی خێش لەلای ئەودایە بەلای دەمەوە .

٣ ـ مەخرەجی قاف لە بنی زمانە لەگەڵ بەرابەری خۆی لە مەڵاشوو . مەخرەجی کاف لەلای ئەودایە بەلای دەمەوە . بە مەخرەجی قاف ئەڵێن (غلصمە) . بە مەخرەجی کاف ئەڵێن : (عکدە) .

٤ ـ مەخرەجی جیم و شین و یێی زەنەداری ماقەبل مەفتووح ناوەڕاستی زمانە لەگەڵ هەوای ناودەمدا هەتا ئەگاتە مەڵاشوو .

٥ ـ مەخرەجی ضاد : قەراخی زمانە بەلای ڕاستدا یا بەلای چەپدا لەگەڵ خرێدا لەلای ڕاستەوە یا لەلای چەپەوە . دەرکردنی ئەم حەرفە بەم شێوە زۆر گرانەو پێویستی بە پێ ڕاهاتنە .

٦ ـ مەخرەجی لام قەراخی زمانە لە سەرەوە بۆ خوارو مەڵاشووی سەروو بەرابەری بەشی خۆی لە زمان جێگەی دەرکردنی لامە . ئەمە زۆر گوشادە بۆیە تەلەففوظ پێ کردنی ئاسانە لەسەر زمان .

٧ ـ مەخرەجی نوون سەری زمانە لەگەڵ بەرانبەری خۆی لە مەڵاشووی سەروو لەژێر مەخرەجی لامدا .

٨ ـ مەخرەجی ڕێ : سەری زمانە لەگەڵ بەرانبەری خۆی لە مەڵاشوو ، بەڵام بۆلای پشتی زمانەوە مەیل ئەکات .

٩ ـ مەخرەجی طێی گەورەو تێی بچووك و دال : سەری زمانە لەگەڵ بێخی دانە پێشووەکانی لای سەرەوەو لەگەڵ مەلاشوودا .

١٠ ـ مەخرەجی صادو سین و زێ : سەری زمانە لەگەڵ سەری دانە پێشووەکاندا لەلای خوارەوە .

١١ ـ مەخرەجی ظێ و ذال و ثێ : سەری زمانە لەگەڵ سەری دانە پێشووە ژوورووەکاندا .

١٢ ـ مەخرەجی ڤ سەری دانە پێشووە سەرووەکانە لەگەڵ ناوی لێوی خوارووودا .
١٣ ـ مەخرەجی واوی غەیری مەددو میم و بێ : هەردوو لێوە ، بەڵام بۆ واو ئەکرێنەوەو بۆ میم و بێ ئەنرێنەوە بەیەکدا .
١٤ ـ مەخرەجی غوننەی نوون برناخی لووتـە کە بـە زمانی عـەرەبی : (خیشوم) ە .

●

دەرزی حەڤدەیەم لە صیفاتی حرووفدایە

●

حرووفی هیجاء وەکو مەشهوورە
دەیان مەهمووسەن باقی مەهجوورە

بەعزێ شەدیدە بەعزێکیان نەرمن
بەعزێ بەینەبەین نزیك بە شەرمن

هەروا بەم جۆرە عولەمای تەجوید
باسیان کردوون بۆ ڕۆڵەی ڕەشید

(کسَف شخصُه حثت) مەوصووفە
بە صیفەتی هەمس وەکو مەعرووفە

کاتی ئیخراجیان هەناسەی ئینسان
بێدەنگ دەرئەچێ بە یاسای ئاسان

باقی حەرفەکان مەهجوورن تەواو
هەناسە بەهێز دەرئەکەن لەناو ·

(اکتب ، قط ، جد) خاوەن شیددەتن
خەرفی (لم نرع) موتەوەسسیطن

حرووفی (رخوه) ن باقی حەرفەکان
نەرمن دەرئەچن بێتاوو تەکان

(قظ ، خصّ ، ضغط) حەرفی ئیستیعلان
بەرەو مەڵاشوو سەرئەخەن زمان

ئەلباقی هەموو حرووفی سوفلین
یەعنی بە ئەوصاف دژمنی عالین

لە موستەعلادا حرووفی ئیطباق
صادەو ضادەو ظا طا بەئیتتیفاق

زمان ئەلکێنن بە مەڵاشوودا
بە بێموسافە لە هاتوچوودا

باقی مونفەتیح کاتێ کە دەرچوو
زمان ناچەسپێ لەسەر مەڵاشوو

(فرّ من لُبًّ) حەرفی ئینزیلاق
زمان رەوێنن لەسەر ئیتتیفاق

غەیری ئەو شەشە خاوەن ئیصماتن
لە تەلەففوظدا بێدەنگ و ماتن

(ذو الجناحين) ە رێ بە لەهجەی ساف
خاوەن تەکرارەو خاوەن ئینحیراف

بە وێنەی دوو رێ ئەکەوێتە رێ
بە پەلەکردن دەرئەچێ لە جێ

لام مونحەریفە شین تەفەششی دار
واتە : بە بۆشی خۆی ئەکا ئیظهار

بەعزێ تەفەششی هەم دێنێتە یاد
بۆ ثێ هەم بۆ فێ هەم بۆ حەرفی صاد

حرووفی صەفیر زێیەو صادو سین
ئاوازەی درێژ دەرئەخەن بەتین

ضاد موستەطیلە درێژەدارە
نوطق بەم حەرفە بۆ جەوهەردارە

حەرفی قەلقەلە قافەو طێیەو بێ
لەگەڵ جیم و دال ئاگات لە خۆ بێ

بە (قطب جدّ) ضەبط کراوە
قوطب بەقەدرە لە هەموو لاوە

دەرزی حەڤدەیەم بە پەخشان

صیفاتی ئەم حەرفانە کە رابـووردن زۆرە یەکـەم هەمسـە ، کە مەعنای وایە : لە تەلەففوظ بەوحەرفانە هەناسەی ئینسان بە پەنامەکی دەرئەچێ . ئەمانە دە حەرفن : تێ ، ثێ ، حێ ، خێ ، سین ، شین ، صـاد ، فێ ، کـاف ، هێ . ئـەمـانـە لـە (کسفـه شخص حثت) دا گردئەبنەوە . باقی حرووفی هیجاء هەموو مەجهوورەن و صیفەتەکەیان جەهرەو لەکاتی تەلەففوظکردن بـەوانە هـەناسـەی ئینسان بـەئاشکـرا دەرئەچێ . دوەم صیفەت جەهرە لـە موقـابیلی هـەمسەوە . سێیـەم و چوارەم و پێنجەم لەو صیفەتانە شیددەت و رەخاوەت و تەوەسسوطـە ، یەعنی رەقی و نەرمی و ناونجی .

دە حەرف لە حرووفی هیجاء شەدیدن ، یەعنی رەق و سەختن لە تەلەففوظ پێ کردندا ، وەکو : هەمزە ، بێ ، تێ ، جیم ، دال ، طێ ، کاف ، قاف ، کە گردئەبنەوە لە لەفظی : (اکتب ، قط ، جد) دا .

موتەوەسسیطەکان (یـانی ناونجی یـەکانیـان) ئەمـانەن : لام ، نوون ، عەین ، میم ، رێ کە لەلەفظی (لِنْ عمرُ) دا گردئەبنەوە .

ماباقیِ حرووفی هیجاء هـەموو رەخـاوەتیان هـەیە ، واتـە : لە تەلەففوظدا نەرمن .

شەشەم و حەوتەم لەوصیفەتانە ئیستیعـلاو ئیستیفالـەیە . واتـە حەرفی عولوی و سوفلی .

حرووفی ئیستیعلا ئەوانەن کە لەکاتی تەلەففوظکردن بەواندا زمان بەرزئەبێتەوە بۆ مەلاشوو ، ئەمانە بریتین لە صاد ، ضاد ، طێ ، ظێ ، غەین ، قاف ، خێ ، کە لەم سێ کەلیمەدا : (قظ ، خصّ ، ضغط) گردئەبنەوە .

ماباقی حرووفی هیجاء هەموو حرووفی ئیستیفالەن ، واتە لەکاتی تەلەففوظکردندا بەوحەرفانە زمانی ئینسان ناڕوات بۆ مەلاشوو ، بەڵکو

مەیلی خوارەوە ئەکا .

هەشتەم و نۆیەم لەم صیفەتانە ئیطباق و ئینفیتاحە ، حەرفی ئیطباق یا موطبیقە ئەوانەن لەکاتی تەلەففوظ پێ کردنیانا زمانی ئینسـان چەسپ ئەبێ بە مەلاشوویەوە . حەرفی ئیستیفالە ئەوانەن کە لەکاتی تەلەففوظدا چەسپ نابن ، حرووفی ئیطباق عیبارەتن لـە : صاد ، ضـاد ، طێ ، ظێ . باقی حەرفەکانی تریش حرووفی ئینفیتاحن .

دەیەم و یازدەیەم ئینزیلاق و ئیصماتە . حرووفی ئینزیلاق یا زەلاقە ئەوانەن کە : زمان لەکاتی تەلەففوظ پێ کردنیاندا ئەجوولێ و ئـەروا . ئەمانە شەش حەرفن بێ ، رێ ، فێ ، میم ، نوون ، لام . کە لە : (فرّ من لبّ) دا گردئەبنەوە . باقی حـرووفی هیجاء هـەموو مـوصمەتـەن و لەکاتی تەلەففوظدا زمان لەسەر عادەت ئەجولێتەوە .

دوازدەیەم و سیازدەیەم تەکرار و تەفەرودە . حەرفی تەکرار تـەنیا حەرفی رێی بێنوختەیە ، کاتێ تەلەففوظی پێ ئەکرێ . وەکو دوو حەرف وایە . باقی حرووف فەردن و ثابیتن .

چواردەیەم : صیفەتی تەفەششی یە ، واتە : بڵاوبوونەوە لە دەنگدا . ئەم صیفەتە بۆ ثێی سێ نوختەو بۆ شین بە سێ نوختەو بۆ فێ و ضـادی نوختەدار .

پازدەیەم : صیفـەتی صەفیـرە . کە صیفـەتە بـۆ صادو سینی بێ بێنوختەو بۆ زێی نوختەدار .

شازدەیەم : ئیستیـطالەیـە کە صیفـەتە بـۆ ضادی نـوختەدار .

حەڤدەیەم صیفەتی قەلقەلەیە ، کە صیفەتە بۆ جیم و دال و قاف و طێ و بێ ، کە لە (قطب جدّ) دا گردئەبنەوە .

دەرزی هەژدەیەم
ڕاگرتنی صیفاتی حرووف

صیفاتی حرووف ڕابگرە تەواو
نەکا بێنەدەر نیوەو ناتەواو

ئەلف کەوتە پاش حرووفی سوفلی
حەقیان نەرمی یەو تەرقیقی جەلی

هەمزە موطڵەقەن تەرقیقی ئەکرێ
تایبەتی کاتێ لەم چوار جێدا بێ

لەگەڵ عەین و حێ لەگەڵ حەرفی ها
یا لەسەر ئیسمی پیرۆزی (الله)

ڕابگرە هەمزەی خاوەن حەرەکە
لەپاش واوو یێ خاوەن بەرەکە

یا هەمزەی ساکن لەپاش موحەڕەك
چاودێری بۆ تۆ باشەو موبارەك

بێ بخوێنەوە بە جەهرو شیددەت
لە هەر شوێنێ بێ بە عەزم و هیممەت

بێی (برقُ ، باطل ، بهم ، بِهِا ،
بِذي) ڕەقیقە لەلای عَولەما

بەڵام بێ لەناو (اركبْ معنا)
دەغمە لە میمدا ئەی خاوەن مەعنا

وەصفی حەرفی تێ باش بەجێ بێنە
شیددەت و هەمسی تەواو بنوێنە

گرانە ئەدای تێ لەگەڵ تێدا
لەگەڵ سین و شین هەم لەگەڵ ڕێدا

لەگەڵ صادو ضاد لەگەڵ حەرفی طێ
هەروا لەگەڵ ظێ ئاگات لە خۆ بێ

تێي زەنەداری تەئنیث دەغم ئەبێ
لە دال و تێدا هەم لە حەرفی طێ

ئیظهاری ئەکرێ لەپێش جیم و ثێ
لەپێش سین و زێ لەگەڵ صادو ظێ

ئەمەی کە نووسیم قیرائەی حەفصە
لادان لە دەرزی پێشەوا نەقصە

ثێ لە (لَبِثْتُم) ئیظهار ئەکرێ
هەروا (اُورثتم) با جێگە بگرێ

هەرکەس بە ڕێگەی حەفصا سالیکە
بە ئیدغام ئەڵێ : (یَلهثْ ذلكَ)

ئیظهاری حەقە جیمی زەنەدار
لەگەڵ ئەم هەشتا ئەی برای هوشیار

تێ دال و ذال و ڕێ زێ سین و لام
هی ئاخریانە ئەی برای ئارام

حێ بەیان بکە بە بەیانی صاف
لەگەڵ صادو طێ لەگەڵ حەرفی قاف

(حِطّة) و (حَصْحَص ، حقّ) بو میثال
بکە بە سەرمەشق بۆ گەورەو منداڵ

خێ لەکاتێکدا ئەیخوێنیتەوە
شیددەی پێویستە لێی نەبێتەوە

دال حەرفی جەهرەو قەلقەلەو شیددەت
چاودێری ئەوێ برای بەعیززەت

کە گەیشتە دال یا گەیی بە تێ
بە یاسای تەجوید دەغمی دێتەجێ

لەپێش حرووفی (بل نفخر) هەموو
ئیضهاری فەرزە لانەدەی بە موو.

پێش ئەم حەرفانەیش ئیظهاری فەرزە
لای حەفصی ڕاوی ئەو ذاتە بەرزە

جیم و ذال و زێ سین و شین وصاد
لەگەڵ ضادو ظێ وەربگرە ئیرشاد

دەغمی ذال ئەکرێ لە ذال و ظێ دا
بە ئیتتیفاقی قوڕاء لەم جێدا

ئیظهاری ئەکا حەفص بۆ ئیرشاد
پێش تێ و جیم و دال ، ڕێ ، زێ سین و صاد

ڕێ کاتێ گیرا واتە : موشەددەد
ئیخفای تەکراری مەطلووبەو مەقصەد

کە کەوتە پێش نوون یا لەپێشی لام
ئیظهاری فەرزە لای حەفصی ئیمام

یەکەم (وَقَرنَ فِي بُيوتِكُنَّ)
دووەم بە وێنەی (واستَغفر لَهُنَّ)

ڕێ کە مەکسوور بێ فەرزە لەسەرمان
تەرقیقی بکەین بەگوێرەی ئیمکان

موتەحەڕیك بێ مابەعدی یا نە
پێش ئیستیعلا بێ یا دوورەلانە

کەسرەی ئەصڵی بێ یا عاریضی خاص
یا بۆ ئیمالەو ڕەوم و ئیختیلاس

کەسرەی ئیمالە لای حەفصی ئیمام
بەس لە (مجریها) دێتە ناو کەلام

هەروا ڕێی ساکن تەرقیقی ئەکرێ
کاتێ پاش کەسرە جێگەی خۆی بگرێ

کەسرەی لازمی ئەصڵی موتەصیل
وەکو (مِرْيَةٍ) بە قەولی فاصیل

یاخود سکوونێ بووبێ بە فاصیل
وێنەی (ذِكْرو سِحْر) بە وەقفی حاصیل

بە بێ ئیتتیصال بە ئیستیعلای خاص
بە وێنەی (مرصاد) یا وێنەی (قرطاس)

یا بەیێی ساکن یا ئەلفێکی وا
ئیمالەی بکرێ بۆ سوزوکی صەدا

میثالی یەکەم بە وێنەی (خَبیر)
دووەم (فی الغار) ئەی برای بەصیر

ئیتر هەر تەفخیم فەرزە لەبۆ ڕێ
مادا بە غەیری ئەم حالانە بێ

دەی تەفخیم فەرزە بۆ ڕێی (ارجعوا)
(الذي ارتضی) هەم (أم ارتابوا)

هەروا (مرصاد) و (قرطاس) و (فرقه)
تەفخیم لەبۆ ڕێ لەمانە حەققە

ڕێی (کلّ فرق) لەبەر کەسرەی قاف
جێی ئیختیلافە لای قوڕای ئەشراف

هەروەهایە ڕێ لە (عین القطرِ)
لەبەر کەسرەی قاف (فاقرأها وادرَ)

زێ حەرفی جەهرەو خاوەن ضەفیرە
چاودێری ئەکا ئەوکەسەی ژیرە

سین پێش حرووفی (جوزه قشط)
ئیظهاری ئەوێ بێشوبهەی غەلەط

باش ئەدابکە حەرفی شین لەگەڵ
حەرفی تێو جیما ئەی برای ئەفضەل

صاد پێش حرووفی (حدة غلط)
ئیظهاری ئەوە لامەدە قەط قەط

جیا بکەرەوە صاد لە حەرفی سین
وەکو سین لە تێ وێنەی (نستعین)

ضاد ئیظهار بکە لەلای حەرفی ‌‌تێ
جیم و شین و غەین لەگەڵ طێ و ظێ

طێ کە کەوتە پاڵ حەرفی دال و تێ
ئیظهاری حەقە ئەبێ بێتە جێ

ئەگەر طێی گەورە کەوتە پێشی تێ
فەرزە ئیطباقی لەبیرت نەچێ

وەکو (احطتُ) وەکو (بسطتَ)
وێنەی جوانن لێرەدا بەستە

ظێ حەرفی عولوو جەهرو ئیطباقە
چاودێری وەصفی جێی ئیتتیفاقە

جیابکەرەوە بە لەفظی شیرین
ظێ لە حەرفی ذال ئەڵێم ئافەرین

عەینێ ساکن بێ بە وێنەی (مَعْروف)
ئیظهاری فەرزە ئەی برای رەئووف

حەرەکەی عەینی بەینی دوو فەتحە
ئیظهاری بۆ تۆ باعیثی مەدحە

هەروا حەرفی عەین لەکاتی تەشدید
چا دێری شەددەی فەرزە بەتەجوید

غەینێ ساکن بێ لەپیش صادو شین
ئیظهاری ئەوێ ئەی برای شیرین

حەرفی رەفیقی حەرفی ئیستیعلا
ئیظهاری ئەوێ بیلێ بەرمەلا

فێ لەگەڵ فێدا لەگەڵ میمو واو
هەم لەگەڵ بێدا گرانە تەواو

جێی ئیختیلافە دەربرینی قاف
لە (نخلقکم) دا لای قورڕای ئەشراف

بەعزێکیان بە دەغم بەعزێ بە ئیظهار
دەغمە لای حەفصی خاوەن ئیعتیبار

هەروا ریعایەی وەصفەکانی کاف
پێویستە لەبۆ قاریی بەئینصاف

پێویستە ئیظهار لەبۆ قافو کاف
لە یەك کەلیمەو دوو کەلیمەی صاف

هەروا ئیظهاری دوو کافی ئاوا
حەرەکەدار بن لە بەرو دوا

یەکەم ئەلف کە حەرفی عیللەو مەددو لینەو حەرفێکی هەوائی یە ، پێویستە بە نەرمی لە دەم دەرچێت ئەگەر لەپاش حرووفی سوفلی یەوە بێ ، وەکو باء ، تاب ، جاء ، وەکو پێویستە تەماشای تەفخیمی بکرێ ، ئەگەر لەپاش حرووفی ئیستیعلاوە بێ ، وەکو (قال و غالِبْ و ظالِمِينَ) .

دووەم : هەمزە کە لە حرووفی حەلقەو لە حەرفە گرانەکانە ، پێویستە هەمووکاتێك تەرقیق بکرێو بەنەرم بخوێنرێتەوە ، بەتایبەتی لەگەڵ عەین و حێ و هێ دا ، وەکو (أعبُدُ) وە (أحَدُ) وە (اهدِنا) . یا لەسەر ئیسمی ذات وەکو «الله» .

هەروا پێویستە چاودێری هەمزە بکرێ ئەگەر موتەحەریك بێ لەپاش واوو تێوە وەکو (وإذا) و (تؤذهم) یاخود ساکن بێ لەپاش موتەحەرێکەوە ، وەکو (يؤمِنونَ) . پێویستە هەمزەی دووەم لە هەمزەکانی (أأعجميٌ) بە تەسهیل بخوێنرێتەوە ، واتە لەبەینی هەمزەو ئەلفدا لەسەر قیرائەتی عاصیم .

سێیەم بێ کە لە حرووفی جەهرە ، پێویستە ریعایەتی لە هەموو شوێنێکدا ، بەلام تەرقیق ئەکرێو بەنەرمی ئەخوێنرێتەوە لە وێنەی (برق) و (باطل) و (بهم و بها) و (بذی) . ئەگەر ساکن بوو لەپێش میمەوە قەلب ئەکرێ بە میمو بە غوننەوە ئەخوێنرێتەوە وێنەی (ارکب مَعَنا) .

چوارەم حەرفی تێ . پێویستە ریعایەت بکرێ لەگەڵ میثلی خۆیدا ، بەم جۆرە دەغم بکرێ لە میثلەکەیداو بەقووەت بخوێنرێتەوە وێنەی (وتبتّل) . هەروا ریعایەت بکرێ لەگەڵ سیندا وەکو (نستعين) و (مستقيم) . وە لەگەڵ حەرفی شین و جیم و زێ و صادو ضادو طێ و ظێ دا وەکو : اشْتَرِیٰ ، وَلاتَجِد ، وتزدَري ، وتَصْبِرُونَ ، وتَضرِبونَ ، فاذا تَطَهَّرْنَ ، وتَظاهرونَ .

هەروا پێویستە تێی تەئنیثی ساکینە دەغم بکرێ لە دال و تێ و طێ دا ، وەکو : أجيبَتْ دَعْوتكما ، فَما ربحتْ تِجارَتهم ، وَدَّتْ طائِفَةٌ .

ئیمامی حەفص ئیظهاری تێی تەئنیثی ساکینە ئەکا لەپێش جیم و ثێ و زێ و سین و صادو ظێ دا ، وێنەی : نَضِجَتْ جُلودُهم ، كذَّبَت ثَمودُ ، خبَت زِدْناهُمْ ، انُزلَتْ سوُرَةٌ ، حَصِرَتْ صُدورُهم ، كانَتْ ظالمةً .

پێنجەم حەرفی ثێ پێویستە ریعایەتی مەخرەج و ئەدای بکرێ و پێویستە ئیظهاری لەپێش حەرفی تێدا وێنەی : (لَبِثْتم و اورِثْتم) وە لەلای حەفص دەغم ئەکرێ لە ذالدا وەکو : (یَلهَثْ ذلك) .

شەشەم حەرفی جیم کە لە حرووفی قەلقەلەیە ، پێویستە ریعایەتی جەهرو شیددەتی بکرێ ، مەخسوس کاتێ ساکن بێت و بکەوێتە پێش تێ و دال و ذال و رێ و زێ و سین و لام ، وێنەی : اجتَنِبوا ، أجْدَر ، مجذوذ ، تَجْري ، لاتجْزي ، أجسامُهم ، فاجْلدِوا ، وَلاتجهَروا .

حەوتەم حەرفی حێ کە لە حرووفی حەلقە ، پێویستە ریعایەتی بکرێ ، مەخسووس لە صادو قاف و طێ دا ، وێنەی : حَصْحَصَ الحقُّ ، حِطَّةٌ ، حَقٌ .

هەشتەم حەرفی خێ ریعایەتی پێویستە ، بەتایبەتی کاتێ کە موشەددەد بێ ، وەکو : سَخَّرْنا .

نۆیەم حەرفی دالە کە لە حرووفی قەلقەلەیەو حەرفی جەهرو شیددەتە ، ریعایەتی پێویستە بەم شێوە کە دەغم بکرێ لە وێنەی خۆیدا ، وەکو : وقَدْ دَخلوا . وە لە تێدا ، وەکو : لَقَدْ تابَ الله . وە ئیظهاری بکرێ لەپێش حرووفی (بل نفخر) وەکو : فقد باء ، وَلقَدْ لَقینا ، قَدْ نَرىٰ ، فقَدْ فازَ ، وقَدْ خابَ ، لَقَدْ رأى .

ئیمامی حەفص ئیظهاری ئەکا لەپێش ئەم حەرفانەدا : جیم ، ذال ، زێ ، صاد ، ضاد ، سین ، شین ، طێ ، میثالەکانی : قَدْ جاءَكم ، لقَدْ ذَرأنا ، لقَدْ زيّنا ، لقَدْ صَرَّفنا ، قَدْ ضَلّوا ، قَدْ سَمعَ الله ، قَدْ شَغَفَها حُبّاً ، لقَدْ ظَلَمكَ .

دەیەم حەرفی ذالە کە لە حرووفی جەهرو شیددەتە ، پێویستە لە

مەخرەجەوە باش دەربکرێ ، وە دەغم ئەکرێ لە وێنەی خۆیدا وەکو : إذْ ذَهبَ . وە لە ظێ دا وەکو : إذْ ظَلَمتُم .

ئیمامی حەفص ئیظهاری ئەکا لەگەڵ ئەم حەرفانەدا کە عیبارەتن لە : تێو جیمو دالو رێو زێو سینو صاد ، میثالەکان : إذ تَبرَّأ الّذينَ ، إذ جاءَكم ، إذْ دَخلوا ، إذْ رَأى ، إذْ سَمِعْتُموهُ ، إذ صَرَفنا .

یازدەیەم حەرفی رێیە کە حەرفی جەهرو تەوەسسوطو تەکرارو ئینحیرافە . پێویستە تەماشای ئەم صیفەتانەی بکرێ مەخسوس کاتێ موشەددەد بێ ، وەکو : اذ تَبرَّأ ، وە واجبە ئیظهار بکرێ لەپێش نوونو لامەوە ، وێنەی : وَقَرنَ في بيوتكنَّ ، واستَغفِرْ لَهُنَّ ، جا ئەگە مەضموم یا مەفتووح بوو ئەوە تەفخیمی واجبە ، ئەگە مەکسووریش بوو واجبە تەرقیقی ، خواه کەسرەکەی ئەصلی بێ یا عاریض بێ حەتتا بەهۆی ئیمالەوە ، وەك : مَجْريها ، یاخود بە واسیطەی رەوم یا ئیختیلاس بێت ، وەکو لە وەقفدا بەیان ئەکرێن . ئەگەر ساکنیش بێ ئەوە تەرقیقی واجبە لە پێنج حالاَ : یەکەم ئەوەیە کە لەپێشەوە کەسرەیەکی لازمی ئەصلی موتتەصیل ببێ ، وەکو : رسالات رَبِّي . دووەم ئەوەیە کە ساکن بێ لەپاش کەسرەی موتتەصیلەوە ، وەکو : مِرْية . سێیەم ئەوەیە لەپاش کەسرەیەکەوە بێ کە فەصلێ لەبەینیاندا ببێ بە ساکنێ غەیری حەرفی یێ بێ وەکو : ذِكْر و سِحْر . لە حالێ وەقفدا لەسەر ئەو حەرفی رێیە . چوارەم ئەوەیە کە لەپاش کەسرە یەکەوە بێ کە فاصیل لەبەینیاندا یێی ساکینە بێ ، وەکو : خبير ، قدير ، بصير . بەوەقفە لەسەر رێ . پێنجەم ئەوەیە کە لە پاش ئەلفێکەوە بێ ئیمالە بکرێ ، وەکو : في الْغار ، کە لە ئیمالەدا ئەبێ بە : في الغێر .

بەڵێ ئیختیلافی قاریئەکان هەیە لە کەلیمەی : فِرق وقِطر ، بە کەسرەی حەرفی ئەووەڵ ، بەعزێ تەفخیمی رێ ئەکا ، چونکی حەرفی ئیستیعلاء موعاریضی تەرقیقە ، بەعزێ تەرقیقی ئەکا لەبەر کەسرەی ماقەبلی رێو موبالات ناکا بە حەرفی ئیستیعلاء لەدواوە .

جا بینا لەسەر ئەو قەواعیدەی رابووران واجبە تەفخیمی رێی

(ارجعوا) و (ام ارْتابوا) و (الذي ارتضىْ) ، چونكى كەسرەى هەمزەى ارجعوا ، لازم نيەو كەسرەى ميمى ام ارتابو ، عاريضەو كەسرەى ذالى : الذى ارتضى ، فەصلْ بووە لە رێ‌كە بە يێى الذى ، هەرچەند لە تەلەففوظدا لاچووە لەبەر (التقاء الساكْنين) .

دوازدەيەم حەرڤى زێ‌يە كە حەرڤى جەهرو صەفيرو شيددەتەو ريعايەتى ئەو صيفەتانەى واجبە ، مەخسوس فەرق‌كردن لەبەينى خوێ‌و ظێى گەورەدا .

سيازدەيەم حەرڤى سينە كە حەرڤى جەهرو صەفيرو شيددەتە ، ريعايەتى صيفەتەكانى واجبە و پێويستە ئيظهار بكرێ لە گەلْ ئەم حەرفانەدا : تێ ، جيم ، رێ ، زێ ، شين ، طێ ، قاف . ميثالەكانى : نستعين ، مسجدْ ، وإذا النفوس زُوِّجَت ، مسرورا ، واشتعل الرأس شيباً ، ويَسطون ، ويُسقَون .

چواردەيەم حەرڤى شينە كە لە حەرڤى هەمس‌و رەخاوەتە ، پێويستە ريعايەتى صيفاتى‌و پێويستە ئيظهارى لەگەلْ : تێ‌و جيم‌دا وەكو : (يَشترونَ) و (تشابَهتْ) و (شجرة) .

پازدەيەم حەرڤى صادە كە لە حورووڤى هەمس‌و شيددەتە ريعايەتى صيفەتەكانى پێويستەو ئيظهارى واجبە لەگەلْ ئەم حەرفانەدا : تێ ، حێ ، دال ، صاد ، طێ ، غەين . ميثالەكانى : حرصتم ، أصحاب ، أصَّدَّقَ ، واصْطبر ، ولتَصْغى .

شازدەيەم حەرڤى ضادە كە لە حرووڤى جەهرو شيددەتە ريعايەتى صيفەتەكانى واجبە ، مەخسوس لەگەلْ ئەم حەرفانەدا : تێ ، جيم ، طێ ، ظێ ، غەين . ميثالەكانى : أفضتم ، فى المضاجع واضطرَّ ، وانقضَ ظَهرَكَ ، ضغثاً .

حەڤدەيەم حەرڤى طێ‌يە كە لە حرووڤى جەهرو شيددەت‌و ئيطباقە ، پێويستە ئيظهارى لەگەلْ تێى بچووكدا وەكو : تَطَهَّرْنَ ، و اَحطتُ و بَسطتُ ، وە لەگەلْ دال‌دا .

هەژدەیەم حەرفی ظێ یە کە لە حرووفی جەهرو شیددەت و ئیطباقە ، پێویستە ریعایەتی صیفەتەکانی و بەنەوعێ ئەدا بکرێ کە جیابکرێتەوە لە ذال .

نۆزدەیەم حەرفی عەینە کە لە حرووفی حەلقەو پێویستە ریعایەتی بکرێ ، مەخسوس کاتێ کە موشەددەد بێ وەکو : يَصَّعَّدُ ، یا ساکن بێ لەبەینی دوو موتەحەریکدا ، وەکو : بالمعروف . یا مەفتووح بێ لەبەینی دوو موتەحەریکدا ، وەکو : وَعَدَ اللهُ الذينَ آمَنُوا .

بیستەم حەرفی غەینە ، ئیظهاری پێویستە بەتایبەتی کاتێ کە ساکن بێ و لەپێش ضادەوە بێ وەکو : المغضوب . یا لەپاش شینەوە بێ ، وەکو : یغشی ، هەروا ئەگەر لەگەڵ حرووفی ئیستیعلادا بێ ، وەکو : (غضبَ الله) و (غَضْبا) .

بیست ویەکەم حەرفی فێیە ، ئیظهاری پێویستە کە لەگەڵ : بێ و میم و واودا بێ ، وێنەی : (فَبِما رحمة) و (یعلم المفسد) و (لَمُوَفُّوهُم أجْرَهُم) .

بیست ودووەم حەرفی قافە لە حرووفی قەلقەلەیە ئیظهاری واجبە ، مەخسوس کاتێ ساکن بێ ، یا لەگەڵ کافدا بێ ، وەکو : خَلَقَكم . لە قافی ساکندا لەپێش کافەوە قاریئەکان ئیختیلافیان بووە لە دەغمداو لە ئیظهاردا ، بەڵام ئیمامی حەفص ئیختیاری دەغمی قاف لە کافدا ئەکا .

بیست وسێیەم حەرفی کافە ، پێویستە ریعایەتی ، مەخسوس ئەگەر لەگەڵ کافێکی تردا بکەوێتە یەك و هەردووکیان موتەحەرریك بن ، وەکو : ماسَلَكَكُمْ في سَقَر .

دەرزی نۆزدەیەم

لام لەگەڵ نوونا یا لامی مەکسوور
وەکو : (لله) و وەکو : (لَن تَبور)

هەردوو لامانی : (وليَتَلَطَّفْ)
تەوقیفیان بکەی ئەگەی بە شەرەف

سکوونی لامی لەفظی (أنْزَلْنا)
ئیظهاری ئەوێ بەقەد توانا

لامی بینای فیعل ئیظهاری فەرزە
وەربگرە لە من ئەم دەرزە بەرزە

وەکو (قل نعم ، التقى ، وقال ،
ضللنا إذا لم نرعَ الكمال)

ماضی و موضاریع ئەمر یەکسانە
مەر لە دوو جێدا باشیان بزانە

یەکەم لەگەڵ لام دووەم حەرفی ڕێ
لەسەر یاسای دەغم با دەغم بکرێ

لامێ کەوتەسەر ئیسمی جەلالە
ئیظهاری بەحەق حوسنی فیعالە

وه‌کو (على الله) هه‌م لامی (ولا)
له (ولا الضالّين) ئه‌ی برای والا

لامێ ساکن بێ ده‌غمی که‌ له‌ رێ
ته‌نیا (بَلْ رانَ) ئیستیثنا ئه‌کرێ

لامی (بل) و (هل) لای حه‌فصی ئیمام
له‌پێش ئه‌م هه‌شتا ظاهیره‌ ته‌مام

تێ ، ثێ ، زێ و سین ، ضادو طاء و نوون
وێنه‌ی له‌شه‌رحان به‌ بێ چه‌ندو چوون

میم جه‌هرو شه‌دده‌ ته‌واو بێنه‌جێ
هه‌روا غونه‌یشی که‌ موشه‌دده‌د بێ

میمی زه‌نه‌دار که‌وته‌ پێشی بێ
ئه‌بێ غونه‌که‌ی به‌ ئیخفاوه‌ بێ

به‌ڵام که‌وته‌ پێش باقی حه‌رفه‌کان
ئیظهاری فه‌رزه‌ لای قاریئه‌کان

مه‌خسوس که‌ گه‌یشت به‌ واوو به‌ فێ
ئیظهاری به‌ لێو فه‌رزه‌ بێته‌جێ

له‌ هه‌رشوێنێکدا میمت که‌وته‌ ده‌م
ته‌رقیقی فه‌رزه‌ برای موحته‌ره‌م

لام لە حرووفی جەهرو تەوەسسوطە ، پێویستە تەرقیق بکرێ لە چەند شوێندا . یەکەم کاتێ کە مەکسوور بێ وەکو لامی : (لله) . دووەم : کاتێ لەپاش مەکسوورەوە بێ وەکو لامی ئیسمی جەلالە لەپاش لامی حەرفی جەرەوە ، وەکو : (لله) . سێیەم : کاتێ کە لەگەڵ نووندا بێ وەکو : (لنا) و (أنزلنا) و (لن تبور) . چوارەم : لامەکانی (وليتلطّف) . پێنجەم : لامێ کە لەبینای فیعلدا بێ تێکرا ، وەکو : قالَ ، يَقولُ ، قُلْ . شەشەم : کاتێ کە ساکن بێ و نوون لەدوایەوە بێ ، وەکو : قل نعم . حەوتەم : لامی نافیەی (ولا الضالّين) . هەشتەم : لامێ کە داخل ببێ لەسەر ئیسمی جەلالە ، وەکو : (إلى الله) و (على الله) .

هەروا پێویستە بۆ لامێ کە ساکن بێ لەپێش حەرفی رێوە دەغم بکرێ لەو رێدا ، وەکو : (وقُلْ رَبِّ زِدني عِلماً . وقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَم) . بەڵام جوملەی : (بَلْ رَانَ) جیاکراوەتەوە لەو قاعیدەیەو لامەکەی دەغم ناکرێ لە رێدا ، نەکا کەلیمەی : (بل) بۆ ئیضراب لەگەڵ فیعلی ماضیدا ئیلتیباسی ببێ بە تەثنیەی (برّ) ەوە . میثالی ئیظهاری لامی (بل) و (هل) لەپێش ئەو هەشت حەرفانەوە کە وتمان ، وەکو : (هل تأتيهم) و (هل ثُوِّبَ الكفّار) و (بَلْ زُيِّنَ) و (بَلْ سَوَّلَت) و (بل ضَلّوا) و (بل طَبعَ) و (بَلْ ظَنَنْتُم) و (هَلْ نَدُلُّكم) .

تائیستە باسمان لە لامی تەعریف نەبوو . حوکمی لامی تەعریف ئەوەیە کە دەغم بکرێ لە چواردە حەرف لە حرووفی هیجاء : تێ ، ثێ ، دال ، ذال ، رێ ، زێ ، سین ، شین ، صاد ، ضاد ، طێ ، ظێ ، لام ، نوون ، وەکو : التّوبة ، الثّواب ، الدّين ، الذّكر ، الرّزق ، السّمع ، الشّهادة ، الصّبر ، الضّالّين . الطّيبات ، الظالمين ، اللّؤلؤ ، النجم . ئەم لامە لەسەر ئەم حەرفانە پێی ئەڵێن لامی شەمسیە .

لامی تەعریف لەگەڵ غەیری ئەم حەرفانەدا ئیظهار ئەکرێ ، وەکو : القمر ، الجنّە ، الحمد ، الخير ، العلم . هەروەها ئەوانی تریش . ئەم لامە پێی ئەڵێن لامی قەمەرییە چونکی وەکو لامی :

القمر ، وایەو دەغم ناکرێ لەوحەرفەدا کە ئەلکێ پێ یەوە .

بیست‌وپینجەم : میمە کە حەرفی جەهرو شیددەتە ، ریعـایەتی صیفەتەکانی واجبەو پێویستە ئیخفاء بکرێ لەوکاتەدا بکەوێتە پێش حەرفی بێ ، وەکو (جَزيناهُمْ بِما كفَروا) وە ئیظهار بکرێ لەپێش باقی حرووفی هیجـاوە ، مەخسـوس لـەپێش فێ وە ، وەکـو : (لَهُمْ فيهـا) و لـەپێش واویشەوە ، وەکو : (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) . ئەم ئیظهارە لەم شوێنەدا ناوئەبرێ بە ئیظهاری شەفەوی .

دەرزی بیستەم

نوون حەرفی جەهرەو بە لین مەوصوفە
وەصفی غوننەکەی بە حەق مەعرووفە

دەربرە غوننەی نوونی موشەددەد
تەرقیق بۆ نوونی (إنّا) تائەبەد

ئیظهاری زەنەی نوونی (أنْعمتَ)
غەینی (المَغْضوب) بۆ تەجوید بەستە

نوونی ساکینەو تەنوین بە هەردوو
چوار حاڵەت هەیە بیانزانە زوو

ئیظهارو قەلب‌و ئیخفاو ئیدديغام
بەیانیان ئەکەم بۆ غایەی ئیفهام

فەرزە ئیظهاریان بۆ حەرفی گەروو
لە لەفظێکدا بن یاخود لەناو دوو

(ینأون . ینهون) بۆ وێنەی یەکەم
(من أمر . منهم) بۆ وێنەی دووەم

(حفیظٌ عَلیهم) بۆ وێنەی تەنوین
(فخذه وکن من الشاکرین)

قەلبئەکرێن بە میم لەپێشی بێدا
لەگەڵ غوننەداو ئیخفا لەجێدا

(مِنْ بَعد) وێنەی قەلبی یەکەمە
(سمیعٌ بَصیر) وێنەی دووەمە

دەغمئەکرێن لەگەڵ غوننە بەتەصمیم
لە واوو یێ دا هەم لە نوون و میم

لەبەرِ ئیلتیباس ئیستیثنا کران
(بنیانٌ ، دُنیا ، قِنوانٌ ، صِنوان)

دەغمیش ئەکرێن لە لام و رێدا
غوننە حەرامە بەلاّم لەوجێدا

لاکین (مَنْ راق) لای حەفصی ئیمام
شوێنی ئیظهارە نەك جێی ئیددیغام

ئیخفای تەنوین و نوونی زەنەدار
لا باقی حرووف فەرزە بەقەرار

نوون حەرفی جەهرو تەوەسسطو غوننەیە ، وە لە لەفظی (انّا) دا تەرقیقی پێویستە ، وە لەکاتی سکووندا ئیظهاري لازمە ، وێنەی : (أنعمت) . وەکو چۆن غەینی ساکن لە : (غَيْرِ المَغضُوبِ) دا ئیظهاری پێویستە .

جابزانن ئەحوالی تەنوین و نوونی ساکینە چوارن : ئیظهار . ئیدغام . قەلب ، ئیخفای (مع الغنه) . ئیظهاریان واجبە لەگەڵ حرووفی حەلقدا ، خواه ئەو نوونە ساکینە لەگەڵ حەرفە حەلقەکەدا لە یەك کەلیمەدا بن ، وەکو : يَنأونَ و يَنهَوْنَ . یا لە دوو کەلیمەدا بن ، وەکو : مِنْ أمر ومنهم . میثالی تەنوین لەگەڵ ئەم حەرفانەدا ـ کە لە واقیعدا ئەوان لە دوو کەلیمەدا ئەبن ـ وەکو : حَفيظٌ عَليِّم . هەموو میثالەکان : مِنْ أمْرنا . رَسولٌ أمينٌ . مِنْ هادٍ . سَلامٌ هِيَ . أنْعَمتَ . سَميعٌ عليمٌ . إنْ حَكَمتُمِ ، غَفورٌ حَليمٌ . مِنْ غَلّ . عَزيزٌ غَفورٌ . مِنْ خيْرٍ . قِرَدَةً خاسِئين .

ئیدغامیان ئەکرێ کاتێ بکەونە پێش حرووفی : (يَرْملونَ)ەوە ، بەڵام دەغمیان لە لام و ڕێدا بێغوننەیەو لە یێ و میم و واوو نووندا بەغوننە دەبێ ، میثالی دەغمی بێغوننە وەکو : مِنْ لَدُنّا . يَوْمَئِذٍ لَخبيِّر . مِنْ رَبِكّم . مِنْ رَبّ رَحيمٍ . میثالی دەغمی بەغوننەیش وەکو : فَمَنْ يَعْمَل . يَوْمَئِذٍ يَصْدُر . مِنْ واقٍ . جنّاتٍ وعُيون . مِنْ مَحيصٍ . صِراطٍ مُستقيم . مَنْ نَشاء . عَذاباً نُكرا .

قەلبیان دێتەجێ ، بەم جۆرە قەلبی تەنوین و نوونی ساکینە ئەکرێ بە میم کاتێ کە بکەونە پێش حەرفی بێوە ، وەکو : (مِنْ بَعْد) و (سميعٌ بَصيِّر) .

ئیخفایش ئەکرێن لەپێش غەیری ئەو حەرفانە کە باسیان‌کرا ، وەکو : لَنْ تَنالوا البرَّ . جَنّاتٍ تجري . مِنْ ثُلُثَيِ الليل . ماءً ثجّاجا . مَنْ جاءَ . كثيراً جَزاءً . عِنْدَ رَبِّهم . دَكّاً دَكّاً . مُنْذِر . جَنّاتِ عَدْنٍ ذلك . مِنْ زَوال . يَوْمَئِذٍ زرقا . مِنْ سُوءٍ . بَشَراً سَوِيّاً . مِنْ شَيئٍ . غفورٌ شَكورٌ . مِنْ صَياصِيهم . رِجالٌ صَدَقوا . مَنْضود . قوماً ضالّينَ . مِنْ طُور . قوماً طاغينَ . مِنْ ظهير . قوماً ظالمينَ ، أَنْفُسُكم . كِتاباً فَذوقوا . مِنْ قرار . شاعر قَليلا . مَنْ كان . في يَومٍ كان .

هێی (جباهُهم) لەکەڵ (عالِيه)
هێی (يَعلمُهُ) لەگەڵ (مالِيه)

ئیظهاریان لەسەر یاسای تەجویدە
تەجوید کردەوەی قاریی رەشیدە
دەربرە دوو یێ کە موتەحەرریك بن
با لە شەکڵیشدا ناموافیق بن

ئەو یێ مەکسوورەو لەپاش مەفتووحە
عەکسیشی ئیظهار بۆ ئەو مەمدووحە

یێی موتەحەرریك ماقەبلی ساکن
حەقی ئیظهارە باش ئاگادار بن

زەنە دەربرە لەپێش هەمزەو هێ
لەپێش عەین و نوون ئاگات لە خۆت بێ

هەموو حوکمی یێ هەیە لەبۆ واو .
پێویستە بۆ تۆ چاودێری تەواو

هێ لـه حرووفی حـه‌لقه‌و هـه‌مسه ، واجبـه ئیظهـاری بکرێ ، مه‌خسوس کاتێ که دوو هێ بکه‌ونه یه‌ك ، وه‌کو : جِباهُهُم .

ئیظهاری یێ واجبه مه‌خسوس ئه‌گه‌ر مه‌کسوور بێ له‌پاش فه‌تحه‌وه یا مه‌فتووح بێ له‌پاش که‌سره‌وه ، هه‌روا ئه‌گه‌ر موته‌حه‌رریك بێ له‌پاش ساکنه‌وه به‌مه‌رجێ ئه‌و ساکنه ته‌نوین و نوونی ساکینه نـه‌بێ . وه واجبه سکوونه‌که‌ی ده‌ربرڕێ کاتێ له‌پێش هه‌مزه‌وه بێ ، وه‌کو : لاتَيْأسُوا . یا له‌پاش هێ‌وه بێ وه‌کو : فیه . یا له‌پێش نوونه‌وه بێ . وه‌کو : أَيْنَ المفَرّ . یا له‌پێش عه‌ینه‌وه بێ وه‌کو : فی عین . حه‌رفی واو له ئه‌حکامدا وه‌کو یێ وایه .

به‌عزێ یاسای گشتی

نه‌رمی و ناسکی حرووفی سوفلی
ڕابگره به حه‌ق به موعته‌دیلی

ته‌فخیمی حه‌رفی ئیستیعلاو ئیطباق
حومکی قوڕایه (علی الاتّفاق)

حه‌رفی قه‌لقه‌له ئه‌بێ ظاهیر بێ
به‌تایبه‌ت کاتێ زه‌نه‌ی دائیر بێ

له زه‌نه‌ی وه‌قفا قه‌لقه‌له‌ی کوبران
له زه‌نه‌ی حه‌رفا قه‌لقه‌له‌ی صوغران

(الله أَحَدْ) وێنه‌ی یه‌که‌مه
(أقْربُ إلَيه) وێنه‌ی دووه‌مه

لەمەوپێش باسی چاودێری صیفاتی یەکەیەکەی حرووی ــيـ.
کرد ، لێرەیش بەشێوەی گشتی باسی صیفەتی بەعزە کـۆمەڵـە حرووفێ ئەکەین :

حرووفی سوفلی کە غەیری حرووفی ئیستیعلان ، پێویستە تەماشای سووکیی و ئیستیفالەیان بکرێ . حرووفی ئیستیعلاء ڕیعایەتی عولوییەتیان بکرێ ، بەتایبەتی حەرفە ئیطباقەکان ، زۆر ڕیعایەتیان لازمە . پێویستە ڕیعایەتی حرووفی قەلقەلە بکرێو باش دەرببڕێن . بەتایبەتی کاتێ ساکن بنو لە کاتی سکوونی وەقفدا زۆرتر مولاحەظەیـان بکرێ . بـە حەرفی ساکنی ناو کەلیمە وەکو قافی (أقْرب إليه) ئەڵێن : قەلقەلەی صوغرا . بە ساکنی حاڵی وەقف ئەڵێن : قەلقەلەی کوبرا ، وەکو (الله أحَدْ) .

دەرزی بیستو یەکەم

ئیدغام ئەمەیە حەرفی زەنەدار
گوم بکەی تەواو لە حەرەکەدار

موتەماثیل بن یا موتەقاریب
یا موتەجانیس ئەی برای طالیب

بەعنی سێ بەشە بەشی یەکەمیان
دێتەجێ لەناو موتەماثیلان

موتەماثیلان دوو حەرفی وەهان
یەك بێ صیفەتو مەخرەجەکەیان

حوکمی وجووبە بە یاسای تەجوید
(اضربْ بِعَصاك) کەلامی مەجید

بەشی دووەمین دەغمی دێتەجێ
لەناو دوو حەرفا موتەقاریب بێ

موتەقاریبەین دوو حەرفی ئاوان
نزیك بێ لە یەك وەصف و مەخرەجیان

(یَلهَثْ ذلك . ارْكَبْ مَعنا .
أَلَمْ نَخلقْكُم) وێنەن لەم شوێنا

بەشی سێیەمیان موتەجانیسان
صیفەتیان جیایە مەخرەجیان یەکسان

(وَدَّتْ طائِفه) میثالی وایە
بۆ دەغمی هاوجینس ڕووناکی تیایە

کە گردەوەبوون موتەماثیلەین
یاخود دوو حەرفی موتەقاریبەین

هەروا دوو حەرفی موتەجانیسەین
وەکو وەرت گرت لەسەر میثالەین

مادام ساکن بێ یەکەم لەوانا
دەغمی پێویستە لە دووەمیانا

گەلێ نموونەی بەشێوەی مەعرووف
ڕابووردن لەسەر چاودێری حرووف

لای ئیمامی حەفص لامی (بَلْ رانَ)
حوكمی ئیظهارە زوویش وتوومانە

هەم ئیظهارە حوكم نەوەك ئیدديغام
لەم چەن میثالەی مەشهوورن لای عام

لەفظی (سبِّحه) لەگەڵ (قُلْ نعَمَ .
هُمْ فَالتَقَمَهُ . في يَوْم . أهَمّ)

هەروا (لاتُزِغْ قُلوبَنا بَعْد
إذْ هَدَيْتَنا) يا صادق الوعد

ئیدغامی كەبیر وەها دێتەجێ
یەكەم وەك دووەم موتەحەڕڕیك بێ

خواە لە حەرفەینی موتەماثیلەین
یاخود حەرفەینی موتەقاریبەین

وەكو : (تَأمَنّا . مكّنّا . خذها
على مَسلك الحفص المقتَدى)

ئیدغام لە عورفی ئەهلی تەجویدا ئەوەیە : دوو حەرف تێكەڵ بكەی بە یەكو بەهێز بەجارێ بیانخوێنیتەوە ، جا ئیدغام بە ئیعتیباری مودغەمو مودغەمو فیهی لەسەر سێ بەشە : یەكەم ئیدغامی موتەماثیلەین ، كە بریتی‌یە لە داخڵ كردنی حەرفێكی ساكن لە حەرفێكی موتەحەڕڕیكدا ، بەمەرجێ ئەو دوو حەرفە لەوێنەی یەك بن هاو

مەخرەج و هاوصیفەت بن ، وەکو : دوو بێ لە میثالی : اضرِبْ بِعَصاكَ الحَجَر . وە دوو لام لە میثالی : بَلْ لايَخافونَ . وە دوو ذال لە میثالی : إذْ ذَهَب . وهكذا . دووەم ئیدغامی موتەقاریبەین کە عیبارەتە لەوە : دوو حەرف هاووێنە نەبن ، بەڵام نزیك بن لە یەك لە مەخرەج و صیفەتداو یەکەمیان دەغم بکەی لە دووەمیاندا ، وەکو دەغمی حەرفی ثێ لە ذالدا لە جوملەی : یلهث ذلك . وە دەغمی بێ لە میمدا لە جوملەی : ارْكَبْ مَعَنا . وە دەغمی قاف لە کافدا لە جوملەی : أَلَمْ نَخلُقْكم . سێیەم ئیدغامی موتەجانیسەین کە عیبارەتە لە : دەغمی حەرفێ لە حەرفێکی وەهادا کە نە هاووێنەو نە نزیکی یەك بن ، بەڵکو هاوجینس بن ، وەکو : تێ و طێ گەورە لە میثالی : وَدَّتْ طائِفَة . وە تێ و دال لە میثالی : فَلَمّا اثْقَلَتْ دَعَوا الله . وە لام و رێ لە میثالی : وَقُلْ رَبِّ . وە ذال و ظێ لە میثالی : إذْ ظَلَموا أنفسَهُمْ . وە میثالی ئەم نەوعە دەغمانەمان وت لە باسی چاودێری صیفاتی حرووفدا ، کە لە چ شوێنێکدا دەغم هەیەو لە چ شوێنێکدا نیە . جا مادام دوو حەرف لەم سێ بەشانە کەوتنە یەك و ئەووەڵ ساکن و دووەم موتەحەرریك بوو ئەوە دەغمی یەکەم لە دووەمدا پێویستە لەسەر ئەو تەفصیلە کە باسمان کرد . بەڵام حەفص (رحمه الله) چەن ماددەیەکی جیاکردووەتەوەو ئیدغامی تێدا نەکردووە . لە بەشی موتەماثیلەیندا ، وەکو : فِي يَوْم . کە دەغمی یێی (فِي)ی نەکردووە لە یێی (یوم) دا . وە لە موتەقاریبەیندا وەکو : هُمْ فَالتَقَمهُ . کە دەغمی میمی (هم) نەکراوە لە فێی (فالتقَمَهُ) دا . وە (قل نعم) کە دەغمی لامی (قل) نەکراوە لە نوونی (نعم) دا . وە وەکو : (سبحه) کە دەغمی حێی نەکردووە لە هێدا . وە میثالی (لاتُزِغْ قُلوبَنا) کە دەغمی غەین نەکراوە لە

قافدا لەگەڵ ئەوەشدا ئەم حەرفانە بە موتەقاریبەین ئەژمێررێن . ئەمە تائیستە باسی ئیدغامی دوو حەرفی ئەووەڵ ساکن و ثانی موتەحەررێك بوو ، کە بە ئیدغامی صەغیر مەشهوورە .

ئەمما ئیدغامی کەبیر ئەوە عیبارەتە لەوە : دوو حەرفی

موتەحەرریك بكەونەیەك و دەغمی ئەووەڵ بكرێ لە دووەمدا ، خواه ئەو دوو حەرفە موتەماثیلەین بن ، وەكو میثالی : ماَ لَكَ لاتَأمَنّا عَلى يُوسُفَ كە ئەصڵەكەی (لاتَأمَننا) بووە بە رەفعەی نوونی لامولفیعل و فەتحەی نوونی ضەمیری موتەكەللیمی (مع الغیر) و دەغمی یەكەم كراوە لە دووەمدا . یا میثالی : ما مَكَّنّي فيهِ رَبِّي . كە ئەصڵەكەی (مَكَّنَني) بووە لە بابی تەفعیل و نوونی ئەووەڵ مەفتووح و نوونی دووەم مەكسوور بووەو دەغمی ئەووەڵ كراوە لە ثانیدا . یا ئەو دوو حەرفە لە موتەقاریبەین بن .

ئەم ئیدغامی كەبیرە لەسەر مەذهەبی ئەبوعەمر جاری یەو دێتەجێ لە هەموو قورئاندا ، بەڵام لەسەر مەذهەبی حەفص تەنیا لە دوو شوێندا هەیە كە یەكەمیان لە سوورەتی (یوسف) دایەو دووەمیان لە سوورەتی (الكهف) دایە . هەروەها بزانن كە ئیمامی حەفص لە جوملەی (لاتَأمَنّا) دا ئیشمام ئەكا . واتە لە كاتی تەلەففوظ بە نوونە موشەددەدەكەدا لێوەكانی ئەلكێنیٚ پێكەوە بۆ ئیشارە ئەلای ئەوە كە ئەو نوونە ، وەختی خۆی مەضموموم بووە ؛ چونكی حەرفی (لا) نافیەیەو عەمەل ناكاو ناهیە نیە .

دەرزی بیست و دووەم (مَدّ)

مەد مانای توولە بە هەرچۆنێك بێ
لە هەر لەفظێكداو لە هەر شوێنێك بێ

یا خۆبەخۆیەو سەبەبی نی یە
ئەم مەدە ناوی طەبعی و ئەصڵی یە

یانی بە بێ مەد بوونی نایابە
(قال ، يَقولُ ، قيلَ) یا بابە

ئەندازەی توولی بە قەد ئەلفێکە
چون دوو حەرەکەی مادەی حەرفێکە

یا سەبەب دارە هەمزە یا سکوون
لەمە دەرناچێ لە ڕوبعی مەسکوون

توولی زیاترە لە مەددی ئەصلی
ناوی فەرعی یەو عاریضی جەلی

ئەوەی سەبەبی هەمزەیە ئەگەر
لە عەینی لەفظا هاتە بەر نەظەر

مەددی واجبی موتتەصیل ناوە
لەبۆ ئەم مەدە هەتاکو ماوە

میثالی (السوء ، جیئَ ، و جاء)
موتەواتەری نەقڵی قوڕائە

بە دوو ئەلف و نیو بە پێنج حەرەکات
طوولی پێ ئەدەن ئەهلی قیرائات

ئەوەیش هەمزەکەی لە لەفظی ثانی
ثابیتە برام ئەبێ بیزانی

مەددی جائیزی مونفەصیل ناوە
لەبۆ ئەم مەددە تا دونیا ماوە

(قوُا أنفسُكم ، يا أيّها الناس ،
في أيْمانِكم) سێ میثالن خاص

ئەندازەی کاتی حەدرو ئیستیعجال
بە وێنەی طەبیعی دیتە سەرمەقال

بۆ کاتی تەدویر بە چوار حەرەکات
یانی دوو ئەلف طوولی بێ ئەگات

کاتی تەرتیل و تەجویدی کامیل
دوو ئەلف و نیوە ئەی برای فاضیل

ئەوەی سەبەبەکەی سکوونە

ئەوەیش سەبەبی سکوونە هەروا
دوو بەشی ساغە بێشوبهەو هەوا

یا سەبەبەکەی لازمی ذاتە
یا لەبەر وەقفەو لە عاریضاتە

یەکەم چوار بەشە بە یاسای تەرتیب
بۆت بەیان ئەکەم ئەی برای نەجیب

بەشی یەکەمیان لە ماددەی تەنزیل
مەددی لازمی کەلیمی ئەقیل

هەیە لەپاش مەد ساکنێکی وا
دەغم کراوە لە حەرفی دوا

بە (وَلا الضّالّین) بە (طامّە) و (صاخّە)
هاتوە وێنەیان ئەڵێی گوڵباخە

ئەندازەی طوولی شەش حەرەکاتە
یانی بە سێ ئەلف مەددی ئەصواتە

بەشی دووەمیان ئەی برای شەریف
مەددی لازمی کەلیمی خەفیف

لێرا لەپاش مەد حەرفی زەنەدار
دەغم نەکراوە دیارە بەقەرار

وەکو : (آلآن وقد عَصَیتَ)
مەددی سێ ئەلفە بیزانە بەستە

بەشی سێیەمیان بە بێ دەخیلە
مەددی لازمی حەرفی ثەقیلە

شوێنی حەرفێکە (فواتح) ماوا
هیجاء سێ حەرفی مەددی لەناوا

مابەعدی مەددیش دەغم کراوە
بە (ألف ، لام ، میم) وێنەی تەواوە

بەشی چوارەمین ئەی برای شەریف
مەددی لازمی حەرفی یەو خەفیف

ئەمیش بە وێنەی براکەی وایە
بەس مابەعدی مەد بێدەغم و دایە

مەددی هەردوویان موشبەعەو طەویل
دووەمیان خەفیف یەکەمیان ثەقیل

وەکو (کاف ها) حامیمی ئەعظەم
(قاف والقرآن) ،(نون والقلم)

حەرفەکان هەشتن وەحیی موقەددەس
وان لە مەجموعەی (عَسلکم نقَص)

ئەندازەی توولیان سێ ئەلفی تەواو
خیلافی قورڕاء نابینی لەناو

بەڵام لە عەینی (مریم) و (شوری)
دوو شێوەی زیاد ڕیوایەت کرا

یەکەم (کالسابق) دووەم دوو ئەلف
یەکەم موختارە (لاتتکلَّف)

مەددی وەقف

ئەو مەددەیش لەبەر سکوونی عاریض
دێتە ئاراوە بە بێموعاریض

مەددێکە لەبەر سکوونی وەقفە
نە بۆ کەلیمەو نە لەبۆ حەرفە

کە وەقفت نەکرد ئاگات لە خۆ بێ
مەددی طەبیعی ئەبێ بێتەجێ

وەکو (العقاب) وەکو (خالدون)
بە وێنەی (بصیر) بە وێنەی (ممنون)

ئەندازەی ئەویش سێ ئەلفە تەواو
مەددی پێ بدە بە ئیخلاص و تاو

مەددی لین

مەددی لین هەیە لەسەر ئیشتیهار
واوو یائێکە صاف و زەنەدار

ماقەبل مەفتووح ، مابەعدی مەوقووف
وەکو (بَیْت) و (خَوْف) لای قوڕای مەعرووف

مەددی بەدەل

چەن مەددێکی تر مەشهوورن بەدەم
ئەگەڕێنەوە بۆ : (ماتقدّم)

مەددی بەدەلی هەمزەی زەنەدار
(آدم) و (إيمان . مؤمِن) دێتەکار

ئەم مەددە ناوی مەددی بەدەلە
بەقەد طەبیعی مەددی ئەفضەلە

مەددی عیوەض

مەددی عیوەضیش بەوەقفە لەسەر
تەنوینی مەنصووب خۆی ئەخاتەدەر

وێنەی (حَکیما) وێنەی (علیما)
وەکو طەبیعی دێت لە تەعلیما

مەددی حەرفی

مەددێکی حەرفیش بە وێنەی طاها
حا ، لە حامیما ، کاف ، لە کاف ها

قەسەم بە تەنزیل هەمووی طەبعي یە
سەربەخۆ بوونیان غەیرە شەرعی یە

مەددی تەمکین

یێ یەکی ساکن کاتێ جێ بگرێ
لەپاش یێی مەکسوور کە موشەددەد بێ

ناوی مەشهوورە بەمەددی تەمکین
وەکو (حُيِّيتم) وەکو (نبيِّين)

مەددی فاریق

مەددی فاریقی ئینشا لە خەبەر
چوار شوێنی هەیە ڕاستو موعتەبەر

لە ئەنعامەدا (آلذَّكَرَيْنِ)
دوو جار مەذكوورە (يا نور عينى)

(آللە أذِنَ) لە سوورەی یونس
(آللە خيرٌ) لە نەملایەو بەس

ئەمانە هەمووی بەشێوەی جەزمی
ئەڕۆنەوە سەر لازمی کەلمی

مەددی صیلە

مەددێ بە مەددی صیلە شەهیرە
مەددی تەطویلی حەرەکەی ضەمیرە

بەس بۆ مەکسوورەو مەضموومی طەبعی
نەك بۆ مەوقووفو مەفتووحی فەرعی

بەم شەرتە لەپاش سکوونۆ نەبێ
بە وێنەی (فیە) ئاگات لەخۆبێ

نەلکابێ بەوەیش لەدوایەوە دێ
وەکو (لە الذّین) کاتێ دێتەجێ

صیله موطڵه‌قه لای ئیبنوکه‌ثیر
پاش سکوونیش دێ به قه‌صدی ته‌یسیر

موافیقیه‌تی ئیمامی زانا
حه‌فص له صیله‌ی (فیهِ مُهانا)

ئه‌ندازه‌ی صیله به‌قه‌د یه‌ك ئه‌لفه
یانی مه‌ددێکی طه‌بیعی صیرفه

ئه‌گه‌ر هه‌مزه‌ی قه‌طع بێ به‌دوایا
دوو ئه‌لف‌و نیوه مه‌د له‌ئه‌دایا

وه‌ك (مِن علمه إلاّ بما شاء
إنّه اضحك حَسْبِها یشاء)

(ألقِه) له نه‌ملا (ارجه) له ئه‌عراف
ساکنن دوورن له صیله‌ی ئه‌طراف

به مه‌د صه‌دهه‌زار صه‌لات‌و سه‌لام
له‌سه‌ر ڕه‌هبه‌ری عاله‌می ئیسلام

له‌سه‌ر مه‌ددی ئه‌و بۆ ئال‌و یاران
بۆ په‌یڕه‌وانیش له ڕۆزگاران

حەرفی مەد عیبارەتە لە ئەلف تێکراو لە واو بەو شەرتە ساکن بێو ماقەبلەکەی مەضمووم بێو ، لە یێ بەوشەرتە ساکن بێو ماقەبلەکەی مەکسوور بێ .

جا حەرفی مەد دوو بەشە : یەکەم ئەوەیە هەر نەفسی حەرفەکە خۆی بێو لەسەر سەبەبی خاریجی یەوە نەبێ . ئەم نەوعە مەددە پێی ئەڵێن : مەددی طەبیعی و ئەصلی وەکو ئەلفی : قال ، وە واوی : یقول ، وە یێی : قیل . درێژیی ئەمە بەقەد ئەلفێکە کە بریتی یە لە دوو حەرەکە .

دووەم مەددی عاریضە کە عیبارەتە لەو مەددە بەهۆی سەبەبێکەوە پەیدابووبێو ئەو سەبەبەیش یا هەمزەیە یا سکوونە ، واتە هەر ئەلفێ یا واوێ یا یێ یەك کە لەپاشیەوە هەمزە ببێ وەکو : جاءَ . یا سکوون ببێ وەکو : آلآنِ . ئەوە ئەو حەرفانە مەددی عاریضیان هەیەو توولیان پێ ئەدرێ زیاد لەوئەندارە کە نەفسی خۆیان داوای ئەکا .

جا ئەو سەبەبە کە هەمزەیە ، یا وا لە عەینی ئەو کەلیمەدا کە حەرفە مەددەکەی تیایەو وا لە پاشیەوە ئەوە مەددەکان پێیان ئەڵێن مەددی موتەصیل ، وە ئەندازەی توولیان بەقەد دوو ئەلفو نیوە ، میثالی ئەمانە وەکو : جَاءَ . یجِیئُ . وجِیئَ .

وە ئەگەر هەمزەکە لە کەلیمەیەکی ترا بوو ، وەکو : أتی أمر الله ، ئەوە پێی ئەڵێن : مەددی مونفەصیل ؛ چونکە سەبەبەکەی وا لە لەفظێکدا جیایە لە کەلیمەی مەددەکە . هەروا ناوی بە جائیز ئەبەن ، چونکی ئیختیلافی قوراء هەیە لە ئەندازەی توولەکەیداو لە ئەندازەی ئەم مەددەدا ئیختیلاف هەیە . لەلای بەعزێ قوراء سێ ئەلفەو لەلای بەعزێکی تر دوو ئەلفە . راجیح ئەمەیە کە لەکاتێ خوێندنەوەی پەلەپەلدا بەقەد یەك ئەلفەو لەکاتی تەرتیلدا سێ ئەلفەو لە کاتی تەوەسسوطدا دوو ئەلفە .

ئەگەر سەبەبی مەددەکە سکوونە ، ئەمەیش لەسەر دوو قیسمە ؛

چونکی ئەو سکوونە یا لازمی کەلیمەکەیەو لە هەموو حاڵەتێکدا هەیە . یـخود لازم نیەو لەکاتی وەقفەکردن لەسەر کەلیمەکەدا هەیەو لە غەیری ئەو حاڵەتەدا نیە . جا بەشی یەکەم دوو قیسمە :

یەکەم ئەوە کە لە غەیری فەواتیحی سوورەتەکاندا بێ ، ئەم بەشە پێی ئەڵێن : مەددی لازمی کەلمی ، جا ئەگەر ئەو ساکنە وا لەپاش مەددەکەوە دەغم کرابوو لە حەرفی دواییدا ئەوە پێی ئەڵێن : مەددی لازمی کەلمی موثەققەل ، وەکو (ولا الضّالّين و دابّةو طامّةو صاخّة) . وە ئەگەر ئەو ساکنە دەغم نەکرابوو ئەوە ئەو مەددە پێی ئەڵێن مەددی لازمی کەلمی موخەففەف ، وەکو : (آلآنَ وَقد عَصَيتَ) .

دووەم ئەوەیە لە فەواتیحی سوورەتەکاندا بێ ، ئەم بەشە پێی ئەڵێن مەددی لازمی حەرفی . جا ئەگەر ئەو ساکنە وا لەدوای مەددەکەوە دەغم کرابوو ئەوە پێی ئەلێن : مەددی لازمی حەرفیی ثەقیل ، وەکو (ألف لام ميم) . وە ئەگەر ساکنەکە دەغم نەکرابوو ئەوە ناوی مەددی لازمی حەرفیی خەفیفە ، وەکو حامیم . طاسین . ئەم دووبەشە حەرفی یە ناویان : مەددی موشبەعی حەرفی یە ، ئەندازەی توولی ئەم بەشەو بەشی لازمی کەلمی سێ ئەلفە .

بەشی دووەم لە مەددێ کە لەبەر سکوونی عاریض ئەبێ عیبارەتە لە مەددێ کە پەیدائەبێ لە پێش ئاخری کەلیمەوە لەبەر خاتری وەقفە لەسەر کەلیمەکە ، وەکو : (اولوا الألباب . العقاب . خالدون . مؤمنون . خبير . بصير) لەکاتی وەقفەکردنا لەسەریان . ئەمە لە حاڵی وەقفدا پێی ئەڵێن مەددی عاریضی وەقف . وە ئەندازەی مەددەکەی سێ ئەلفە . ئەگەر وەقفە نەکرا لەسەر کەلیمەکە ئەوە بەس مەددێکی طەبیعی ئەمێنێ

کە پێویستە چاودێری بکرێ . جا ئەوەی تائیستا باسمان کرد لە ئەقسامی مەد هەشت قیسم بوو :

١ ـ مەددی طەبیعی . ٢ ـ مەددی واجبی موتتەصیل .
٣ ـ مەددی جائیزی مونفەصیل . ٤ ـ مەددی لازمی کەلیمی ثەقیل .

٥ ـ مەددی لازمی کەلیمی خەفیف . ٦ ـ مەددی لازمی حەرفی ئەقیل .
٧ ـ مەددی لازمی حەرفی خەفیف . ٨ ـ مەددی وەقف .

لەلای ئەهلی تەجوید چەن بەشی تر لە مەد مەشهوورە کە لەواقیعدا ئەگەڕێنەوە بۆسەر ئەم قیسمانە کە ڕابووردن :

یەکەم مەددی بەدەل کە عیبارەتە لە مەددێ بەدەل بێ لە هەمزەی ساکنی تەخفیف کراو ، وەکو ئەلفی آدمو یێی ایمانو واوی مؤمن . ئەم مەددە لەسەر ئەندازەی مەددی طەبیعی یە .

دووەم مەددی عیوەض کە بریتی یە لە مەددێ کە بەعیوەضی تەنویندا دێت ، وەکو (علیما) لە حاڵەتی وەقفدا کە ئەصڵەکەی (علیماً) بووە بە تەنوین . جا لەکاتی وەقفدا قەلبی تەنوینەکەمان کردوە بە ئەلف .

سێیەم مەددی حەرفی وەکو لەو حەرفانەدا کە لە فەواتیحی سوورەتەکاندا کە دوو حەرفی هیجائی ئەبن ، وێنەی : طاهاو حا لە حامیمداو ها لە کافهادا . ئەمانەیش بەڕاستی هەر مەددی طەبیعینو بەشێکی زیاد نین .

چوارەم مەددی تەمکینە کە عیبارەتە لە یێ یەکی ساکن کە لەپێشیەوە یێ یەکی شەددەداری مەکسوور بێ ، وەکو : (وإذا حُيِّيتم) و (مع النبيِّين) ئەمەیش هەر بەئەندازەی مەددی طەبیعی یە .

پێنجەم مەددێکە فاریق بێ لەبەینی ئیخبارو ئینشاءدا ، وەکو : آلذَّكَرَين ، وە (آللهُ أَذِنَ) لە سوورەتی نیساءدا ، وە : (آللهُ خيرٌ) لە سوورەتی نەملدا . ئەم مەددەیشە بەر مەددی لازمی موثەققەلی کەلیمی ئەکەوێ .

شەشەم مەددی لینە کە عیبارەتە لە واوێکی ساکن یاخود یێ یەکی ساکن کە ماقەبلەکەیان مەفتوح بێو وەقفە لەسەر مابەعدەکەیان کرابێ ، وەکو کەلیمەی (بَيْت) و (خَوْف) لە ئایەتی (وآمَنَهم مِن خَوْف) دا .

حەوتەم مەددی صیلەیە کە عیبارەتە لە واوێ یاخود یێ یەك لەپاش

ضەمیرەوە پەیدائەبێ بەمەرجێ ئەوضەمیرە مەضمووم بێ وەکو : (لَهُ) یا مەکسوور بێ وەکو : (بِهِ) بەشەرتێ لەپێشەوە ساکن نەبێ وەکو : (فِيهِ) و مەربووطیش نەبێ بە مابەعدەکەیەوە وەکو (لـه الحَقُّ) و (لَهُ الـدِّين) .
بەلاّم ئیبنوکەثیر ئیعتیباری صیلەی مەددە ئەکا لەپاش سکـوونەوە ، وە حەفص موافیقە لەگەڵیا لە ئایەتی (فيهِ مُهانا)دا . میقداری مەددی صیلە بەقەد ئەلفێکە مەگەر هەمزەی قەطعی لەپـاشەوە ببێ ، وەکـو : (ولا يُحيطون بشيءٍ مِن علمِهِ إلاّ بما شاءَ) و (إنّه أضحَكَ) ئەوە مەددی صیلە لەمشوێنەدا بەقەد مەددی مونفەصیلی جائیزە واتە دوو ئەلفـو نیوە .
بێداربن : هێ لە ئاخری (أَرْجِهْ) لە ئەعرافداو (أَلْقِهْ) لە نەملدا ساکنن و مەددی صیلە نین .

دەرزی بیستوسێیەم وەقفە

وەقف وەستانە بە یاسای لوغەت
لە هەر شوێنێکا بە هەر کەیفییەت

بەعورفی تەجوید وەستانی قاری
لەسەر کەلیمەی کەلامی باری

ئەقسامی زۆرن بەلاّم بەکورتی
پێت نیشان ئەدەم چوار بەشی پوختی

ئا ئەم چوار قیسمە ئەی برای فەصیح
تامەو کافیەو حەسەنەو قەبیح

وەقفی تام

وەقفی تام وەقفە لەسەر لەفظێ وا
عەلاقەی نەبێ بەری بۆ دوا

کەوابوو وەقفە لەویا تەواوە
ئیبتیدایش بەولای شیرینەو لاوە

نیشانەی وایە ئەم نەوعە وەقفە
خاتیمەی بەحثە ئەو جۆرە حەرفە

ئەولای ئەووەڵی بەحثێکی ترە
بۆیە ئەو وەقفە لە شیر خۆشترە

یا لەو جێ وەقفا سوورەت تەواوە
سوورەتێکی تر دێ لەدواوە
یا ئەولای صەدای حەرفی نیدایە
یا باسی ئەمرو نەهیی خودایە

یا موصەددەرە بە لامی قەسەم
یا شەرطو جەزای حەققی مجسّمّ

یاخۆ مەقامی وەعدو وەعیدە
ئەم لاکەی وەعدەو ئەولای تەهدیدە

یاجێی بەیانی دوو حاڵی وایە
کە ضیددی یەکن وێنەی غەوغایە

هەروا بەم شێوە کە بەیانم کرد
فاریق دیارە لای ئینسانی ورد

وەقفی کاف

کاف وەقفەیە لە شوێنێکی وا
عەلاقەی مەعنا ببێ بۆ دوا

بۆ بەرووددوا وەقفی مەعنەوی
ببێ نەك رەبطی ئیعرابی و نەحوی
وەك وەقفە ئەشێ لەوشوێنا بیکەی
ئیبتیدایش ئەشێ بۆ مابەعدەکەی

لەبۆ ئەم وەقفە ئینسانی زانا
گەلێ نیشانەی مەعقوولی دانا

مەثەلەن لەدوای جێگەی وەقفی تۆ
موبتەدا هەبێ یا فیعلێ لەنۆ

یاخود مەفعوولی فیعلێکی مەحذووف
وەك : (سنّة الله) بە نەصبە مەعرووف

یا لەپاشەوە نەفی مەذکوورە
یا جوملەی مایەی (إنّ) ی مەکسوورە

یا حەرفی ئیضراب یاخۆ ئیستیفهام
یا (ألا) لەبۆ میفتاحی کەلام

یا (سِ) و (سوف) حەرفی ئیستیقبال
یا (کلا) لەبۆ تەوبیخی جوهال

وەقفی حەسەن

جا وەقفی حەسەن وەقفێکی وایە
لەجێی پەیوەندی لەفظو مەعنایە

بەم دوو جیهەتە عەلاقەی مەعرووف
بەینی ماقەبل و مابەعدی مەوقووف

بەڵام پاش مەوقووف کەلیمەی لاحێق
موتەممیم نەبێ بۆ لەفظی سابیق

بەدەل بێ یا حاڵ صیفەت یا تەئکید
یاخۆ ئیستیثنای عەللامی مەجید

ئەمانە نیسبەت بەجوملەی مەوقووف
ئەگەرچی نابن بە ڕوکنی مەعرووف

بەڵام ئیبتیدایش بەوانە کاکە
زانا قەت ناڵێ : کارێکی چاکە

مەگەر ئەووەڵ بن بو ئایەی خودا
وەکو مەرویيە لە (رسول الله)

لەسەر ئایاتی (سبع المثانی)
یەك یەك وەقفەی کرد تا بە پایانی

دیاره هەروەها ئیبتیدای فەرموو
بەولەفظە بەرزە کە لەدواوە بوو

وەقفی قەبیح

قەبیح وەقفەیە لەسەر لەفظی وا
پەیوەندی ببێ بۆ بەرو دوا

بە نەوعێکی وا مەحەللی مەوقووف
ئیفادە نەکا بۆ غایەی مەعرووف

بە وێنەی شەرطێ ببرێ لە جەزا
مەوصوولێ صیلەی نەبێ لەگەڵدا

یاخود مەوصووفێ بێ‌رەبطی صیفەت
موفید بێ بۆ کفر یا لەبۆ بیدعەت

(مستثنیٰ منه) بە بێ (مستثنیٰ)
موجیب بێ لەبۆ فەسادی مەعنا

(وَلا تَقْربوا الصّلوة) نابێ
کە جێگەی وەقفی قاری زانا بێ

یاخود (فویل للمصلّینَ)
کەی شوێنی وەقفە بێ (الذینَ)

لای (الذین) بە بێ‌صیلەکەی
ئەگەر هوشیار بی چۆن وەقفە ئەکەی

قاری خه‌به‌ردار له‌سه‌ر موبته‌دا
بێ‌خه‌به‌ر وه‌قفه ناکا ئه‌به‌دا

جا له هه‌رشوێنێ وه‌قفه ئاوایه
ئیعاده‌ی مه‌وقووف شه‌رتی ئه‌دایه

یه‌عنی که وه‌ستا له‌به‌ر ناچاری
ئیعاده‌ی مه‌وقووف خێره بۆ قاری

بێدار به‌ره‌وه ئه‌ی برای شیرین
وه‌قفه‌یه نیه واجب بێ به‌دین

وه‌قفی واش نیه به‌خۆی حه‌رام بێ
مه‌گه‌ر له شوێنێ مایه‌ی ئاثام بێ

مایه‌ی کوفربێ (أعاذنا الله)
یاموخالیف بێ‌له‌بۆ (حکم الله)

له چه‌ن شوێنێکی دیاری له قورئان
وێنه‌ی ئه‌وانه که ئیسته وتمان

به شه‌رتی عیلم و عه‌مدو ئیختیار
نه بۆ نه‌زان و موخطیئ و ناچار

جا ئه‌حوالی وه‌قف بۆت به‌یان ئه‌که‌م
تا به فامی حه‌ق ببی خاطر جه‌م

لە هەر شوێنێکا کە وەقفە ببێ
وەقفە بە سکوون بۆ تۆ دێتەجێ

ئیشمامیش لەبۆ مەرفووع و مەضمووم
لە وەقفا هەیە بزانە مەعلووم

بە لکاندنی لێوانت هەردوو
ئەگەر تۆ مەیلت لەسەر ئیشمام بوو

لەپاش ئیسکانی مەرفووع یا مەضمووم
(أللہ أحَد) میثالی مەعلووم

رەوم تەحریکە بە دەنگی پەنهان
وا کە بیبیسێ بەعزێ حازران

لە رەفعەو ضەممەو کەسرەو جەرەدا
ئیتر قەت نابێ لەگەڵ فەتحەدا

دوو بەشی حەرەکە لە رەوما لابە
لەبۆ ئیختیلاس سێیەك صەوابە

لەکاتی ئەدای فەتحەو کەسرەو ضەم
ئیختیلاس ئەکەن قاریئان بەجەم

بەڵام لەلای حەفص ئیختیلاس نیە
بەس هەر (يتّقِه) تێیدا جاریە

له (عَليكم الصّيامُ) به عام
قه‌ت جاری نابێ ڕه‌وم یا ئیشمام

له هی ضه‌میریش ئه‌گه‌ر تالی بێ
بۆ ضه‌ممه‌و که‌سره‌وه له‌بۆ واوو یێ

هه‌روا تێی ته‌ئنیث وه‌کو (خافضه)
له‌و حه‌ره‌که‌یشا بڵێن عاریضه

چوار جێگه قارئ سه‌کته‌ی تیا ئه‌کا
یه‌که‌م (عِوَجا) له ئه‌لکه‌هفه‌دا

له‌پاش سه‌کته‌یێ (قَیِّماً) ئه‌ڵێیت
له‌م وه‌قف‌و سه‌کته ئاگات له خۆت بێت

(مِنْ مَرقَدنا) له سووره‌ی یاسین
پاش سه‌کته (هذا) بڵێ به ته‌مکین

سێیه‌م له‌فظی (مَن) له جومله‌ی (مَنْ راق)
پاش سه‌کته (وَظَنّ أنّه الفراق)

چواره‌م له‌فظی (بَل) له‌ناو (بَل رانَ)
ئای (مطفّفین) باریان گرانه

هه‌رشوێنی له قورئانی پیرۆزدا بته‌وێ له‌سه‌ری ڕاوه‌ستی ، ئه‌وه به چه‌ند ته‌قسیم به‌ش‌ئه‌کرێ ، ئه‌گه‌ر به‌رودوای ئه‌و شوێنه پێوه‌ندیان به‌یه‌که‌وه نی‌یه نه له له‌فظو نه له مه‌عنادا ، ئه‌وه وه‌قفه‌که‌ت وه‌قفی تامه ،

واته وەقفەیەکە شوێنی خۆیەتی ، وەکو وەقفە لەسەر ئاخری سوورەت‌و وەقفە لەسەر ئاخری باسێ کە لەپێشەوە دەستی پێ‌کراوە . ئەم نەوعە وەقفە زۆر مەعقوول‌و موناسبەو پێی‌ئەڵێن : وەقفی تام ؛ لەبەرئەوە کە نوقصانی لەو وەقفەدا نی‌یە .

نیشانەی ئەم وەقفە ئەوەیە کە شوێنی وەقفەکە نیهایەتی باسێ بێ‌و لەپاشیەوە دەست‌بکا بە باسێکی تر . یا لەپاش (موقوف علیه) یەوە حەرفی نیدا ببێ ، یا ئەووەڵی ئەمرێ یا نەهیێ بێ ، یاخود موفتەتەح بێ بەلامی قەسەم ، یاخود جوملەی شەرطییە بێ ، یا ماقەبلی مەددەکە بەشارەت بێ‌و مابەعدەکەی ئینذار بێ ، یاخود بەرووودوای جێگەی وەقفەکە لەوشتانە بن کە قەت نەلکێن بەیەکەوە .

ئەگەر بەرووودوای جێگە وەقفەکە پەیوەندیان هەیە بەیەکەوە لە مەعنادا نەك لە لەفظدا ، ئەوە مەشهوورە بە وەقفی کافی ، هەروەکو وەقفە لەسەر ئەو شوێنەدا باشە ، وەقف لەسەر مابەعدەکەیشی هەر باشە ، بۆ ئەم وەقفی کافی‌یە چەند نیشانە هەیە ، وەکو وجوودی موبتەداو خەبەر ، یا فیعل‌و فاعیل ، یا مەصدەرێکی مەنصووب بە عامیلێکی مەحذووف لەدوایەوە یاخود موصەددەر بێ بە کەلیمەی (ألا) بۆ ئیستیفتاح ، یا بە (إنّ) ەی مەکسوورە ، یا بە کەلیمەی (بل) بۆ ئیضراب‌و لادان لە مەعنای ماقەبڵی (موقوف علیه) . هەروا ئەو شوێنانە کە رەبطیان بە ماقەبلیانەوە ببێ لە مەعنادا نەك لە لەفظدا .

ئەگەر ماقەبل‌و مابەعدی (موقوف علیه) رەبطیان پێکەوە ببێ لە لەفظ‌و لە مەعناداو لەگەڵ ئەو عەلاقەدا مابەعدی (موقوف علیه) جوزئێ نەبێ لە ماقەبلەکەی ، وەکو فاعیل بۆ فیعل‌و خەبەر بۆ موبتەداو صیلە بۆ مەوصوول . خۆلاصە ئەگەر لە صوورەتی وەقفە لەوشوێنەدا مەعنای کەلامەکە فاسید نەدەبوو ، ئەوە ئەو وەقفە ناوی وەقفی حەسەنە . بۆ ئەم قیسمە چەن نیشانەیەك هەیە وەکو ئەوە کە مابەعدی (موقوف علیه) حاڵ بێ ، یا نەعت بێ ، یا بەدەل بێ ، یا تەئکید بێ بۆ ماقەبلەکەی ، یا

ئیستیئنابێ لەو . لەم شوێنەدا هەرچەند وەقفە لەوشوێنەدا باشە ، بەڵام ئیبتیدا بە مابەعدەکەی باش نیە مەگەر سەری ئایەت بێ ، وەکو ڕیوایەت کراوە لە (أمّ سلمه رضی الله عنها) کە حەزرەت (ﷺ) لە ئاخری هەموو ئایەتەکانی فاتیحە وەقفەی کردووەو ئیبتیدای کردووە بە سەری ئـایەتـە دوایی یەکە .

ئەگەر ماقەبلو مابەعدی (موقوف علیه) پێوەندیان پێکەوە بوو لە لەفظو لە مەعنادا ، بە جۆرێ مابەعدی (موقوف علیه) تەکمیلەو تەتیمە بوو بۆ ماقەبلەکەی ، بەشێوەیەك کە بەهۆی وەقفە لەسەر ئـەو شوێنـە مەعنای جوملە پێشووەکە ناقیص ببێ لە ئیفادەدا ، وەکو وەقفە لەسەر (الحمد) لە فاتیحەداو ، وەقفە لەسەر فیعل لەپێش ذیکری فاعیلەکەیو وەقفە لەسەر مەوصوول پێش ذیکری صیلەکەی ، ئەوە ئەو وەقفە لەو شوێنەدا قەبیحەو ناشیرینە (مع العلم) ئێمە لەکاتی ئیختیار قسە ئەکەین ، ئەنا ئەگەر قاریئەکە هەناسەی توند بوو دروستە وەقفە بکا لەو شوێنانە . بەڵام موستەحەببەو جوانە کە ئیعادەی (موقوف علیه) بکاتەوە لـەگەڵ مابەعدەکەیدا .

بزانن : شوێنێکی وا نیە لە قورئاندا کە وەقفە لەوێدا واجب بێ ، یاخود حەرام بێ ، مەگەر شوێنێ کـە وەقفە لـەوشوێنـەدا زیان بـدا لە ئیعتیقادو بیروباوەر ، ئەوە وەقفە لەوێدا حەرامـەو کوفـرە . وەیا زیـان بگەیێنێ بە عەمەلێ لە ئەعمالی شەرعی ، ئەو وەقفە لەوێدا حەرامە ئەگەر عالمو عامیدو موختار بێ ، بەڵام بۆ قاریئی نەزان یا موخطیئ یا ناچار زیانی نیە . بەڵێ پێویستە بگەڕێتەوە بۆ سەر (موقوف علیه) و ئیعادەی بکاتەوە لەگەڵ مابەعدەکەیدا .

ئیشمامو ڕەومو ئیختیلاس

بزانن : وەقفە لەسەر هەر لەفـظێ بە سکـوونی (موقـوف علیه) ئەبێ ، یا نائیبی سکوون کە ئەلفە لە مـونەووەنی مـەنصووبـدا ، وەکو

ئەڵێیت (وَكان الله عَليماً حكيماً) .

بەعزێ حاڵەتی‌تر هەیە لە وەقفدا ، وەکو ئیشمام بۆ مەرفووع لە موعرەباتداو مەضمووم لە مەبنییاتدا ، ئەو ئیشمامە عیبارەتـە لەوە کـە لەپاش ئیسکانی (موقوف علیه) هەردوو لێوی بلکێنێ بەیەکەوە بۆ ئیشارە ئەلای ئەوە کە ئەو (موقوف علیه) یە مەضمووم بووە ، وەکو : (الله أحَد) بە سکوونی دال لە وەقفەداو بە ضەممی شەفەتەین پاش ئەو ئیسکانە ، وەکو وتمان .

لێرەدا دەرکەوت کە ئیشمام نی‌یە لە وەقفـە لەسـەر مەجـروورو مەنصووبدا .

ڕەوم عیبارەتە لە تەحریکی (موقوف علیه) بە دەنگێکی پەنامەکی وەهـا کە حـازرانی مـەجلیس نـەیبیستن . ڕەوم هـەر لـە مـەرفـووع و مەجرووردا هەیەو لە مەفتوحدا نی‌یـەو ئەبێ دوو بـەش لەو حـەرەکە بفەوتێنێ و تاقە بەشێکی بمێنێ .

ئیختیلاس لە هەموو حەرەکەیەکدا هەیە کە عیبارەتە لە لابردنی سێیەکی ئەو حەرەکەیە . لای ئیمام حەفص ئیختیلاس نی‌یـە ئیللا لە لەفظی (يَتَّقِه) دا .

بزانن کە ڕەوم و ئیشمام لە میمی (كتب عليكم الصّيام) دا نی‌یە بە ئیجماعی قاریئەکان ، وە لە هێی ضەمیردا کاتێ کـە لەدوای کـەسرەو ضەممەوە بێ ، یا لەپاش واوو یێ‌وە بێ . هەروا لە تێی تەئنیث و حەرەکاتی عاریضە ، یانی : غەیرە ئەصلییەدا .

بێداری : لە قورئانی پیرۆزدا چوار سەکتە هەیە کە ئەبن بەهۆی جیاکردنەوەی کەلیمە لە پاشەکەی

یەکەم : لە لەفظی (عِوَجا) ئە سوورەتی (الکهف) دا . دووەم : لە لەفظی (مِنْ مَرقَدِنا)دا . سێیەم : لە لەفظی (مَنْ راق) دا . چوارەم : لە لەفظی (بَل) لەپێش فیعلەکەوە لە (بل رانَ) دا .

دەرزی بیست‌وچوارەم ئیبتیدا

که وەقفت زانی لەلای موقتەدا
هەم وەربگرە لێی حاڵی ئیبتیدا

ئیبتیدا نابێ بە حەرفی ساکن
بێنە هەمزەی وەصڵ (لذي الأماكن)

مەصدەرو ماضی ئەفعالی مەزید
هەمزەی ئەووەڵیان وەصڵە بەتەجوید

هەروا فیعلی ئەمر موطڵەقا وەصڵە
بەس هەمزەی ئیفعال بۆ قەطع و فەصڵە

هەمزەی دە ئیسمیش هەر لەبۆ وەصڵە
ماباقی قەطعن ئەم یاسا ئەصڵە

(أبن) و (ابنم) و (امرء) و (اثنان)
(ايمن) و (است) و (ابنة ، اثنتان)

(امرأة) و هەمزەی (ال) لەبۆ تەعریف
هەر هەمزەی وەصڵە فەتحەی بۆ تەخفیف

لە ئیبتیدادا مەوجوودن هەموو
لەناوا ئەڕۆن فەورەن زووبەزوو

* * *

هەرچی بۆ قەطعە لە هەمزەکانا
ئەمێنێتەوە لە گشت مەکانا

بە موناسەبەی وەقف و ئیبتیدا
بە یاسای تەعلیم لەبۆ ئیقتیدا

بۆت بەیان ئەکەم (بتوفیق الله)
حاڵی (تعوذ) لەگەڵ (بسم الله)

(تعوذ) لەپێش خوێندنی قورئان
سوننەتی دینە بە نەصصی تیبیان

چ لە ئەووەڵی سوورەتەکانا
یا لە ناوەدا یا لە پایانا

هەروا (بسم الله) ئەووەڵی سوورە
غەیری (براءة) وەکو مەشهوورە

چونکە بەفکری زوربەی زاناکان
(بسم الله) جوزئە لە سوورەتەکان

فکری ئیمامی شافیعیش وایە
ئەم فکرە بکە بە پایەو مایە

بابی ئادابی تیلاوەی ئیتقان
ئەم باسە ئەکا بە (حق البیان)

هەروا (بسم الله) لە ئەثنای سوورەت
لەپێش خوێندنا سوونەتە سونەت

لە شافیعی وە شێخی عیبادی
ئەم نەقڵە ئەکا بە دڵگوشادی

بۆ (استعاذە) و (بسملە) و سوورە
چوار شێوەی شیرین لامان مەشهوورە

قەطعی هەموویان یەك لەیەك برین
وەصلی هەموویان یەكبەیەك گەیین

وەصلی (تعوّذ) بە بەسمەلەو بەس
وەصلی بەسمەلەو سوورەت بە نەفەس

(بسم الله) کەوتە بەینی دوو سوورەت
سێ شێوەی هەیە کاتی تیلاوەت

یەکەمین قەطعی هەموویان لە یەك
دووەمین وەصلی هەموویان بە یەك

سێیەمین وەصلی (بسم الله) تەنیا
بە سوورەتی دوا ئەی برای وریا

وەصلی (بسم الله) بە سوورەی پێشوو
قەطعی لە دوایی بە جەفا مەحشوو

مادام ئەقسامی وەقف مەعلووم بوو بۆتان ، ئەحـوالی ئیبتیداش بزانن :

به ئیتتیفاق ئیبتیدا به ساکن موتەعەسسیـرو مەهجـووره ، وه بۆ دەفعی ئیبتیدا به ساکن پێویسته جەلبی هەمزەی وەصل بکەین . ئـەم هەمزەیه له حاڵی ئیبتیدا به کەلیمەدا ثابیتەو له حاڵێکدا بکەوێته بەینەوه فەورەن ساقط ئەبێ ، بەڵام هەمزەی قەطع وەکو هەمزەی بابی (إفعال) و هەمزەی هەرچی (أسماء) هەیه ئیللا ده ئیسم نەبێ ، هەمووی له ئیبتیداوه له بەینا ثابتەو له شوێنی خۆیا ئەمێنێتەوه .

جا بزانن : هەرچی هەمـزه هەیـه له ئـەووەلی ئەفعـالی (ثلاثی مزیدفیه) و (رباعی مزیدفیه) و له ئەووەلی مەصدەرەکانیـانەوه هـەموو هەمزەی وەصڵن ، ئیللا هەمزەی بابی (افعال) کـه (ثلاثی مـزیدفیـه) موصەددەر به هەمزەیه .

هەرچی هەمزەیش له ئەووەڵی ئیسمەکانەوه هەیه ، وەکو ابراهیم و اسماعیل و اسحاق ، هەموو هەمزەی قەطعن ، ئیللا لـه ده ئیسما کـه عیبارەتن له : ابن ، ابنة ، ابنم ، اثنان ، اثنتـان ، امروء ، امـرأة ، اسم ، است ، ایمن الله . هەروا هەمـزەی (ال) که حـەرفی تەعـریفه ئەویش بۆ وەصڵەو لەبەر تەخفیف مەفتووحه .

جا به موناسەی باسی ئیبتیداوه ، باسی ئیبتیـدا به (استعـاذة) و (بسم الله) ئەکەین لەگەڵ خوێندنی قـورئانی پیـرۆزدا . بۆ ئـەم دووانه لەگەڵ سوورەتدا چوار شێوه هەیه :

یەکەم : قەطعی هەموویان له یەك ، واته پاش ئەوه که ویستت قورئان بخوێنی (أعوذ بالله من الشيطان الـرجيم) بخوێنـەو وەقفەیـەك بکه ، جا (بسم الله الـرحمن الرحيم) بخـوێنەو وەقفـەیەك بکـه ، جا دەستبکه به خوێندنی قورئان بەقەد مـەیلی خـۆت . دووەم : وەصڵی هەموویان ، بەمشێوه لەپاش (استعاذة) گورج (بسم الله) بخوێنەو جا قورئان بخوێنه .

سێیەم : وەصڵی (استعاذة) بە (بسم الله) وە جا وەقفەیەك بکەو جا قورئان بخوێنە .

چوارەم : قەطعی (استعاذة) لە (بسم الله) و وەصڵی (بسم الله) بە خوێندنی قورئانەوە ، واتە پاش (استعاذة) وەقفەیەك بکە جا (بسم الله) بخوێنەو گورج قورئان بخوێنە .

خۆ ئەگەر ویستت پاش تەواوکردنی سوورەتێ دەست بکەی بە سوورەتێ‌تر ، لێرەدا سێ شێوە هەیە :

یەکەم : قەطعی هەموویان لە یەك ، واتە پاش تەواوبوونی سوورەتەکە وەقفەیەك بکە ، جا (بسم الله) بخوێنەو وەقفەیەك بکە ، جا دەست‌بکە بە سوورەتەکەی دواوە .

دووەم : وەصڵی هەموویان ، واتە : پاش تەواوکردنی سوورەتەکە گورج (بسم الله) بخوێنەو دەست‌بکە بە سوورەتی دووەم .

سێیەم : وەصڵی (بسم الله) یە بە سوورەتی دواوە ، واتە : لەپاش تەواوکردنی سوورەتی پێشوو وەقفەیەك بکە ، جا (بسم الله) بخوێنەو گورج دەست‌بکە بە خوێندنی سوورەتی دواوە .

بەلاَم ئیحتیمالی چوارەم کە ئەوەیە : (بسم الله) وەصڵ بکەی بە سوورەتی ئەووەڵەوەو لەپاش وەقفەیەك دەست‌بکەی بە خوێندنی قورئان لە سوورەتی دووەم ، ئەمە مەذمووم و مەهجوورەو خیلافی سوننەتی حەزرەتە (ﷺ) .

بزانن : لەپێش دەست‌کردندا بە خوێندنی قورئان (استعاذة) سوننەتە تێکراو نەصصی ئایەتی لەسەرە . خودا فەرموویەتی : (وإذا قَرأتَ القرآنَ فاسْتَعِذ بالله) .

هەروا سوننەتە خوێندنی (بسم الله الرحمن الرحيم) لە ئەووەڵی هەر سوورەتێکەوە دەستی پێ ئەکەی ، غەیری سوورەتی (براءة) ، چونکی لەلای زوربەی ئیمامەکان (بسم الله الرحمن الرحيم) داخڵی هەموو سوورەتەکانەو بە ئایەتێ ئەژمێرری لەوان بێ فەرق لەبەینی سوورەتی

فاتیحەو باقی سوورەتەکاندا ، بە دەلیلی ئەوە کە حەزرەت لە ئەووەڵی هەموو سوورەتێکەوە ـ غەیری (براءة) (بسم الله الرحمن الرحیم) ی خوێندووە ، ظاهیریش لەمە ئەوەیە جوزئی سوورەتەکە بێ هەرچەن کلیلی سوورەتەکەیە . بە دەلیلی ئەوەیش کە حەزرەت وەفاتی کردو ئەصحابەکان لەکاتی جەمعی قورئاندا چ لە عەهدی ئەبوبەکرداو چ لە عەهدی عوثماندا (بسم الله) یان نووسیوە لە ئەووەلی هەموو سوورەتێکەوە غەیری (براءة) . هەروا بە دەلیلی موافەقەی فاصیلەی (بسم الرحمن الرحیم) لەگەڵ فاصیلەی باقی ئایەتەکاندا .

هەروا ئەگەر لە ناو قەدی سوورەتەکاندا قورئان بخوێنی ، هەروەکو (استعاذة) سوننەتە (بسم الله الرحمن الرحیم) یش سوننەتە .

سیوطی لە (اتقان) دا لە ئادابی خوێندنی قورئاندا ئەڵێ : ئیمامی عیبادي ئەم قسەیەی نەقڵ کردووە لە ئیمامی شافیعی یەوە (رضی الله عنه) . ئەم مەوضووعانە زۆر موناسبە کە خوێندەوار بیانزانێ بۆ رەفتار بە سوننەتی حەزرەتی فەخری عالەم محمد المصطفی صلی الله علیه وعلی آله وصحبه واتباعه باحسان إلی یوم الدین .

○

○

○

ئامۆژگاری گشتی

ئامۆژگاريیە بۆ گەورەو بچووك
مەڕوانن بۆ خۆ بە چاوێكی سووك

ئینسان خەلیفەی خودای ئەكرەمە
(خلیفة الله) پایەی ئەعظەمە

ئەگەر ئادەمی پایەدار نەبێ
ماددەی كائینات بێمەدار ئەبێ

ئادەمی جێگەی جیلوەی خودایە
دڵی ڕووناكی عەرشی باڵایە

صەدو بیستوچوار هەزار پێغەمبەر
بۆ قەدری بەشەر كران بە ڕەهبەر

سا مەگەر یەكێ مایەی نەگبەت بێ
ڕووی لە تاریكی و باری زەحمەت بێ

ئەگەرنا ئینسان كانی ئیحسانە
خەزێنەی خێرو فەیضی ڕەحمانە

بۆیە لەم نەوعا خودا بە كەرەم
ڕەهبەرانی نارد ئادەم تا خاتەم

عاقیبەت ناردی رەهبەری ئەمین
موحەممەد بەخێر لەبۆ عالەمین

قورئانی بۆ نارد بۆ رێی سەعادەت
بۆ بەختیاری تاجی عیبادەت

مادام ئاوایە پایەی ئادەمی
بۆ پایە ببنە مەردی عالەمی

دین و دونیای پاك بەختیاری یە
بۆ ماوەی ژیان رێی سەرداری یە

بەر لە هەموو شت بڕوانن بۆ دین
لەسەر سوننەتی (فخر المرسلین)

منداڵتان ببەن بۆ مەدرەسەکان
لەبۆ فێربوونی ئایاتی قورئان

قورئان رێنومای ئادەمیزادە
عەقڵ و حیکمەتی ڕۆحی ئازادە

قورئان بۆ دین و بۆ ژینی ئینسان
یەکەم یاسایە لەسەر ڕووی جیهان

ئەمرە بە ڕاوێژ بۆ گەورەی سەربەرز
ئیطاعەی گەورەی داناوە بە فەرز

ئەمرە بە عەدڵو بە یاسای ئیحسان
ئەمرە بە دووری لە مایەی نوقصان

ئەمرە بە عیلمو عەمەلی بەسۆز
ئەمرە بە جیهاد بۆ غایەی پیرۆز

ئەمرە بە صیلەی رەحمی خزمو خۆیش
هەم ئەمرە بە صەبر لەسەر ئێشو نێش

عیلمە حیکمەتە ئەدەبەو ئەمثال
دەرمانی دەردە حەللالی ئیشکال

دەلیلە لەبۆ رێگەی سەعادەت
چ بۆ ژینی باش چ بۆ عیبادەت

تەقوایە زوهدە صیدقە صەفایە
شەرمەو شەرەفەو عەهدو وەفایە

چرایێ روونە لەبۆ رۆژی رەش
صەفای دەروونە بۆ شەخصی بێغەش

بەکورتی قورئان چرای ظولماتە
لەبۆ ژینو دین ئاوی حەیاتە

کەوابێ فەرزە لەرێی ئەم نوورا
خۆت بدەی بەسەر گرەی تەنوورا

قوتابخانەکان وێنەی بەیتوڵڵا
بکەی بە مەخزەن بۆ کەلامولڵا

هەتا ڕۆڵەکان بەنووری کەلام
ببن بە خاوەن بۆ نووری ئیسلام

دەرزی تەجویدو تەرتیلی ئایات
وەربگرن لەبۆ نوورو بەرەکات

•

لەهجەیەکی خۆش بکەن بەعادەت
چ لەبۆ خۆتان چ بۆ جەماعەت

خوێندنی قورئان بە شێوەی دڵگیر
جوان ئەکاتەوە دڵی شەخصی پیر

ئینسان ئەکێشێ بۆ ڕێی پیرۆزی
بۆ صیدق و صەفاو ڕەحم و دڵسۆزی

لادەن لە نەغمەی موناقی تەجوید
دوورە لە نووری قورئانی مەجید

هەر زەمێ هاتوە بۆ نەغمەی قورئان
هاتووە بۆ نەغمەی زیادی و نوقصان

ئەو لەهجە مەقصوور بکا بە مەمدوود
یا عەکسی ئەوە مەذمومەو مەردوود

مەددێ بێحەد بێدووره لە ئەواب
ناگونجێ لەگەڵ مەقامی کیتاب

کە قورئانتان خوێند زوو بیکەن لەبەر
هەمووی یا نیوەی یا لەوە کەمتر

قورئان سەراسەر عیلم و عیرفانە
عەقیدەو دیدەو دڵ و زمانە

هەر دڵێ قورئان لەوا دامەزرێ
بە ئیمان ئەژی و بە ئیمان ئەمرێ

هەروا لەگەڵیا تا (دار البقا)
تا شادی ئەکا بە نووری لیقا

* * *

عولوومی ڕەسمی لە نەحوو لە صەرف
ئیعراب و بیناو قەلب و دەغم و حەذف

لەگەڵ زانستی ئەصڵی ئیشتیقاق
ئینسان ئەباتە سەر قوللەی ئافاق

لوغەت و وەضع و مەعان و بەیان
فیقهو ئوصوول و حیکمەتی ئینسان

ئوصوولی دین و تەفسیرو حەدیث
خادم ئەباتە مەقامی ڕەئیس

عیلمی مەنطیق و ئادابی سوئال
چران بۆ ڕێگەی دەعواو ئیستیدلال

هەموو ئەمانە خزمەتن بۆ تۆ
بۆ دونیاو بۆ دین هەتا ڕۆژی نۆ

ئادابی تیلاوەتی قورئان

بە ئادابی دین تیلاوەی قورئان
ئەساسە لەبۆ تەنویری دڵان

بەر لە تیلاوەت دەستنوێژ بگرن
سیواك بکەن و قورئان هەڵبگرن

ئەگەر ئاو نەبوو (تیمّم) چاکە
دەس نوێژ سیلاحی موئمینی پاکە

لەپاش طەهارەت بڕۆنە مزگەوت
یا لەماڵەوە هەرچۆنێ ڕێکەوت

کە چویتە مزگەوت بە دڵێکی صاف
نییەت بهێنە لەبۆ ئیعتیکاف

لەپاش دوو رکات دیاریی مزگەوت
قورئان بخوێنە هەرچەندێ ڕێکەوت

به خاطرجه‌معی قورئان بخوێنه
دڵت به نووری خودا بنوێنه

ئێمه غافڵین حه‌ق غافڵ نی‌یه
له نوور وه‌رگرتن دڵ ماتڵ نی‌یه

ئه‌گه‌ررێ نه‌که‌وت قورئان له جێدا
قورئان بخوێنه له ماوه‌ی رێدا

به‌ڵام جاده‌یه‌ك پاك له نه‌جاسه‌ت
لایق بێ له‌بۆ ذیکرو تیلاوه‌ت

گه‌لێ پێویسته شه‌خصی موسوڵمان
دائیم طالب بێ بۆ نووری قورئان

به‌قه‌دری ئیمکان قورئان بخوێنێ
خۆی له غافڵان باش ده‌ربهێنێ

خوزگه‌م به‌وکه‌سه قورئان ئه‌خوێنێ
به‌هه‌شتی خالید بۆ خۆی ئه‌ستێنێ

به رۆژ یا به شه‌و چلۆن رێکه‌وێ
له قورئان خوێندن په‌کی نه‌که‌وێ

(بین الطلوعین ، بین المغربین)
یا.له‌پاش عه‌صران یا شه‌و به‌ینه‌به‌ین

شەو خەڵوەتگاهی ئەهلی ئیحسانە
بە زایەی نادا ئەوەی ئینسانە

بۆ شەو هەستاوە بای (تتجافی)
بۆی ڕەحمەت ئەدا بە دڵی صافا

ڕۆژ بۆ زەحمەتەو بۆ حەولی ژیان
شەو بۆ ڕەحمەتەو بۆ نووری ئیمان

بەڵێ شەو بۆ خەو خەو بو سوباتە
سوبات ڕەحمەتی ماوەی چەن ساتە

خۆ دانەنراوە شەو هەتا بەیان
ئادەمی بنوێ بە وێنەی بێ گیان

یا تا نیوەشەو بە لەهوو لەعەب
عومرت ڕابووری لەگەڵ بێئەدەب

بەش بەشی بکە بە یاسای ساعەت
سێ بەش لەبۆ خەو بەشێ بۆ طاعەت

شەوی شەش سەعات ئینسان بخەوێ
لەشی بۆ سیححەت پەکی ناکەوێ

مەقصەد ئەمەیە هەرکەسێ بۆ خۆی
میزانێ دانێ سوودی ببێ بۆی

لەسەر خوێندن و خوێندنەوە تۆ
قورئان قازانجت پێ ئەدا کۆکۆ

حەزرەت فەرموویە : رۆژی دە ئایەت
بخوێنیتەوە دوورە لە غەفلەت

حەرفێ دە ئەجرە لەبۆ دە صەدە
ئەوابێ قورئان خاریج لە حەدە

نەك هەر لەبۆ خۆی بۆ خزم و کەسی
ئەبێ بە مایەی ڕەحمەتی قودسی

ئەگەر صەد ئایەت بخوێنێ بۆ دین
ئەینووسن لەناو ڕیزی قانیتین

گەیشت بە دووصەد ئایەتی قورئان
حیفظی ئیمانەو وەسیلەی غوفران

پێشینانی تۆ بە دڵێکی صاف
قورئانیان ئەخوێند (لله) بێگەزاف

واز بێنە لەوەی لەسەر دەستوبرد
بە شەوو ڕۆژی خەتمێکی ئەکرد

تۆ حەفتەی خەتمێ یا بە دوو حەفتە
یا مانگی خەتمێ خێرێکی مفتە

هەرچەندێکت خوێند لە زۆرو لە کەم
بە ئارامی بێ‌و صەفای خاطرجەم

دە ئایەت لەگەڵ تەجویدو تەرتیل
چاترە لە خەتمێ بە شێوەی تەعجیل

ئەمەیە دەرزی شیووخی کیرام
خێرە تیلاوەی ئینسانی ئارام

بە ئاوازی خۆش قورئان بخوێنە
نووری سەعادەت بۆ دڵ بنوێنە
١

کە گەیشتیتە ئایاتی رەحمەت
بپارێرەوە بۆ نەیلی نیعمەت

کاتێکیش خوێندت ئایاتی عەذاب
زوو پەنابگرە بە خودای وەهاب

وا بریاربدە کاتی تیلاوەت
موناجات ئەکەی لای (ربّ العزة)

تۆ ئەو نەبینی ئەو تۆ ئەبینێ
تەجەللای کەرەم بە تۆ ئەنوێنێ

کە خوێندتەوە ئایاتی سوجدە
یەك سوجدە ببەو بیکە بە موژدە

سوجدە کلیلە بۆ قاپی ڕەحمەت
فرصەتێ بەرزە فرصەت غەنیمەت

بەڵام براکەم ئاگات لەخۆ بێ
با دەستووری شەرع ڕەهبەری تۆ بێ

نەبێ بە ئازار بۆ شەخصی نەخۆش
یاهۆی بیداری بۆ نوستووی بێهۆش

چەن کات و چەن جێ لەسەر ڕووی جیهان
مەکە تیلاوەی ئایاتی قورئان

مەکرووهە کاتی هێرشی نوستن
یا بەماندوویی لەجێدا کەوتن

یا کاتی خوطبەی خەطیبی جومعە
ئەوکاتە کاتی ئیرشادی جەمعە

کاتی تەدریس و تەعلیمی عولووم
نەبێ بە مایەی تەشویشی عوموم

یا کاتی وەعظ و ئامۆژگاری دین
یا کاتی نوێژی فەرزی موسلیمین

یا لەو شوێنانە پیسەو ناپاکە
پیس لەگەڵ پیسەو پاك لەگەڵ پاکە

یا لە ڕێگایەك ڕێ‌ڕەوی زۆرە
لە پاكْو لە پیس بەڵەكو بۆرە

لە شوێنی غەوغاو ئاشووبی جیهان
فریشتەی ڕەحمەت پەنهانە پەنهان

بێدار ببنەوە خوێندن لە موصحەف
چاکترە لەبەر ئەثوەبەو ئەشرەف

پیرۆزی قورئان ئەگا بە چاوان
ئەگا بە بەدەن بۆ پیرو لاوان

تەنیا تەماشای قورئانی کەریم
ئەوابی زۆرە لای خودای عەلیم

تەهلیل و تەکبیر ، تەحمید بۆ خودا
ڕیوایەت کرا لە (رسول الله)

لە سوورەتی (شرح) تا سوورەتی (ناس)
بەجێیان بێنە بە صیدق و ئیخلاص

لە ئاخرەوە پاش خەتمی سوورە
وەکو لەناوا ئەمڕۆ مەشهوورە

چ لە نوێژا بێ و چ تەنیا قورئان
هەرچەندە نایکەین لەناو نوێژەکان

لە ناو فەتاوای خاتیمەی صوغرا
موژدەی ئەوابی بە ئێمە درا

* * *

پاش قورئان خوێندن یا خەتمی قورئان
دوعای خێر بکەن بۆ موسوڵمانان

دوعا لەوکاتا ئەگا بە قبوول
لەبەر پیرۆزی قورئانی مەقبوول

بۆ خۆت و ئەصڵ و فەصڵ و حاشیە
ئەگەر موطیعەو ئەگەر عاصی یە

هەم لەبۆ باقی موسوڵمانەکان
لە هەر شوێنێ بن بە ماواو مەکان

دوعا بۆ پارێز لە ئاشووبی غەیر
هەم لەبۆ تەوفیق لەسەر کاری خەیر

کە تۆ دوعات کرد بەصوورەتی عام
زوو وەری ئەگرێ عەلیمی عەللام

مەبەس لە دوعا فەوزی مەرامە
موهیم طاعەتەو حوسنی خیتامە

قاپی رەحمەتی وا لەسەر پشتە
ئەم دیوی دینەو ئەودیو بەهەشتە

* * *

بێدار ببنەوە فەرزە لەسەرمان
ئیکرامی گەلی حوففاظی قورئان

حیفظی فەرزێکە فەرزی کیفایە
ئەوان ئەم فەرزە ئەکەن ڕیعایە

حافیظ خەڵاتی ڕەهبەری لایە
ئەوەندە هەیە وەحیی بۆ نایە

خۆزگەم بە حاڵی حافظێکی وا
دڵی بە قورئان ئاوایە ئاوا

* * *

ئەگەر ئەتەوێ ثەوابی قورئان
هەدییە بکەی بۆ موسوڵمانان

کە دەستت پێ کرد نییەتێ بێنە
بەو نییەتەوە قورئان بخوێنە

لەپاش خەتمەکەی زوو ئیهدای بکە
میثلی ثەوابی بۆ بڕیار بدە

پێش هەموو لەبۆ شای پێغەمەران
لەگەڵ ماباقی گەلی ڕەهبەران

سەردەستەی دیاری بۆ پێغەمەرە
بۆ (روح الأرواح) کە خۆی سەروەرە

سەلامی خودای لەسەر بێ تا سەر
هەتا هەتایە نەك هەر تا مەحشەر

لەپاش ئەو لەبۆ برادەرانی
لە ڕەهبەرانی سابیق زەمانی

پاش ئەوان لەبۆ هەموو یارانی
بۆ ئالی بەرزی وەفاکارانی

بۆ ئەهلی بەیتی هەموو بەجارێ
بە وێنەی باران سەلام ببارێ

ئەمجار بۆ هەموو فەردێ لەوانە
پەیڕەوی خێر بوو لەبۆ ئەمانە

بە فکری گەلێ لە عولەمای دین
خێریان پێ ئەگا بە (علم الیقین)

هەرچەندە قارئ ئەوابێ بۆ خوی
ساغەو ثابتەو نەقصی نایێ بۆی

یەکەمین لەسەر ئەم فکرە بەمەد
ئیبنوحەنبەلە ئیمامی ئەحمەد

باشە بزانن ئیهداء بۆ ڕەسوول
هەر بۆ تەشریفەو ئیکرامو وصوول

ئەگەرنا هەموو ئەوابی ئوممەت
میثلی کامیلی ئەگا بە حەزرەت

بەڵکو بەقەدەر واسیطەی مابەین
ئەضعاف تەکرارە تا شاهی کەونەین

ژمارەی ئەوە مەگەر لای خودا
ئێمە نازانین مەر یەك لە صەدا

لە یەکدا دە بێ لە دوودا بیستە
لە سێدا چلە ئەم یاسا بەستە

هەم والیدەین و ئوستادی تەعلیم
شەریکی ئەجرن بە صیدق و تەسلیم

ئەوەی مونکیری دیاری ئیحسانە
هەر لە صوورەتا وێنەی ئینسانە

بابێ لە حیساب قانوونی عەدڵە
چەند بابی ئەواب مەقروونی فەضڵە

هەروەها چاکەی ئوممەت سەراسەر
بەم وەزنە ئەگات بە ڕۆحی ڕەهبەر

چون ئەو وەسیلەی هیدایەی عامە
ئەو موبەللیغی نووری ئیسلامە

نووری قورئان‌و شه‌ریعه‌ت یه‌کسه‌ر
وا له‌سه‌ر عه‌رشی سینه‌ی پێغه‌مه‌ر

هه‌رکه‌س له هه‌رجێ به هه‌رچۆنێ بێ
خزمه‌تێکی باش له‌وۆ بێته‌جێ

مه‌نبه‌عی هه‌مووی (رسول الله) یه
سینه‌ی ئه‌و ده‌ریای ڕه‌حمی خودایه

خودا له‌و ده‌ریا دڵمان ته‌ڕ بکه‌ی
به کانیی فه‌ضل‌و فه‌یض‌و فه‌ڕ بکه‌ی

به جاهی شاهی ڕه‌هبه‌ران به‌عام
خه‌ڵاتمان بکه‌ی به حوسنی خیتام

خاتیمه‌ی نوور به پاڕانه‌وه‌ی حضوور

(الحمد لله) گه‌یشته خیتام
(نووری قورئان)م به‌گوێره‌ی مه‌رام

خاتیمه‌م هێنا خزمه‌تی قورئان
به‌قه‌د شانی خۆم نه‌ك ئه‌علامه‌کان

خزمه‌ته‌که‌یشم کرد به دیاری
له‌بۆ حضووری مه‌حبووبی باری

له‌بۆ باره‌گای به‌رزی پڕ ئه‌نوار
بۆ تکاکاری گه‌لی تاوانبار

بۆ تکاکاری کۆمەڵی ئەخیار
فیداکارانی چەرخی ڕۆزگار

بۆ ئەوان لەبۆ ڕزگاری و نەجات
بۆ ئەمان لەبۆ بەرزیی دەرەجات

خۆیشم یەکێکم لە تاوانباران
لە بەدکرداری لە شەرمەساران

شەرمەساریکم هاتم بۆ دەرگات
پەنام هێناوە (یا ذا البرکات)

لەبۆ ئەنوارێ بۆ دڵی تاریك
پێی ڕزگار ببم لە ریگەی باریك

لەبۆ یارمەتی لە ماوەی ژینا
لەسەر خزمەتی لە ڕیگەی دینا

بۆ دەفعی فیتنەی نەفسی ئەممارە
بۆ چاری شەیتان لەم ڕۆزگارە

(کی اعتمد روحا علی الله
وأفوّض امری إلی الله)

باوەڕم وایە خەیرولوەسیلەی
وەسیلەی نوورو نەیلی فەضیلەی

ئەزانم نووری قورئانی بێحەد
سەری وا لەلای واحیدی ئەحەد

ئەمسەرەکەیشی بۆ فەیضی مەدەد
لە سینەی تۆدا ئەبتە موجەددەد

یانی ڕۆحی تۆ (یارسول الله)
مەظهەرە لەبۆ تەجەللای ئەڵڵا

ئەو ڕۆحە کەوا (روح الأرواح) ە
مەنبەعی نووری خێرو ئیصلاحە

هەزاران ڕشتەی لێوە دەرئەچێ
ئەگا بە دڵێ حوببی تۆی تیابێ

یانی ڕۆحی تۆ سیرڕی پەنهانە
جێگەی کارەبای هەموو جیهانە

بە بێ ژمارە خطوطی وایر
ئەگا بە دڵی موحیببی طاهیر

بەڵکو بە هەموو عەبدێکی خودا
کە دۆستی تۆ بێ بۆ فەیضی هودا

ئەم رەبطەیش بە دڵ هەتا هەتایە
چونْ کارەباکەی خاوەن بەقایە

منیش هەرچی هەم خۆ لە ئوممەتم
لەم بارەگادا ڕوو لە ڕەحمەتم

نوورێکم ئەوێ بۆ رابیطەی بەین
(یا معدن العلم یا منبع العین)

رابیطێ وابێ دائیمو تام بێ
بۆ من وەسیلەی حوسنی خیتام بێ

دووبارە لە نۆ (الحمد لله)
لە (نووری قورئان) بەشمان پێ درا

بەرەسایی هات بۆ هێزی دڵمان
بۆ چرای دڵو ماڵو مەنزڵمان

بیستەمی صەفەر شازدەی نیسان
پێش نوێژی جومعەی (مجمع الاحسان)

لە حوجرەی بەرزی مەدرەسەی ثانی
لە بارەگاهی غەوثی گەیلانی

(قدس الله سره العزیز
بالنور الساری لأهل التمییز)

تاریخی کۆچی شای شیرین خیصال
هەزارو سێصەد نەوەدو یەك ساڵ

مێژووی میلادی عیسای پڕکەماڵ
هەزارو نوصەد حەفتادو یەك ساڵ

سەلامی خودا بێ‌حەدو حیساب
نازڵ بێ بۆیان هەم ئاڵو ئەصحاب

بەندەی نووسەری ئەم چەن دەرزانە
ئەم جەواهیری ڕووی سەرعەرزانە

ناوونیشانم بە شێوەی خالیص
عەبدولکەریمی لەقەب مودەڕڕیس

ناز ناوی شیعرم بەشێوەی عامی
بۆ بابی ئەدەب ئەنووسم (نامي)

(فالحمد لله حَمْداً بالتّمام
على الانعام بحسن الختام)

(الحمد لله) لێبوومەوە لە نووسینی کتێبی (نووری قورئان) لە سیرەتی حەزرەتداو لە تەئریخی قورئانو عولوومی قورئانو تەجویددا ، لە ڕۆژی جومعەی بیستی صەفەری ساڵی هەزارو سێ صەدو نەوەدو یەکی هیجری ، ڕێکەوتی شازدەی نیسانی هەزارو نۆصەدو حەفتاویەکی میلادی ، لە مەدرەسەی گەیلانی لە بەغداد . وانا الفقير عبدالكريم محمد المدرس الكردي الشهرزوري غفر الله له ولوالديه ولسائر المسلمين ، آمين .

بابەت	لاپەرە
دەرزی یەکەم (سیرەتی پیغەمبەر د . خ)	١٨
دەرزی یەکەم بە پەخشان	٢٤
دەرزی دووەم سەرەتای وەحی	٢٩
دەری دووەم بە پەخشان	٣٥
دەرزی سێیەم	٣٧
دەرزی سێیەم بە پەخشان	٤٢
دەرزی چوارەم بە هۆنراوەیی	٤٨
نووری قورئان	٥٥
دەرزی پێنجەم : کەلامی خوا چەند مەعنای هەیەو مەعنای نازڵبوونی چی‌یە ؟	٥٧
دەرزی پێنجەم بە پەخشان	٦٠
دەرزی شەشەم هاتنە خوارەوەی جوبرەئیل	٦٤
دەرزی شەشەم بە پەخشان	٦٦
دەرزی حەوتەم : بۆچی قورئان بە بەش‌بەش هاتوەتە خوارەوە	٦٧
دەرزی حەوتەم بە پەخشان	٦٩
دەرزی هەشتەم	٧١
دەرزی هەشتەم بە پەخشان	٧٦
باسی مەککی‌و مەدەنی	٧٨
باسی ئایاتی حەضەری‌و ئایاتی سەفەری	٨٠
ئایاتی نەهاری‌یەو لەیلی‌یە	٨٠
ئایاتی صەیفی‌و شیتائی	٨١
ئەوەل ئایەتێ کە نازڵبووەو ئاخر ئایەتێ کە نازل بووە	٨١
قیرائاتی موتەواتەرو ئاحادو شاذ	٨٢
بۆ ئاگاداریی برادەران	٨٣

دار افاق عربية للصحافة والنشر